

Waldorfskolor och medborgerligt-moralisk kompetens

En jämförelse mellan waldorfelever och elever i
den kommunala skolan

Bo Dahlin
Elisabet Langmann
Cathrine Andersson

Projektet Waldorfskolor i Sverige
Delrapport 3
(Reviderad version)

Karlstads universitet
Institutionen för utbildningsvetenskap
Arbetsrapport 2004:2

FÖRORD

Detta är den tredje delrapporten i ett utvärderingsprojekt som handlar om waldorfskolor i Sverige. Projektet har finansierats av stiftelsen Kempe-Carlgrenska fonden. Bo Dahlin är projektledare och huvudförfattare till texten. Elisabet Langmann och Cathrine Andersson har som projektassistenter arbetat med insamling, sammanställning och analys av enkätmaterialen samt skrivit delar av resultatkapitlen.

I projektgruppen ingår dessutom Agnes Nobel, docent i pedagogik vid Uppsala universitet, och Ingrid Liljeroth, docent i specialpedagogik vid Göteborgs universitet. Projektet har även haft en referensgrupp bestående av professor Solveig Hägglund, Karlstads universitet, och professor Sven Hartman, Lärarhögskolan i Stockholm. Alla dessa personer har på olika sätt bidragit med synpunkter och varit behjälpliga i arbetet. De åsikter som framkommer i slutdiskussionen står dock endast för projektgruppen och ansvaret för eventuella felaktigheter vilar på undertecknad.

Karlstad i oktober, 2004

Bo Dahlin

INNEHÅLL

Inledning och syfte	7
Jämförelse med Skolverkets nationella utvärdering 1998 om den medborgerligt-moraliska kompetensen	9
Mätinstrumentets uppbyggnad	9
Analysförfarande	10
Medverkande skolor och svarandegruppernas sammansättning	12
Validitet och reliabilitet.....	15
Resultat.....	19
Sammanfattning	53
Diskussion	56
Jämförelse med delar av Skolverkets nationella utvärdering 2003	61
Mätinstrument	61
Analysförfarande	61
Medverkande skolor och svarandegruppernas sammansättning	61
Validitet och reliabilitet.....	63
Resultat.....	64
Sammanfattning och diskussion.....	76
Skillnader i medborgerligt-moralisk kompetens?	78
Referenser.....	80
Bilagor	81

Inledning och syfte

Detta är en delrapport i ett utvärderingsprojekt som berör waldorfpedagogik och svenska waldorfskolor. Projektet som helhet syftar till att belysa flera frågor som har att göra med waldorfskolor och waldorfpedagogik:

1. Hur stor andel av waldorfeleverna går vidare till universitet eller annan högre utbildning och hur lyckas de med dessa studier?
2. I sin egenskap av friskolor får waldorfskolorna många elever från speciella grupper av människor. I vilken mån bidrar detta till ökad segregation eller ökad förståelse mellan olika befolkningsgrupper?
3. I vilken mån får waldorfelever hjälp att utveckla de sociala och andra allmänmänskliga förmågor som behövs för att vara aktiv medborgare i ett demokratiskt samhälle?
4. Vilka kunskapsmål uppnås av waldorfelever och av jämförbara elever i kommunala grundskolor och gymnasier?
5. Vad gör Waldorfskolorna för elever som har inlärningssvårigheter eller andra funktionshinder?
6. Kan den statliga lärarutbildningen få en sådan utformning som tillgodoser de krav som waldorfskolorna ställer på sina lärare, eller behöver dessa skolor en speciellt ”skräddarsydd” lärarutbildning?

I två tidigare rapporter besvarades fråga nr 1 respektive 2 ovan. I *Waldorfelever i högre utbildning* (Dahlin, Andersson & Langmann, 2003) gjordes en uppföljningsstudie av före detta waldorfelever med huvudsyftet att kartlägga övergångsfrekvensen till högre studier och hur man upplevde att man klarade dessa. Resultaten visade att en ganska stor del av före detta waldorfelever, ca 55%, *förr eller senare* gick vidare till högre studier. I jämförelse med elever från det kommunala gymnasiets studieförberedande program var waldorfelevernas övergångsfrekvens dock något lägre. Resultaten tydde också på att waldorfeleverna överlag trivdes med sina högskole- eller universitetsstudier. De upplevde generellt att de gott klarade de krav som ställdes på dem i högre studier.

I *Waldorfskolorna och segregationsfrågan* (Dahlin, Andersson & Langmann, 2004) undersöktes waldorfelevernas föräldrars föreställningar och attityder i vissa sociala, politiska och livsåskådningsmässiga frågor. Undersökningen syftade till att få en bild av i vilken grad ”waldorfföräldrar” – dvs föräldrar till barn i waldorfskolor – utgör en specifik social subkultur med avvikande föreställningar och värderingar. Resultaten tydde på att waldorfföräldrarna som grupp generellt kännetecknas av mer ”humana” attityder och värderingar än svenskarna i allmänhet. De tenderar också att i något större utsträckning ha en andlig livs- eller världsåskådning. Om man med segregation på skolområdet menar att barn från familjer med olika ”subkulturell bakgrund” (dvs med olika föreställningar, värderingar och attityder) förhindras att mötas och lära känna varandra kan man således hävda att waldorfskolorna bidrar till en viss kulturell segregation. En annan fråga är hur man ska värdera detta förhållande. Man måste skilja på den negativa värdering som termen segregation innehåller och dess faktiska, empiriska innebörd.

I denna rapport fokuseras den tredje frågan ovan, dvs i vilken mån waldorfelever utvecklar de värderingar och de sociala förmågor som krävs för att vara aktiv medborgare i ett demokratiskt samhälle. Denna fråga hänger samman med den föregående såtillvida att de

båda berör demokratins problem i dagens mångkulturella samhälle. Om waldorfskolorna i större eller mindre utsträckning utvecklar sina elevers demokratiska värderingar och/eller förmågor att delta aktivt i den moderna demokratin, jämfört med den kommunala skolans elever, skulle det också betyda att de bidrar till en ökad *kulturell* segregation. Det vill säga, waldorfskolorna bidrar i så fall till att skapa en egenartad subkultur, en ”waldorfkultur”, som isolerar sig från samhället utanför (eller som det övriga samhället tar avstånd ifrån).

Dessa två frågor är båda av mycket omfattande och komplex natur. Det har inte varit möjligt att inom projektets ramar ge en heltäckande och fullständig analys av dem. Vi har istället fokuserat vissa aspekter av den komplexa problematiken. Dessa aspekter har till stor del bestämts av vilket jämförelsematerial och vilka mätinstrument som funnits tillgängliga från tidigare empiriska studier med liknande frågeställningar. I den här rapporten redovisas resultat som bygger på jämförelser med delar av Skolverkets nationella utvärderingar 1998 och 2003 (NU98 och NU03).

För att ge överskådlig bild av innehållet i denna rapport ger vi nedan en översikt över de enkätinstrument vi använt, deras uppbyggnad och vid vilken tidpunkt waldorfeleverna svarat på dem (de kommunala eleverna undersöktes våren 1998 och våren 2003).

	NU98	NU03
<u>Enkätens uppbyggnad</u>	Tre huvuduppgifter med öppna svarsalternativ + ett flertal frågor med fasta svarsalternativ	Frågor med enbart fasta svarsalternativ
<u>Fokus för frågorna</u>	Föreställningar, attityder och förmågor (kognitiva och verbala)	Attityder och uppfattningar om skola, lärare och föräldrar
<u>Analys</u>	Kvalitativa och statistiska	Statistiska
<u>Tidpunkt för undersökning</u>	Kommunala skolor vårterminen 1998; waldorfskolorna läsåret 2003/04	Kommunala skolor vårterminen 2003; waldorfskolorna vårterminen 2003

Enkäten i NU03 hade mest attityder som fokus, den kan därför inte sägas mäta medborgerligt-moralisk *kompetens* i samma utsträckning som enkäten i NU98. Jämförelsen med Skolverkets senaste utvärdering får därför ses som ett komplement till jämförelsen med resultaten från NU98, vilka i större utsträckning handlar om elevernas förmåga att ta ställning i komplexa sociala och moraliska frågor.

Jämförelse med Skolverkets nationella utvärdering 1998 om den medborgerligt-moraliska kompetensen

Mätinstrumentets uppbyggnad

Ett delprojekt i Skolverkets nationella utvärdering 1998 handlade om ”den medborgerligt-moraliska aspekten” av undervisningen i samhällskunskapsämnen. Projektet finns rapporterat i Dahlin, Kåräng, & Osbeck (1999). Det övergripande syftet var att få en bild av elevernas medborgerligt-moraliska kompetens. Mer specifikt handlade det om att undersöka elevernas förmåga att:

1. *identifiera och förklara* aktuella sociala och moraliska problem;
2. *föreslå lösningar* på dessa problem;
3. *motivera* sina lösningsförslag.

För att undersöka detta konstruerades en så kallad responsbaserad utvärderingsmodell. En sådan modell fokuserar elevernas kreativa, dvs ej förutsägbara, lösningar på presenterade problem. Den undersöker elevernas *associerande och tolkande användning* av sina kunskaper, snarare än deras *redovisning* av kunskaper. Utvärderingsinstrumentet bestod av en enkät med 1) tre utvärderingsuppgifter, de så kallade huvuduppgifterna samt 2) ett antal kompletterande frågor (totalt 31st) med bundna svarsalternativ. I vår undersökning av waldorfskolorna har vi använt samma enkät (se Bilaga 1). Av tids- och resursskäl har vi dock begränsat oss till att analysera två av de tre huvuduppgifterna.

Huvuduppgifterna är alltså tänkta att stimulera till reflektion, fantasi och engagemang, samtidigt som de låter eleverna använda sina kunskaper för att resonera kring de presenterade problemen. Uppgifterna kompletteras med bilder som anknyter till problemen. Dessa bilder är med aviskt inte entydiga, för att ge eleverna utrymme att göra egna tolkningar av vad som utgör de egentliga problemen, samt att ställa sig egna frågor runt dem. De två huvuduppgifter vars svar vi har bearbetat har benämnts Växjö respektive Foster. Uppgift Växjö anknyter till det aktuella samhällsproblemet invandrarfientlighet. Bilden publicerades av tidningen *Expressen* och visar en demonstration av nynazistiska ungdomar i Växjö, där en äldre kvinna fysiskt angrep en demonstrerande ”skinnskalle” genom att slå honom i huvudet med ett paraply. Bildtexten säger ”Hon jagade ut nynazisterna”. Uppgiften är tänkt att aktualisera två moraliska problem:

- 1) Demokratins dilemma (här måste man förstå demokratins värdegrunder och att demonstranterna politiska åsikter är antidemokratiska).
- 2) Finns det något ”berättigat” våld? (Våldsinslaget i bilden är uppenbart).

Uppgift Foster anknyter till en problematik som blivit alltmer aktuell i dagens samhälle som följd av bioteknikens utveckling. Bilden kan upplevas visa ”ett oskyldigt foster i mammas mage”, dvs den är inte värderingsmässigt neutral. Den kräver egentligen ingen särskild förståelse men kan fungera som känslomässig stimulans och öka engagemanget i uppgiften. Texten till bilden lyder: ”En grupp forskare vid Huddinge sjukhus utanför Stockholm ansökte våren 1997 om tillstånd att få göra medicinska experiment på levande foster som befinner sig i sina mödrars livmoder. Detta skulle dock göras bara på foster som senare skulle aborteras.” Uppgiften är tänkt att aktualisera två moraliska problem:

- 1) Var går egentligen gränsen för experiment och forskning ”till mänsklighetens fromma”?
- 2) Bioteknikens fördelar och risker.

Vid sidan av undersökningens tre huvuduppgifter innehöll instrumentet som tidigare nämnts ett antal kompletterande frågor med oftast bundna svarsalternativ. Syftet med dessa var bl a att få data om hur eleverna reagerade inför huvuduppgifterna, hur stor ansträngning de lagt ned på att besvara uppgifterna och i vilken utsträckning skolundervisningen hade berört de problemställningar som uppgifterna handlade om. Dessutom fanns ett antal frågor om elevernas tankar kring etik och moral i allmänhet. Vid sidan om dessa frågor fanns ytterligare tio frågor som utgjorde en mätskala avsedd att registrera elevernas självvärdering. Forskningen om moralutveckling har visat att ett ihärdigt och engagerat moraliskt handlande ofta är starkt förknippat med en positiv självbild. För att undersöka om det fanns ett liknande samband mellan självförtroende och medborgerligt-moralisk kompetens (som det definierades i denna undersökning) inkluderades Rosenbergs (1968) självvärderingstest i enkäten (fråga 13 – 22, Bilaga 1). Testet består av olika påståenden som den svarande får instämma i eller ta avstånd från på en fyragradig skala.

Analysförfarande

I den ovannämnda nationella utvärderingen bearbetades elevernas svar på huvuduppgifterna först genom en kvalitativ innehållsanalys. Vid kodningen av svaren togs hänsyn till hur eleverna svarat på *alla* delfrågor i uppgiften (se Bilaga 1). Detta gällde framförallt för analysen av själva *sättet* att svara, samt för de kategorier som handlar om sättet att identifiera och förklara problem i uppgiften. Det visade sig nämligen att exempelvis orsaksförklaringar kunde förekomma som svar på andra delfrågor än just den som handlade om orsaker.

Analysarbetet resulterade i ett relativt stort antal kategorier som handlade om svarens *innehåll*. I enlighet med det preciserade syftet med undersökningen bestod dessa kategorier av fyra områden:

- 1) *Identifikation*er av det moraliska problemet
- 2) *Förklaringar* av problemets orsaker
- 3) *Förslag till lösningar* på problemet
- 4) *Motiveringar* till lösningsförslagen

Förutom dessa fyra områden av innehållskategorier utmynnade den nationella utvärderingen också i ett antal kategorier som handlade om själva *sättet* att svara, eller svarens *form*. Dessa utgjorde sammanlagt elva stycken. I vår jämförelse mellan waldorfskolor och de kommunala skolorna har vi dock bara tagit med de kategorier som visade sig vara av betydelse. Fem av dem gällde båda huvuduppgifterna och benämndes Dilemmakänsliga svar; Multikausala svar; Ställer frågor/uttrycker åsikter istället för frågor; Känslostarka och/eller empatiska svar; samt svar av typen Ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig.

- 1) Dilemmakänsliga svar visar en förmåga att uppfatta konflikter mellan principiellt likaberättigade värden.¹
- 2) Multikausala svar anger mer än en orsak till den situation uppgiften handlar om.
- 3) Ställer frågor/uttrycker åsikter istället för frågor.
  - a) *Ställer frågor*: svar som innehåller explicita frågor, oavsett om de bara är retoriska eller om de också besvaras. De kan ses som ett uttryck för reflektionsförmåga.
  - b) *Uttrycker åsikter istället för frågor*: svar som inte innehåller några uttryckliga frågor utan enbart uttrycker åsikter.
- 4) Känslostarka och/eller empatiska svar innehåller många känsloladdade ord och uttryck, eller uttrycker stark inlevelse i någon av de personer som är inblandad i den situation som uppgiften handlar om. De kan ses som uttryck för ett starkt engagemang i det saken gäller. (Empati ska inte förväxlas med sympati – svar av typen ”tycker synd om” räkas inte som empatiska svar.)
- 5) Ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig.
  - a) *Ironiserande svar* uttrycker en ironisk attityd till frågeställningarna. Svaren innehåller dock ett budskap som är relevant för uppgiften.
  - b) *Destruerande svar* liknar de ironiserande svaren fast har inget budskap som är relevant för uppgiften.
  - c) *Orkar inte engagera sig*: svar som bara uttrycker ointresse eller trötthet.

Ytterligare två formkategorier tillkom för uppgift Växjö:

- Optimism vad gäller samhällets framtid: uttrycker uppfattningen att främlingsfientlighet och nynazism sannolikt kommer att minska eller försvinna i framtiden.
- Pessimism vad gäller samhällets framtid: uttrycker uppfattningen att främlingsfientlighet och nynazism sannolikt kommer att öka i framtiden.

I jämförelsen med waldorfeleverna utgick vi från de svars-kategorier som framkom i den nationella utvärderingen, vilka delvis beskrivits ovan. Sammanlagt framkom 81 olika svars-kategorier. Waldorfelevernas svar har i första hand placerats i en eller flera av de redan framtagna innehållskategorierna. Samtidigt var vi öppna för möjligheten att det skulle framkomma svar som inte passade in i någon av dessa kategorier. Sådana svar hittades också. I de fall dessa uppvisade inneboende likheter skapades nya kategorier för innehållet i svaren.

Förutom dessa kvalitativa analyser genomfördes även statistiska bearbetningar, särskilt på de frågor som hade bundna svarsalternativ. I dessa prövades hypoteser om samband mellan olika svars-kategorier samt mellan svars-kategorier och bakgrundsvariabler som skolår och skolform. Huvudsyftet med dessa beräkningar i den här undersökningen var givetvis att undersöka eventuella skillnader mellan waldorfeleverna och den kommunala skolans elever.

---

¹ I detta avseende finns egentligen tre typer av svar: 1) eleven ser över huvud taget inget dilemma i det som uppgiften handlar om; 2) eleven uppmärksammar att man kan se ett dilemma, men väljer ändå att ta ställning; 3) eleven uppmärksammar dilemman och tar inte ställning. I analysen har vi dock endast räknat svar av typ 3 som dilemmakänsliga, vilket kan bli missvisande med tanke på ungdomars sätt att resonera. Man kan hävda att dilemmakänsligheten bygger på förmågan att se nyanser. Till skillnad från vuxna har tonåringar dock ett visst behov av att se saker i svart eller vitt. Att uppmärksamma att det ofta finns nyanser däremellan kan därför vara ett mycket större steg att ta för en ung människa, än för en äldre person (som i sin tur kan ha svårigheter att se saker som svart eller vitt). Samtidigt är det ju *ungdomars* moraliska kompetens vi är ute efter att synliggöra. I det perspektivet borde även svar av typ 2 ha räknats till kategorin ”Dilemmakänsliga svar”.

Medverkande skolor och svarandegruppernas sammansättning

Waldorfskolorna

När undersökningen genomfördes hade Sverige totalt 41 waldorfskolor. Av dessa gjorde vi ett urval på elva skolor fördelade över hela landet, från Umeå i norr till Lund i söder. Vid valet av skolor beaktades det geografiska läget (storstad/landsbygd och landsdel) samt möjligheten att få ett tillräckligt stort urval av elever från skolår 9 och skolår 12². De utvalda skolorna kontaktades först med brev (se Bilaga 2) och därefter per telefon. Lärarkollegiet på skolorna tog gemensamt ställning till skolans medverkan och meddelade sitt beslut. En av skolorna ville inte delta i undersökningen, med hänvisning till ”sin situation”. Denna skola ersattes då av en annan.

Av de 11 medverkande skolorna hade fyra stycken klasser upp till skolår 9, de övriga sju hade klasser ända upp till skolår 12. Klasserna i skolår 9 bestod sammanlagt av 275 elever, i skolår 12 fanns sammanlagt 145 elever. Moralenkäterna skickades till samhällskunskapsläraren på respektive skola, vilken ombads administrera enkätinsamlingen. Enkäterna besvarades anonymt och eleverna uppmanades att lägga dem i kuvert som förseglades innan de samlades in och skickades tillbaka. De flesta enkäterna besvarades i slutet på vårterminen 2003.

Tabell 1 nedan redovisar svarsfrekvensen från respektive skola. Det stora bortfallet i skolår 12 (40%) härrör till största delen från Kristofferskolan och Martinskolan. Endast en av de två år 12-klasserna på Kristofferskolan och endast 9 elever från Martinskolans år 12 svarade på enkäten. Av tabellen framgår också att svarandegruppen till största delen består av elever från skolår 9. Dessa utgör 238 personer eller 73% av hela svarandegruppen.

Tabell 1. Svarsfrekvens från de i undersökningen medverkande waldorfskolorna.

Skola	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Möjliga svar	Avgivna svar	Möjliga svar	Avgivna svar	Möjliga svar	Avgivna svar
Kristofferskolan	60	50 (83%)	46	20 (43%)	106	70 (66%)
Martinskolan	49	40 (82%)	25	9 (36%)	74	49 (66%)
Umeå Waldorf-skola	26	25 (96%)	22	18 (82%)	48	43 (90%)
Örjanskolan	28	21 (75%)	18	12 (67%)	46	33 (72%)
Björkö Firskola	30	28 (93%)	0	0	30	28 (93%)
Johannaskolan	23	22 (96%)	5	5 (100%)	28	27 (96%)
RSs i Göteborg	0	0	25	20 (80%)	25	20 (80%)
RSs i Lund	19	17 (89%)	4	3 (75%)	23	20 (87%)
Sophiasklan	17	16 (94%)	0	0	17	16 (94%)
Fredkullaskolan	18	16 (89%)	0	0	18	16 (89%)
Solvikskolan	5	3 (69%)	0	0	5	3 (69%)
Summa	275	238 (87%)	145	87 (60%)	420	325 (77%)

Tabell 2 nedan redovisar hur stor andel av svarandegruppen som kommer från respektive skola. Som synes dominerar de två Stockholmsskolorna, Kristofferskolan och Martinskolan. (Ur denna synvinkel är det stora bortfallet från dessa skolor snarast en fördel.)

² I waldorfskolan betecknas år 3 i gymnasiet som år 12, eftersom man i princip tänker sig en tolvårig skolgång.

Tabell 2. De medverkande waldorfskolornas andelar av svarandegruppen.

Skola	Procent svar
Kristofferskolan	22
Martinskolan	15
Umeå Waldorfskola	13
Örjanskolan	10
Björkö Friskola	9
Johannaskolan	8
RSs i Göteborg	6
RSs i Lund	6
Sophiaskolan	5
Fredkullaskolan	5
Solvikskolan	1
Summa	100

Könsfördelningen i svarandegruppen redovisas i Tabell 3. Att kolumnsummorna inte blir 100% beror på att några svarande inte angav någon kön (eller menade sig vara androgyna). Flickorna dominerar som synes i båda skolåren, men särskilt i skolår 12.

Tabell 3. Könsfördelningen bland waldorfeleverna. Procent av resp skolår.

	Skolår 9	Skolår 12
Pojkar	44	35
Flickor	54	58

De kommunala skolorna

I Skolverkets nationella utvärdering gjordes ett så kallat strategiskt urval av skolor och elever. Eftersom undersökningen gällde elevernas sätt att behandla sociala och moraliska frågor valdes skolor som på förhand kunde antas vara olika i detta avseende. Skolverkets nationella utvärdering av grundskolan 1995 gav en omfattande databank, som bland annat innehöll uppgifter om elevernas sociala utveckling det nionde skolåret i ett hundratal slumpvis uttagna skolor. Ett par av de ingående variablerna, som handlade om tolerans mot avvikare och invandrare, bedömdes som särskilt relevanta. För varje grundskola beräknades ett genomsnittsvärde, därefter valdes två grupper av skolor med fyra skolor i varje, vilka utgjorde ”ytterlighetsskolor” med avseende på de relevanta variablerna. (Eftersom flera år förflutit sedan Skolverkets utvärdering genomfördes är det dock svårt att bedöma, om de valda skolorna fortfarande utgör extremskolor i dessa avseenden.)

I urvalet av gymnasieskolor fanns inte möjlighet att gå tillväga på samma sätt, eftersom ett sådant datamaterial inte fanns för dessa skolor. Urvalsstrategin var ändå delvis densamma. Underlag för urvalet utgjordes av data om landets gymnasieskolor som tagits fram i en avhandling om organisation och ledarskap (Scherp, 1998). Scherp undersökte 198 av landets 570 primärkommunala och landstingskommunala gymnasieskolor. Här valdes skolor som utmärkt sig för en extremt hög respektive låg grad av ”elevaktivt arbetssätt”. Antagandet var,

att en hög grad av elevaktivt arbetssätt stimulerar elevernas ansvarskänsla och inverkar positivt på deras sätt att behandla sociala och moraliska frågor. Det totala antalet gymnasieskolor var tio stycken och omfattade 224 elever fördelade på elva klasser. Sammansättningen av urvalet elever från kommunala skolor framgår av Tabell 4a nedan.

Tabell 4a. Översikt över urvalet elever från de kommunala skolorna.

	Antal skolor	Antal elever
Skolår 9	8	183
Gy år 3	11	224
Totalt	19	407

När det gäller gymnasieskolorna fördelade sig de svarande på de olika gymnasieprogrammen i enlighet med Tabell 4b. Vi kan se att de studieförberedande programmen Na och Sa tillsammans står för hälften av de svarande. I vår tidigare rapport om waldorfelevernas övergångsfrekvens till högre studier (Dahlin, Andersson & Langmann, 2003) visade sig närmare 60% gå vidare till högskola eller universitet. Jämförbarheten mellan de svarande från de kommunala gymnasieskolorna och från waldorfskolornas år 12 kan således i detta avseende anses vara relativt god.

Tabell 4b. Gymnasieelevernas fördelning på olika program.

Gymnasieprogram	Antal elever
Naturvetenskapsprogrammet	54
Samhällsvetenskapsprogrammet	52
Barn- och Fritidsprogrammet	45
Estetiska programmet	17
Omvårdnadsprogrammet	43
Industriprogrammet	13
Summa	224

De valda skolorna kom från kommuner av olika storlek, från storstad till mindre landsbygdskommuner. De var också spridda över hela landet. I skolår 9 var könen relativt jämnt fördelade men på gymnasienivån fanns 20% fler flickor (Tabell 5).

Tabell 5. Könsfördelningen bland de kommunala eleverna. Procent av resp skolår.

	Skolår 9	Gy år 3
Pojkar	46	40
Flickor	54	60

På grundval av data från tidigare utvärderingar bedömdes det sociala klimatet och den känslomässiga atmosfären i de kommunala skolorna. Urvalet indelades i två typer av skolor, vilka förväntades ha god respektive mindre god inverkan på elevernas sätt att svara på sociala och moraliska frågeställningar. De förstnämnda benämndes Typ1-skolor, de andra Typ2-skolor. Antagandet om skolornas inverkan grundade sig delvis på tidigare forskning, vilken bland annat tyder på att den känslomässiga atmosfären runt barnen har stor betydelse för deras

moralutveckling. I analogi med detta antogs det att skolans känslomässiga atmosfär skulle ha ett visst inflytande på elevernas sätt att svara på uppgifterna.

En analys av elevernas sociala bakgrund visade att i grundskolor av Typ1 var socialgrupp 1 och 2 starkt överrepresenterade, se Tabell 6. Socialgrupp 1 var överrepresenterad i Typ1-skolor och socialgrupp 3 var överrepresenterad i Typ2-skolor (skillnaden är statistiskt signifikant, $p < .01$). I gymnasieskolorna var skillnaden mellan de två skolutyperna i detta avseende dock negligerbar. När det gäller elevernas sociala bakgrund är waldorfskolorna således egentligen mest jämförbara med grundskolor av Typ1. Detta måste tas i beaktande vid jämförelsen mellan waldorfelever och kommunala elever i skolår 9. Som vi tidigare påpekat visade dock den nationella utvärderingen att elevernas sociala bakgrund inte hade någon nämnvärd inverkan på svarens innehåll, däremot på en del av formkategorierna.

Tabell 6. Hur de kommunala eleverna i skolår 9 fördelar sig på socialgrupper i de två skolutyperna. Procent av elever i vardera skolutypen.

Socialgrupp	Typ1-grundskola	Typ2-grundskola
1	26	6
2	51	39
3	23	55

Validitet och reliabilitet

Studien är en jämförelse mellan två populationer – waldorfelever och elever i den kommunala skolan – med avseende på det vi kallat den medborgerligt-moraliska kompetensen. Validitetsfrågan, dvs frågan om i vilken grad våra resultat är trovärdiga, kan generellt delas upp i två underfrågor. Den ena handlar om *jämförbarheten* mellan de två undersökningarnas resultat (dvs waldorfutvärderingens och den nationella utvärderingens); den andra handlar om i vilken mån själva *mätinstrumentet* mäter det vi avser att mäta (medborgerligt-moralisk kompetens).

Jämförbarheten

När det gäller frågan om jämförbarhet kan vi först notera att waldorfeleverna besvarade enkäterna vid ungefär samma tid *under skolåret* som de kommunala eleverna. Alla utom en år 12-klass besvarade enkäterna under senare delen av vårterminen 2003. Det var också under vårterminen som eleverna i den nationella utvärderingen (1998) besvarade enkäterna. Så långt bidrar tidpunkterna för besvarandet till jämförbarheten mellan de två undersökningarna. Det ligger dock fem år mellan de två undersökningstillfällena. Det kan ha hänt saker under denna tid som påverkat både skolan och ungdomarna i de frågor som enkäten behandlar. En händelse av världsomfattande mått ägde rum den 11 september 2001 (terrorattacken mot WTC i New York). Det är inte omöjligt att sådana och andra, liknande händelser på olika sätt har påverkat skolornas undervisning i samhällskunskapsämnen, och/eller barns och ungdomars förhållningssätt till medborgerligt-moraliska frågor.

Ett annat problem i sammanhanget är att vi inte hade samma kontroll över den exakta tidpunkten för enkätens besvarande som man hade i den nationella utvärderingen, då

Skolverket genom sin myndighetsauktoritet kunde bestämma tidpunkten för besvarande och tillbakaskickande av enkäterna. Det innebär att waldorflärarna i princip hade större möjlighet att anpassa sin undervisning till enkätfrågornas innehåll, innan eleverna besvarade enkäten. I vilken utsträckning waldorflärarna verkligen utnyttjade denna möjlighet är dock osäkert. Situationen på många skolor verkar ha varit tämligen rörig. När vi t ex sent på våren ännu inte fått in svaren från Kristoffersskolan – den skola som hade störst andel i svarandegruppen – visade det sig att det första utskicket med enkäter hade försvunnit (möjligen aldrig kommit fram). Denna skola fick sig tillskickade nya enkäter, som de alltså erhöll nästan i samma veva som eleverna besvarade dem.

Man måste också beakta att waldorflärare i allmänhet är relativt starkt bundna till det innehåll som waldorpedagogikens läroplan föreskriver för olika skolår. Det visar sig tydligt i att mycket få waldorfelever i skolår 9 uppgav sig ha arbetat med de frågor som enkäterna berör. När det gäller uppgift Växjö hade bara 12% av eleverna i skolår 9 arbetat mycket/ganska mycket med liknande frågor, enligt eleverna själva. Motsvarande siffra för kommunala skolan var hela 55% (se Tabell 18 – 21 nedan). När det gäller gymnasienivån var förhållandet däremot nästan omvänt: 50% av waldorfeleverna mot 22% av de kommunala eleverna. I uppgift Foster var det i detta avseende ingen skillnad mellan skolformerna i skolår 9. I skolår 12 hade däremot 22% av waldorfeleverna arbetat med sådana frågor, men bara 5% av eleverna i det kommunala gymnasiet. Denna skillnad *kan* bero på att waldorflärarna hade lagt extra vikt vid denna typ av frågor. Å andra sidan är det ett generellt kännetecken för waldorpedagogiken att anlägga ett mänskligt helhetsperspektiv på all kunskap. Det betyder att man behandlar både de estetiska och de moraliska aspekterna av kunskap, vetenskap och forskning. En av de främsta företrädarna för waldorpedagogiken i Sverige, framlidna Walter Liebendörfer, var själv biolog och välkänd inom waldorfkretsar för att betona vikten av de etiska aspekterna av dagens genforskning och genteknik.³ Det är således inte osannolikt att de frågor som berörs i uppgift Foster även utan vår enkät hade behandlats relativt ingående i waldorfskolornas högsta skolår.

En annan faktor som kan tänkas påverka de två svarandegruppernas jämförbarhet är elevernas sociala bakgrund. I den nationella utvärderingen fann man dock att den sociala bakgrunden, i form av socialgruppsstillhörighet, inte hade någon signifikant inverkan på innehållet i elevernas svar. Däremot hade den en viss inverkan på två av formkategorierna, nämligen Dilemmakänslighet och Multikausalitet. Eftersom socialgrupp 1 och 2 var överrepresenterade bland waldorfeleverna (Dahlin, Langmann & Andersson, 2004) har vi beaktat detta vid jämförelsen beträffande formkategorierna (se nedan, s 46).

Ytterligare en faktor som kan påverka den övergripande jämförelsen är könsfördelningen i de två svarandegrupperna. Eftersom flickorna/kvinnorna i allmänhet visar högre grad av både moraliskt engagemang och verbal uttrycksförmåga bör könsfördelningen vara någorlunda lika. Av tabell 7 nedan framgår att detta är fallet. Den största skillnaden ligger i skolår 12/gymnasiets år 3, där männen bara är något underrepresenterade (5% färre) bland waldorfeleverna.

---

³ Liebendörfer försökte flera gånger få in debattartiklar i *Dagens Nyheter*, utan att lyckas, se Ahlberg (2001).

Tabell 7. Könsfördelningen i de båda undersökningsgrupperna. W = waldorfskolan; K = kommunala skolan. Procent av resp skolår.

	År 9 W	År 9 K	År 12 W	Gy år 3	Totalt W	Totalt K
Pojkar	44	46	35	40	42	42
Flickor	54	54	58	60	55	56

Mätinstrumentets validitet och reliabilitet

Enkäter mäter aldrig handlingar, bara (självuppskattade) föreställningar och förhållningssätt. Problemet med sambandet mellan tanke och handling diskuteras ofta i forskningen om moralutveckling. Hur vet vi t ex att god omdömesförmåga korrelerar med goda handlingar? I sin översikt av forskningen kring detta problem kommer Blasi (1980) till en övervägande optimistisk slutsats: de flesta studier tyder på att det finns ett positivt samband mellan omdömesförmåga och handling. Å andra sidan är det svårt att veta vad denna statistiska korrelation egentligen betyder i psykologiskt avseende, påpekar han. Staughan (1986) kommer i sin översikt däremot till en mer pessimistisk slutsats: moralisk omdömesförmåga tycks *inte* kunna förutsäga moraliskt handlande.

Sambandet mellan omdöme och handling på det moraliska området förblir således oklart. Men *sättet att svara* på enkätfrågorna är också i sig ett uttryck för individens moral, dvs en moralisk handling. Man kan i detta sammanhang tala om ett slags *intellektuella dygder* (Spiecker & Steutel, 1997), vilka kan komma till uttryck i sättet att besvara uppgifterna. Till de intellektuella dygderna hör t ex sanningsstråvan, villighet att reflektera, samt beredskap att ifrågasätta sina egna åsikter eller slutsatser. Sådana dygder har sannolikt ett samband med personligheten som helhet. Detta är en av anledningarna till att vi har analyserat ”formen” hos de svar eleverna gav (se ovan).

Skriftliga svar på öppna frågor ställer givetvis också krav på förmågan att uttrycka sig i skriftspråk.⁴ Denna förmåga hänger självfallet inte samman med moralisk *omdömesförmåga*. En människa kan ha god moral och gott omdöme utan att kunna uttrycka detta i skrift. Ur *den* synvinkeln finns det en viss brist i enkätens validitet. Å andra sidan är vi inte ute efter att mäta moral eller omdömesförmåga ”i sig”, utan den *medborgerligt*-moraliska ”kompetensen”. Förmågan att *kommunicera*, dvs att uttrycka sina ståndpunkter och sina resonemang språkligt så att andra förstår dem, torde vara en väsentlig aspekt av denna ”kompetens”. Sett ur *det* perspektivet torde instrumentet ändå ha en godtagbar validitet.

En annan fråga är hur mycket man kan lita på att eleverna skriver vad de verkligen känner och tänker. Denna fråga pekar på ett oundvikligt problem med alla enkätundersökningar: det finns givetvis ingen garanti för det. Man kan t ex undra vilket inflytande svarssituationen har haft. Trots att eleverna uppmanades att besvara enkäterna enskilt är det möjligt att ett visst ”samarbete” har förekommit. Vidare kan skolmiljön i sig ha framkallat svar som eleverna vet uppskattas av lärare (eller avskys av dem). Det finns dock svar som uttrycker både värderingar och reaktioner som ironi, likgiltighet och irritation, vilket visar att man inte alls vill vara till lags. De flesta svaren ger också ett intryck av uppriktighet, att man skriver rakt ut vad man tänker. Att svaren varit anonyma har sannolikt bidragit till att eleverna inte känt sig hämmade när de svarat. I vissa fall finns dock en ganska stor andel svar av typen ”vet ej”,

⁴ En annan möjlighet hade varit att undersöka hur eleverna resonerar tillsammans i grupp, eller om de hade haft en samtalspartner. Kanske hade svaren blivit annorlunda då.

eller sådana som inte har svarat alls. Det är möjligt att det bakom sådana ”icke-svar” ibland döljer sig åsikter som eleverna inte velat, inte vågat eller inte kunnat uttrycka.

Slutligen bör man i en analys av denna karaktär undersöka noggrannheten och pålitligheten i den kategorisering av svar som genomförts. Detta brukar ske genom en så kallad medbedömarprocedur, där två personer oberoende av varandra analyserar och jämför sin kategorisering av svaren. En sådan medbedömning utfördes i denna undersökning på 20 enkätsvar och omfattade alla de 81 svarskategorierna. I 52 av kategorierna fanns avvikelser mellan de två bedömarna. Fyrtiosex av dessa avvikelser var 20% eller mindre, vilket får anses acceptabelt i en undersökning av denna karaktär. De resterande 6 kategoriernas avvikelser låg mellan 25 och 40%. Dessa avvikelser beskrivs närmare i Bilaga 3. Avvikelseorna berodde till stor del på oklarheter och missförstånd om kategoriernas innebörd. Dessa kunde till stor del redas ut och därigenom reducerades avvikelserna till som högst 10%, i vissa fall ner till 0.

Resultat

Elevernas reaktioner inför och arbete med huvuduppgifterna

Denna resultatpresentation följer till stora delar uppbygget i motsvarande del av Skolverkets rapport (Dahlin, Kåräng & Osbeck, 1999, s 47-54). För att få en direkt överblick över hur waldorfelevnas svar förhåller sig till de kommunala elevernas, inkluderas även de senares svar i tabellerna. Föra att se om det finns några signifikanta skillnader mellan waldorfelevna och de kommunala eleverna har statistisk analys genomförts för alla skillnader som överstiger 9% (Pearsons Chi-2 Test). Eftersom procentalen för waldorfelevna har avrundats kommer deras procentsummor att ibland skilja sig något från 100 procent.

Elevernas syn på huvuduppgifterna

Waldorfelevna och de kommunala eleverna skilde sig endast marginellt i hur svåra de upplevde att huvuduppgifterna hade varit att *besvara*. 74% av de kommunala eleverna och 71% av waldorfelevna tyckte att uppgifterna hade varit svåra/ganska svåra att svara på.

Däremot skilde sig det två skolformerna åt i hur svåra de tyckte att uppgifterna hade varit att *förstå*. Över hälften av waldorfelevna (56%) upplevde att uppgifterna hade varit lätta/ganska lätta att förstå. Motsvarande siffra bland de kommunala eleverna var 47% (Tabell 8). Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .05$). Störst skillnad fanns bland gymnasieeleverna. Här ansåg 68% av waldorfelevna mot 51% av de kommunala eleverna att uppgifterna hade varit lätta/ganska lätta att förstå. Även denna skillnad är statistiskt signifikant ($p < .05$).

Tabell 8. Elevernas åsikter om hur svåra uppgifterna var att förstå. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Svårighetsgrad	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Svåra att förstå	10	16	10	16	10	16
Ganska svåra att förstå	38	41	22	33	34	37
Ganska lätta att förstå	37	30	42	38	38	34
Lätta att förstå	15	13	26	13	18	13
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Svåra /Lätta)	9% ns		17% $p < .05$		9% $p < .05$	

På frågan om hur *viktigt* eleverna ansåg det som uppgifterna handlade om var svarade 82% av waldorfelevna att de tyckte att det var viktigt/ganska viktigt. Motsvarande siffra bland de kommunala eleverna var 68% (Tabell 9). Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .001$). Störst skillnad fanns i skolår 9. Här ansåg 84% av waldorfelevna och 68% av de kommunala eleverna att det som uppgifterna handlade om var viktigt.

Waldorfelevna och de kommunala eleverna skilde sig även i hur *intressanta* de tyckte att uppgifterna var (Tabell 10). 77% av waldorfelevna tyckte att uppgifterna var intressanta eller ganska intressanta. Motsvarande siffra bland de kommunala eleverna var 56%. Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .001$). Störst skillnad fanns återigen i skolår 9. Här upplevde 77% av waldorfelevna och 52% av de kommunala eleverna att uppgifterna var intressanta/ganska intressanta ($p < .001$).

Tabell 9. Elevernas åsikter om hur viktiga uppgifterna var. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Frågornas vikt	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Oviktiga	4	12	8	13	5	12
Ganska oviktiga	12	20	13	18	13	19
Ganska viktiga	50	43	21	47	42	45
Viktiga	34	25	58	22	40	23
Summa	100	100	100	100	100	99
Procentskillnad (Oviktiga /Viktiga)	16% $p < .01$		10% <i>ns</i>		14% $p < .001$	

Tabell 10. Hur intressanta uppgifterna var enligt eleverna. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Hur intressanta frågorna ansågs vara	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Ointressanta	8	13	8	16	8	15
Ganska ointressanta	15	35	14	25	15	29
Ganska intressanta	54	40	37	43	49	42
Intressanta	23	12	41	16	28	14
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Ointressant /Intressant)	25%***		19%**		21%***	

** $p < .01$; *** $p < .001$

Elevernas arbete med huvuduppgifterna

Waldorfeleverna och de kommunala eleverna skilde sig endast marginellt i hur mycket de upplevde att de hade ansträngt sig för att svara på uppgifterna. 60% av de kommunala eleverna och 62% av waldorfeleverna svarade att de hade ansträngt sig mycket /ganska mycket i sitt arbete med huvuduppgifterna.

Elevernas tankar kring etik och moral i allmänhet

Elevernas ansvarskänsla för de frågor uppgifterna berör

På frågan om vilket ansvar eleverna kände för att *som vuxna* göra något åt de förhållanden uppgifterna berör, svarade 71% av waldorfeleverna att de kände ett stort/ganska stort ansvar. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 60% (Tabell 11). Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .01$). Störst skillnad fanns i skolår 12. Här svarade 72% av waldorfeleverna och 60% av de kommunala eleverna att de kände ett stort/ganska stort ansvar.

Däremot fanns det inga större skillnader mellan de två skolformerna i vilket ansvar man kände för att *redan nu* göra något åt de förhållanden som uppgifterna berörde. Både bland waldorf- och kommunala elever ansåg 38% att de hade ett stort/ganska stort ansvar. Störst skillnad fanns i skolår 12. Här ansåg nästan hälften av waldorfeleverna (49%) och 40% av de kommunala eleverna att de hade ett stort/ganska stort ansvar. Skillnaden är dock inte statistiskt signifikant.

Tabell 11. Elevernas svar på frågan vilket ansvar de känner för att som vuxna göra något åt de förhållanden uppgifterna berör. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Grad av ansvar	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Inget ansvar alls	1	5	6	5	3	5
Ganska litet ansvar	28	34	22	35	26	35
Ganska stort ansvar	49	46	39	44	47	45
Mycket ansvar	22	15	33	16	24	15
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Inget /Mycket)	10%*		12%*		11%**	

* $p < .05$; ** $p < .01$

Elevernas ställningstaganden i några frågor om moral

Ett av de påståenden om moral som eleverna fick ta ställning till i enkäten var: ”Moraliska frågor kommer säkert att vara mycket viktiga för mig i mitt liv som vuxen.” Waldorfelevernas och de kommunala elevernas ställningstaganden till detta påstående skilde sig inte nämnvärt. 87% av waldorfeleverna och 83% av de kommunala eleverna tyckte att påståendet stämde helt/ganska bra. Störst skillnad fanns i skolår 12. Här ansåg 91% av waldorfeleverna och 84% av de kommunala eleverna att påståendet stämde helt eller ganska bra. Skillnaden är inte signifikant.

Ett annat påstående om moral som eleverna fick ta ställning till var: ”Jag känner ansvar för samhällets moraliska utveckling i framtiden.” Här uppträdde vissa skillnader mellan waldorfelevernas och de kommunala elevernas ställningstaganden (Tabell 12). Störst skillnad fanns i skolår 9. Här ansåg 71% av waldorfeleverna och 60% av de kommunala eleverna att påståendet stämde helt eller ganska bra. Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .05$). Totalt ansåg 72% av waldorfeleverna och 65% av de kommunala eleverna att påståendet stämde helt eller ganska bra. Denna skillnad är inte statistiskt signifikant.

Tabell 12. Elevernas ställningstagande till påståendet ”Jag känner ansvar för samhällets moraliska utveckling i framtiden”. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Svarsalternativ	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Stämmer inte alls	5	5	10	3	6	4
Stämmer inte så bra	24	35	17	28	22	31
Stämmer ganska bra	47	43	38	52	45	48
Stämmer helt	24	17	35	17	27	17
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Inte alls/Helt)	11%*		4%		7%	

* $p < .05$

Ett tredje påstående som eleverna fick ta ställning till i enkäten var: ”Åsikter i moraliska frågor är egentligen vars och ens ensak, samhället har inget med det att göra.” Även här uppträdde vissa skillnader (Tabell 13). Störst skillnad fanns i skolår 12. Här ansåg 27% av waldorfeleverna att påståendet stämde helt eller ganska bra. Motsvarande siffra bland de

kommunala eleverna var 36%. Totalt ansåg 30% av waldorfeleverna och 36% av de kommunala eleverna att påståendet ”Åsikter i moraliska frågor är var och ens ensak” stämde helt eller ganska bra. Inga av skillnaderna är dock statistiskt signifikanta.

Tabell13. Elevernas ställningstagande till påståendet ”Åsikter i moraliska frågor är egentligen vars och ens ensak, samhället har inget med det att göra”. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Svarsalternativ	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Stämmer inte alls	25	20	35	23	28	22
Stämmer inte så bra	44	42	38	41	42	41
Stämmer ganska bra	22	26	19	23	22	24
Stämmer helt	9	12	8	13	8	12
Summa	100	100	100	100	100	99
Procentskillnad (Inte alls/Helt)	7%		9%		6%	

Det fjärde påståendet som eleverna fick ta ställning till var: ”Jag tänker ofta på vilken människa jag vill vara och vilket slags liv jag vill leva.” Waldorfelevernas och de kommunala elevernas ställningstaganden till detta påstående skilde sig bara marginellt. 83% av waldorfeleverna och 85% av de kommunala eleverna tyckte att påståendet stämde helt/ganska bra. Störst skillnad fanns i skolår 12 där 91% av waldorfeleverna och 87% av de kommunala eleverna ansåg att påståendet stämde helt eller ganska bra.

På frågan hur ofta man hemma diskuterar ”hur man bör vara och hur man bör leva” svarade 64% av waldorfeleverna att de diskuterade sådana frågor minst en gång i månaden. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 58% (Tabell 14). Skillnaden är inte statistiskt signifikant. Störst skillnad fanns i skolår 12. Här svarade 68% av waldorfeleverna och 55% av de kommunala eleverna, att man diskuterade sådana frågor minst en gång i månaden. Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .05$).

Tabell 14. Hur mycket man hemma diskuterar hur man bör vara och hur man bör leva. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Hur mycket man diskuterar moraliska frågor i hemmet	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Nästan dagligen	14	15	20	10	16	12
Någon gång i veckan	25	23	33	22	27	23
Någon gång i månaden	23	23	15	23	21	23
Någon gång per termin	17	18	14	20	16	19
Ännu mera sällan	21	21	18	25	20	23
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Mint en gång i månaden/Ännu mer sällan)	1%		13%*		6%	

* $p < .05$

Frågor om skolans undervisning

Frågor om skolans SO-undervisning

På frågan *hur duktig man ansåg sig vara* i SO-ämnena fanns det vissa skillnader mellan waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar. Störst skillnad fanns i skolår 12. Här ansåg 90% av waldorfeleverna och 76% av de kommunala eleverna att man var bra/ganska bra i SO-ämnena (Tabell 15). Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .05$). I skolår 9 var skillnaden inte lika markant.

Däremot fanns det ingen anmärkningsvärd skillnad i hur duktiga eleverna *skulle vilja vara* i SO-ämnena. 98% av waldorfeleverna svarade att de skulle vilja vara bra eller ganska bra. Samma procenttal gäller för de kommunala eleverna.

Tabell 15. Elevernas bedömning av hur duktiga de var i SO-ämnena. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Hur duktig man bedömer sig vara i SO	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Inte alls bra	1	1	1	2	1	2
Inte så bra	20	14	9	22	17	18
Ganska bra	48	50	51	57	49	54
Bra	31	35	39	19	33	26
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Inte bra/Bra)	6%		14%*		2%	

* $p < .05$

På frågan vad eleverna tyckte om SO-ämnena svarade 91% av waldorfeleverna och 85% av de kommunala eleverna att de tyckte att ämnena var intressanta/ganska intressanta (Tabell 16). Störst skillnad fanns i skolår 12. Här svarade 95% av waldorfeleverna och 82% av de kommunala eleverna att de tyckte att ämnena var intressanta/ganska intressanta. Denna skillnad är också statistiskt signifikant ($p < .01$).

Tabell 16. Vad eleverna tyckte om SO-ämnena. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Vad eleverna tycker om SO-ämnena	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Ointressanta	3	3	2	4	3	3
Ganska ointressanta	7	9	2	14	6	12
Ganska intressanta	45	44	29	46	41	46
Intressanta	45	44	66	36	50	39
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Ointressat/Intressant))	2%		13%**		6%	

** $p < .01$

På frågan vad eleverna tyckte om skolans SO-undervisning svarade 83% av waldorfeleverna och 76% av de kommunala eleverna att de tyckte att undervisningen var bra/ganska bra (Tabell 17). Störst skillnad fanns återigen i skolår 12. Här svarade 91% av waldorfeleverna

och 72% av de kommunala eleverna att de tyckte att undervisningen var bra/ganska bra. Denna skillnad är också statistiskt signifikant ($p < .01$).

Tabell 17. Elevernas uppfattning om skolans SO-undervisning. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt.

Elevernas uppfattning om SO-undervisningen	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Inte alls bra	3	3	0	8	2	6
Inte så bra	17	15	9	20	15	18
Ganska bra	53	36	41	50	50	43
Bra	27	46	50	22	33	33
Summa	100	100	100	100	100	100
Procentskillnad (Inte bra/Bra)	2%		19%***		7%	

*** $p < .001$

Hur mycket man i skolan arbetat med frågor liknande huvuduppgifterna

På frågan om hur mycket eleven tyckte sig i skolan ha arbetat med frågor som anknyter till uppgift Växjö, svarade 12% av waldorfeleverna i skolår 9 att de hade arbetat mycket/ganska mycket med sådana frågor i skolan (Tabell 18). Motsvarande siffra för de kommunala eleverna i skolår 9 var 48%. I skolår 12 rädde däremot det omvända förhållandet. Här svarade över hälften av waldorfeleverna (56%) men endast 22% av de kommunala eleverna att de i skolan hade arbetat mycket/ganska mycket med sådana frågor. Skillnaderna är statistiskt signifikanta ($p < .001$).

Tabell 18. Hur mycket eleverna tycker sig ha arbetat i skolan med frågor som anknyter till uppgift Växjö. Procent av svaren från varje skolår.

Mängd arbete	Skolår 9		Skolår 12	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Ingenting	39	10	3	19
Lite grann	49	39	41	59
Ganska mycket	11	37	42	19
Mycket	1	11	14	3
Summa	100	97	100	100
Procentskillnad (Ingenting/Mycket)	36%***		34%***	

*** $p < .001$

Även på frågan om hur mycket eleven tyckte sig ha arbetat med frågor som anknyter till uppgift Växjö i SO-undervisningen, skilde sig waldorfeleverna och de kommunala eleverna åt (Tabell 19). I skolår 9 svarade 14% av waldorfeleverna att de hade arbetat mycket/ganska mycket med sådana frågor i SO-undervisningen. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna i skolår 9 var 55%. I skolår 12 rädde däremot återigen det omvända förhållandet. Här svarade 60% av waldorfeleverna och 22% av de kommunala eleverna att de hade arbetat mycket/ganska mycket med sådana frågor i SO-undervisningen. Skillnaderna är statistiskt signifikanta ($p < .001$).

Tabell 19. Hur mycket eleverna tycker sig ha arbetat i SO med frågor som anknyter till uppgift Växjö. Procent av svaren från varje skolår.

Mängd arbete	Skolår 9		Skolår 12	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Ingenting	41,5	12	8	20
Lite grann	45	31	42	58
Ganska mycket	11	39	42	19
Mycket	3	16	8	3
Summa	100	98	100	100
Procentskillnad (Ingenting/Mycket)	41%***		28%***	

*** $p < .001$

När det gäller arbetet i skolan med närliggande frågor till uppgift Foster skiljde sig endast waldorfeleverna och de kommunala eleverna åt i skolår 12 (Tabell 20). Här svarade 27% av waldorfeleverna och 11% av de kommunala eleverna, att det arbetat mycket/ganska mycket med närliggande frågor i skolan. Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .001$).

Tabell 20. Hur mycket eleverna tycker sig ha arbetat i skolan med frågor som anknyter till uppgift Foster. Procent av svaren från varje skolår.

Mängd arbete	Skolår 9		Skolår 12	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Ingenting	74	54	29	52
Lite grann	25	41	45	38
Ganska mycket	1	6	20	10
Mycket	0	1	7	1
Summa	100	102	101	101
Procentskillnad (Ingenting/Mycket)	6%		16%***	

*** $p < .001$

Detsamma gäller även arbetet med närliggande frågor till uppgift Foster i skolans SO-undervisning. Även här skiljer sig waldorfeleverna och de kommunala eleverna endast åt i skolår 12. 22% av waldorfeleverna och 5% av de kommunala eleverna svarade att de arbetat mycket/ganska mycket med närliggande frågor i skolans SO-undervisning (Tabell 21). Även denna skillnad är statistiskt signifikant ($p < .001$).

Tabell 21. Hur mycket eleverna tycker sig ha arbetat i SO med frågor som anknyter till uppgift Foster. Procent av svaren från varje skolår.

Mängd arbete	Skolår 9		Skolår 12	
	Waldorf	Kommunal	Waldorf	Kommunal
Ingenting	76	84	36	64
Lite grann	22	16	42	31
Ganska mycket	1	1	21	5
Mycket	1	0	1	0
Summa	100	101	100	100
Procentskillnad (Ingenting/Mycket)	1%		17%***	

*** $p < .001$

Rosenbergs självvärderingstest

Rosenbergs självvärderingstest innehåller tio frågor med fyragradiga svarsalternativ. Värdet på självvärderingsskalan varierar därför mellan 10 och 40. Generellt låg waldorfelevnas medelvärde högre än de kommunala eleverna (se Tabell R1), men waldorfelevna var också mer heterogena i detta avseende (spridningen runt medelvärdet var större). Skillnaden mellan waldorf- och kommunala elever var statistiskt signifikant ($p < .001$).

Tabell R1. Rosenbergs självvärderingsindex. Jämförelse mellan waldorfelever och elever från den kommunala skolan.

Rosenbergs självvärderingsindex	Waldorfelever (N=291)	Elever från den kommunala skolan (N=400)	p
Medelvärde	30.0	27.2	<.001
Standardavvikelse	5.6	2.9	

Dessa generella skillnader gällde även om man jämförde årskurserna sinsemellan. Det vill säga både i skolår 9 och i skolår 12 hade waldorfelevna högre medelvärde och större spridning.

En jämförelse av waldorfelevna med eleverna i Typ1- respektive Typ2-skolor (se ovan, s 14) visade att skillnaden gentemot Typ2-skolorna var något större (Tabell R2). Skillnaden gentemot Typ1-skolorna var dock också signifikant (liksom skillnaden mellan Typ1- och Typ2-skolor, $p < .01$).

Tabell R2. Rosenbergs självvärderingsindex. Jämförelse mellan waldorfelever och elever i kommunala Typ1- resp Typ2-skolor.

Rosenbergs självvärderingsindex	Waldorfelever	Typ1-skolor	Typ2-skolor
Medelvärde	30.0	27.6	26.8
Standardavvikelse	5.6	2.4	3.3

Vad gäller skillnader mellan flickor och pojkar hade pojkarna högre medelvärde i waldorfskolorna medan det omvända var fallet i de kommunala skolorna (Tabell R3).

Tabell R3. Rosenbergs självvärderingsindex. Jämförelse mellan flickor och pojkar i waldorfskolan (W) resp i den kommunala skolan (K).

Rosenbergs självvärderingsindex	Flickor (W)	Pojkar (W)	Flickor (K)	Pojkar (K)
Medelvärde	29.3	30.8	27.7	26.6
Standardavvikelse	5.5	5.2	2.7	3.1

En jämförelse av flickor och pojkar inom de två årskurserna visade att könsskillnaden var minst i waldorfskolornas år 12 och störst i waldorfskolornas år 9 (Tabell R4a och R4b). Både ”waldorfflickorna” och ”waldorfpojkarna” var mer homogena, dvs mer samlade runt medelvärdet, i år 12 jämfört med år 9. Samtidigt verkar det ske en utjämning från år 9 till år 12, så att flickornas medelvärde stiger medan pojkarnas sjunker.

Tabell R4a. Rosenbergs självvärderingsindex. Jämförelse mellan flickor och pojkar i skolår 12 i waldorfskolan (W) resp i den kommunala skolan (K).

Rosenbergs självvärderingsindex	Flickor (W)	Pojkar (W)	Flickor (K)	Pojkar (K)
Medelvärde	29.7	30.4	27.4	26.2
Standardavvikelse	4.6	4.8	2.4	3.9

Tabell R4b. Rosenbergs självvärderingsindex. Jämförelse mellan flickor och pojkar i skolår 9 i waldorfskolan (W) resp i den kommunala skolan (K).

Rosenbergs självvärderingsindex	Flickor (W)	Pojkar (W)	Flickor (K)	Pojkar (K)
Medelvärde	29.1	31.0	27.9	27.0
Standardavvikelse	6.0	5.8	2.9	2.4

I gruppen kommunala gymnasieelever visade sig könsskillnaden främst härröra från Typ2-skolorna (Tabell R5).

Tabell R5. Flickors och pojkars självvärderingsindex. Jämförelse i gruppen gymnasieelever från Typ1- resp Typ2-skolor.

Rosenbergs självvärderingsindex	Flickor (Typ1)	Pojkar (Typ1)	Flickor (Typ2)	Pojkar (Typ2)
Medelvärde	27.8	27.3	27.0	25.4
Standardavvikelse	2.4	3.0	2.4	4.3

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att waldorfeleverna generellt låg högre i sin självvärdering och att vad gäller könsskillnader liknade waldorfskolornas år 12 och gymnasiets Typ1-skolor varandra i det avseendet, att skillnaden mellan flickor och pojkar var relativt liten.

Resultat från de två huvuduppgifterna

Identifieringen och förklaringen av problemet i uppgift Växjö

I uppgift Växjö har kategorierna för identifieringen och förklaringen av problemet slagits samman, för att ge en mer överskådlig resultatbild. Utifrån svaren på uppgiften urskiljdes åtta kategorier för sätt att identifiera och förklara problemet:

1. *Åsikter och känslor*: den främsta orsaken till bildens problematik ligger i att människor har olika åsikter och olika känslor (åsikter om och känslor inför invandrare respektive de som öppet visar sin fientlighet mot invandrare). Exempel på svar i denna kategori: *Förmodligen har kvinnan bevittnat nazisternas demonstration där dessa säkert uttalat sig nedsättande om utländska medborgare och således antidemokratiskt. Kvinnan, som mycket väl själv skulle kunna vara utländsk medborgare, är upprörd och försöker jaga iväg "paket".* (Man, årskurs 12)
2. *Brist på kunskap*: demonstranternas handling orsakas av brist på kunskap om nazismen och dess historia. Om de visste mer om vad som faktiskt hände under 2:a

världskriget skulle de inte tänka och handla som de gör. Exempel på svar i denna kategori: *Ungdomarna på bilden, alltså nazisterna, vet för lite om sin historia och har av olika anledningar lockats till nazismens gemenskap. Hon däremot har förmodligen upplevt 2:a världskriget och dess terror, och vill därför starkt visa att hon är emot.* (Kvinna, skolår 12)

3. *Psykologiska orsaker*: djupare psykologiska orsaker ligger framför allt bakom demonstranternas handlingar, t ex gruppsyke, rädsla för det okända, en känsla av osäkerhet och brist på identitet som kompenseras genom ett yttre maktspråk, negativ påverkan under barndomen eller att man har ett ”svagt” och manipulerbart psyke. Exempel på svar i denna kategori: *Nynazisterna vill ha ett rent Sverige. De vill ej släppa in mer invandrare. Många av dessa nynazister har inte fått någon kärlek hemifrån. Det är då lätt att falla in på sånt här, där det finns en stark grupp och man känner sig mottagen och blir stark då man skrämmer allmänheten.* (Kvinna, skolår 12)
4. *Samhälleliga orsaker*: samhälleliga förhållanden som orsaker, t ex att Sverige faktiskt tar emot fler invandrare än vad vi klarar av eller att arbetslöshet och lågkonjunktur ligger bakom uppkomsten av rörelser av nynazistisk karaktär. Exempel på svar i denna kategori: *De flesta nynazister har haft en svår uppväxt. Orsaken för att de är främlingsfientliga är nog för att vi inte hanterat vår integrationspolitik bra.* (Kvinna, skolår 9)
5. *Civilkurage*: damens handling är ett uttryck för civilkurage; hon är den enda som vågar försöka stoppa nynazisterna. Det är en något annorlunda vinkling på problemet än de som tolkar hennes handling som uttryck för en spontan ilska eller annan känsloreaktion. Exempel på svar i denna kategori: *En äldre dam jagar bort nazisterna från torget. Hon – en kvinna som antagligen hade en ganska låg position i samhället, gör det som ingen annan vågar göra – stå upp för rättvisan. [...] ⁵ Damen är väl trött på att orättvisan och dumheten ska regera. Många av nazisterna vet och tänker väl inte ens på vad de gör. Nazisterna var många men kämpade inte för någon bra sak. Därför antar jag att hon motade bort dem.* (Kvinna, skolår 9)
6. *Hitler och/eller nazismen*: här ser man helt enkelt Hitler som person, och/eller nazismen som sådan, som orsaken till problemet.
7. *Udda*: svar som inte passade in i någon av de övriga kategorierna., t ex att demonstranterna är ”floppa” eller ”knäppa i skallen”.
8. *Vet ej/inget svar*: de som uttryckligen svarat att de inte vet, de som inte har svarat något alls samt sådana svar i vilka det är omöjligt att urskilja någon slags orsak.

Både waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar dominerades starkt av kategorin ”Åsikter och/eller känslor”, se Tabell 22 (procentsummorna i denna och många av de följande tabellerna överstiger 100 eftersom många svar tillhörde flera kategorier). Det vanligaste var alltså att man såg det människors olika åsikter och känslor som den främsta orsaken till bildens problematik. Waldorfelevernas svar innehöll denna identifikation och förklaring i något större utsträckning än de kommunala elevernas svar (82% respektive 76%). Störst

---

⁵ [...] står för borttagen enkätfråga.

skillnad fanns i skolår 12 (79% respektive 72%). Skillnaderna är dock inte statistisk signifikanta.

Tabell 22. Problemidentifikationer i uppgift Växjö. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Åsikter o/e känslor	82	81	1	79	72	7	82	76	6
Brist på kunskap	9	4	5	8	11	3	9	8	1
Psykologiska orsaker	12	11	1	22	14	8	15	13	2
Samhälleliga orsaker	5	12	7	8**	21	13	6***	17	11
Civilkurage	11	5	6	23**	8	15	16***	7	9
Hitler o/e nazismen	1	6	5	0	4	4	1	5	4
Udda svar	9	14	5	9	11	2	9	13	4
Vet ej/inget svar	6	5	1	13	6	7	8	5	3

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Bland waldorfelevorna var kategorin ”Civilkurage” det näst vanligaste sättet att identifiera och förklara problemet i uppgift Växjö. I denna kategori identifierade man damens handling som ett uttryck för civilkurage, eftersom hon är den enda som vågar stå upp mot nynazisterna. Flest sådana svar fanns i skolår 12. Här såg 23% av waldorfelevorna kvinnans civilkurage som den främsta eller en av de främsta orsakerna bakom bildens problematik, mot 8% bland de kommunala gymnasieeleverna ($p < .01$). I skolår 9 var skillnaden inte lika markant; 11% av waldorf och 5% av de kommunala eleverna. Detta sätt att identifiera och förklara problemet var således ovanligare bland de kommunala eleverna. Totalt hamnade 16% av waldorfelevornas svar mot 7% av de kommunala elevernas svar i kategorin ”Civilkurage”. Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .001$).

Bland de kommunala eleverna var istället kategorin ”Samhälleliga orsaker” det näst vanligaste sättet att identifiera och förklara problem. I denna kategori ser man samhälliga förhållanden, t ex arbetslöshet och lågkonjunktur, som den främsta eller en av de främsta orsakerna till bildens problematik. Flest sådana svar fanns bland gymnasieeleverna. Här hamnade hela 21% av elevernas svar i kategori ”Samhälleliga orsaker”. Motsvarande siffra för skolår 9 var något lägre, 12%. Detta sätt att identifiera och förklara problemet var däremot betydligt ovanligare bland waldorfelevornas svar. Störst skillnad fanns på gymnasienivån. Här såg 8% av waldorfelevorna (mot 21% av de kommunala eleverna) samhälleliga faktorer som de främsta eller en av de främsta orsakerna bakom bildens problematik. Totalt hamnade 17% av de kommunala elevernas svar men endast 6% av waldorfelevorna svar i kategorin ”Samhälleliga orsaker”. Skillnaderna mellan de två skolformerna är även här statistiskt signifikant ($p < .001$).

Det tredje vanligaste sättet att identifiera och förklara problemet tillhörde i båda skolformerna kategorin ”Psykologiska orsaker”. I denna kategori såg man djupare psykologiska orsaker bakom framförallt demonstranternas handlingar, t ex gruppsytryck eller en otrygg barndom, som den eller de främsta orsakerna bakom bildens problematik. Totalt hamnade 15% av waldorfelevornas svar och 13% av de kommunala elevernas svar i denna kategori. Störst skillnad mellan skolformerna fanns även denna gång på gymnasienivån. Här såg 22% av waldorfelevorna och 14% av de kommunala eleverna bakomliggande psykologiska orsaker till problemet. Skillnaderna mellan skolformerna är dock inte signifikanta.

Slutligen kan noteras att något fler bland waldorfeleverna svarade att de inte visste eller angav inget svar alls. Detta gäller i första hand gymnasienivån. Här hamnade 13% av waldorfeleverna mot 6% av de kommunala eleverna i kategorin ”Vet ej/inget svar”. Skillnaden är dock inte statistiskt signifikant.

Identifieringen och förklaringen av problemet i uppgift Foster

I svaren på uppgift Foster har identifikationen av problemet och förklaringen till dess orsaker behandlats var för sig. Identifieringen av problemet klassificerades i följande kategorier:

1. *Skador och lidande*: risken med experiment, att de kan orsaka skador eller lidande både för moderna och för fostret. Exempel på svar i denna kategori: *Om detta skadar någon är det inte rätt. [...] Ja, om ingen skadas eller får ont utav det. Jag vet inte hur denna medicinska undersökning utförs, om jag visste mer exakt skulle jag enklare kunna veta om det är rätt eller orätt till undersökningen. [...] Om det skadar någon eller att någon får ont av denna undersökning borde man inte tillåta at man gör någon undersökning.* (Kvinna, skolår 9)
2. *Rätt eller orätt*: problemet ses som en etisk fråga om vad som är rätt och orätt. Denna typ av svar innehåller ofta den mer övergripande frågan om abort är etiskt försvarbart. Exempel på svar i denna kategori: *Jag tycker inte att det är rätt att experimentera med levande varelser över huvud taget.* (Man, skolår 9)
3. *Forskningen går för långt*: forskningen går för långt i sin strävan efter (bio)teknisk utveckling. Somliga menade att forskarna måste vara ”puckade” eftersom de överhuvudtaget kunde komma på tanken att göra experiment med levande foster. Exempel på svar i denna kategori: *Ett allt större behov av att kontrollera naturen tror jag är farligt, men att det är ett tydligt mönster i vårt samhälle märks. Vi vill få makt över liv och död så vi kan slippa oroa oss över livets mening.* (Man, skolår 12)
4. *Inget problem*: man ser inget problem överhuvudtaget. Det är naturligt att göra dessa experiment, åtminstone så länge det inte sker emot moderns eller föräldrarnas vilja. Ofta menade man att eftersom fostret ändå ska aborteras spelar det ingen roll vad man gör med det. Exempel på svar i denna kategori: *Jag tycker att stamcellsforskningen måste fortgå, det utgör en fantastisk möjlighet för mänskligheten. Dessutom, ett foster som ska aborteras skulle ju ändå ”dö”.* (Kvinna, skolår 9)
5. *Udda*: svar som inte passar in i någon av de övriga kategorierna – man ser helt enkelt andra problem.
6. *Vet ej/inget svar*: svar som antingen lämnat alla eller de flesta av delfrågorna obesvarade, eller svarat ”vet inte” på dem.

Bland sätten att identifiera problemet i uppgiften dominerades både waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar starkt av kategorin ”Rätt eller orätt”. Man såg helt enkelt problemet som en etisk fråga. Hälften av eleverna i båda skolformerna identifierade detta som problemet i uppgiften (Tabell 23). På gymnasienivån angav waldorfeleverna denna identifikation i något större utsträckning än de kommunala eleverna (60% respektive 53%). Skillnaderna är dock inte statistisk signifikanta.

Tabell 23. Problemidentifikationer i uppgift Foster. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Skador och lidande	29***	11	18	22*	11	11	27***	11	16
Rätt eller orätt	46	46	0	60	53	7	50	50	0
Forskningen går för långt	3	1	2	17***	4	13	7	3	4
Inget problem	15	21	6	13	11	2	15	15	0
Udda svar	5	4	1	0	3	3	4	3	1
Vet ej/inget svar	16	10	6	18	12	6	16	11	5

* $p < .05$; *** $p < .001$

Bland waldorfelevna var kategorin ”Skador och lidande” det näst vanligaste sättet att identifiera problemet. I denna kategori fokuserar man riskerna med experimenten, att de kan orsaka skador och lidande för både fostret och mamman. Flest sådana svar fanns i skolår 9. Här identifierade hela 29% av eleverna detta som problemet i uppgiften. Motsvarande siffra för skolår 12 var något lägre, 22%. Detta sätt att identifiera problemet var betydligt ovanligare bland de kommunala elevernas svar. Störst skillnad mellan de två skolformerna fanns i skolår 9. Här såg 11% av de kommunala eleverna mot 29% av waldorfelevna risken för skador och lidande som huvudproblemet. Totalt hamnade 27% av waldorfelevna svar mot 11% av de kommunala elevernas svar i kategorin ”Skador och lidande”. Skillnaderna mellan de två skolformerna är också statistiskt signifikant.

Bland de kommunala eleverna var istället kategorin ”Inget problem” det näst vanligaste sättet att identifiera problemet i uppgift Foster. I denna kategori verkar man inte se något problem överhuvudtaget med att utföra experimenten, åtminstone så länge modern eller föräldrarna är med på det. Flest sådana svar fanns även här i skolår 9. Här hamnade 21% av elevernas svar i kategori ”Inget problem”. Motsvarande siffra för skolår 12 var något lägre, 11%. Detta sätt att ”identifiera” problemet (som ett icke-problem) var något ovanligare bland waldorfelevnas svar. I skolår 9 såg 15% av waldorfelevna mot 21% av de kommunala eleverna att det inte fanns något direkt problem med att utföra experimenten (skillnaden är inte signifikant). Totalt fanns inte heller några skillnader mellan de båda skolformerna i denna kategori. Femton procent av elevernas svar i båda skolformerna hamnade i kategorin ”Inget problem”.

På gymnasienivån fanns en signifikant skillnad mellan de båda skolformerna när det gäller kategorin ”Forskningen går för långt”. I denna kategori ser man ett problem i att forskningen går för långt i sin strävan efter (bio)teknisk utveckling. Sjutton procent av waldorfelevna mot 4% av de kommunala eleverna identifierade detta som problemet ($p < .001$). I skolår 9 fanns dock ingen nämnvärd skillnad i detta avseende, inte heller generellt mellan de två skolformerna. I de övriga kategorierna för sättet att identifiera problemet fanns inte heller några nämnvärda skillnader.

Förklaringarna till problemets orsaker klassificerades i följande kategorier.

1. *Utveckla kunskaper och mediciner*: orsakerna är viljan att skaffa mer kunskaper om fosterutvecklingen, vilket kan komma till nytta för utvecklingen av medicinska behandlingar. Exempel på svar i denna kategori: *För att sätta sig in i utvecklingsprocessen så att man i framtiden skall ha större kunskap om hur man räddar sjuka foster.* (Man, skolår 9)

2. *Känslig fråga*: orsaken till att forskarna söker tillstånd är att de vet att frågan är känslig, eller att de vill undvika de protester som skulle uppkomma om de gjorde de utan att fråga. Exempel på svar i denna kategori: *För att det kan uppfattas moraliskt fel av många att hindra livets gång och dessutom forska på det.* (Man, skolår 9)
3. *Lagen*: forskarna är skyldiga enligt lag att söka tillstånd för sådana experiment. Exempel på svar i denna kategori: *För att de vill forska om foster och det är ju inte tillåtet. De vill tänja gränserna och göra det som tidigare var helt oacceptabelt.* (Kvinna, skolår 12)
4. *Bättre experiment*: orsaken är att experimenten på levande foster skulle vara mer realistiska och därför ge säkrare kunskaper än om de utfördes på döda foster eller djur. Exempel på svar i denna kategori: *Det vinnns väl vissa experiment som endast kan utföras på levande människor och eftersom man inte kan utföra dem på vuxna eller födda barn så vill man försöka med foster istället.* (Man, skolår 12)
5. *Udda*: svar som inte passar in i någon av de övriga kategorierna, t ex att forskarna vill göra experiment på människor, att de vill utveckla olika typer av genetik (som kloning av människor) eller att man helt enkelt vill göra experiment.
6. *Vet ej/inget svar*: svar som antingen lämnat alla eller de flesta av delfrågorna obesvarade, eller svarat "vet inte" på dem.

Inte heller när det gäller förklaringen av problemets orsaker fanns det några större skillnader mellan de två skolformerna. Majoriteten av eleverna i båda skolformerna såg kategorin "Utveckla kunskaper och mediciner" som den främsta orsaken till problematiken i uppgiften (Tabell 24). I denna kategori ansåg man att orsaken till att forskarna söker tillstånd för att utföra experimenten är viljan att skaffa mer kunskaper om fosterutvecklingen, vilket kan komma till nytta för utvecklingen av medicinska behandlingar. Över två tredjedelar av eleverna i båda skolformerna angav detta som den främsta eller enda orsaken. Däremot fanns en viss skillnad mellan de två skolformerna i hur många elever som inte svarat eller sagt sig inte veta. Störst skillnad mellan skolformerna fanns i det avseendet i skolår 9. Här hamnade 15% av waldorfelevernas svar mot 6% av de kommunala elevernas svar i kategorin "Vet ej/inget svar". Denna skillnad är också statistiskt signifikant ($p < .01$).

Tabell 24. Orsaksförklaringar i uppgift Foster. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Utveckla kunskaper och mediciner	67	65	2	71	68	3	68	67	1
Känslig fråga	3	9	6	3	3	0	3	6	3
Lagen	4	2	2	3	3	0	4	3	1
Bättre experiment	3	4	1	3	3	0	4	3	1
Udda svar	14	10	4	15	12	3	15	11	4
Vet ej/inget svar	15**	6	9	15	11	4	15	9	6

** $p < .01$

Lösningförslagen i uppgift Växjö

Svaren till uppgift Växjö innehöll lösningförslag som kategoriserades på följande sätt:

1. *Rättsliga åtgärder*: stifta lagar som förbjuder nazistiska demonstrationer, straffa demonstranterna med fängelse eller liknande, inför lagar som gör sådana straff möjliga. Se till att det finns fler poliser som bevakar nazistiska demonstrationer och upprätthåller ordningen. Exempel på svar i denna kategori: *Jo, det finns nog en hel del saker man kan göra. För deras tankar är så totalt fel. [...] Man bör för det första inte tillåta en sådan upprörande demonstration. Risken är väl att nynazisterna istället visar åsikterna på mer extrema, farliga och olagliga sätt, men man får väl lägga ned mer arbete på att förhindra sådant.* (Man, skolår 12)
2. *Informations-spridning*: informera, i första hand om nazismen, judeutrotningen och andra världskriget. Exempel på svar i denna kategori: *Att höja fängelsestraff och dylikt hjälper inte i längden. Men information i skolan och nazism, föredrag mm. är jättebra! Nazism är inte enbart åsikter och handlingar utan handlar också mycket om att en individ känner sig utanför, osäker, rädsla. Kanske har personen haft en mycket svår barndom. [...] Därför att ungdomar idag inte alltid vet så mycket om hur nazismen uppkommer. Det är mer trovärdigt att lyssna på ett föredrag som en före detta nynazist håller i än en lärare som bara läst om det!* (Kvinna, skolår 9)
3. *Samhälleliga lösningar*: ändra samhälleliga förhållanden, minska t ex invandringen eller vidta åtgärder för att mer effektivt integrera invandrare och svenskar för att öka kontakten och förståelsen mellan dem. Exempel på svar i denna kategori: *Ge barn en trygg uppväxt. [...] Låta invandrare komma bättre in i samhället. Så det inte blir vi och dom utan VI! Blanda upp bättre. [...] För att vi skall förstå varandra lättare, lära av varandra. Bättre gemenskap.* (Man, skolår 12)
4. *Solidaritet och civillkurage*: ”allmänheten” borde reagera och bry sig mera – vi borde bli mer solidariska och utveckla mer civillkurage. Exempel på svar i denna kategori: *Ja, folk måste ta ställning och våga ingripa, som den här kvinnan gjorde. [...] Man ska gripa in och blockera tåget, kanske en motdemonstration. [...] För att nazism, rasism och förtryck är helt oacceptabelt.* (Man, skolår 9)
5. *Självkontroll*: man måste behärska sina åsiktsuttryck och aggressioner. De flesta förslagen är riktade mot demonstranterna. Bland waldorfeleverna fanns inga svar som kunde placeras i denna kategori.
6. *Suspenderat omdöme*: man uttrycker tveksamhet och ovilja att föreslå något bestämt. Problemet är svårlöst och kräver mer eftertanke än man har tid till. Exempel på svar i denna kategori: *Ja! [...] Sätta dem i fängelse! Nej, jag vet faktiskt inte. Det skulle vara bra om man bara skrev en lag om att man inte får vara nazist! Men det är så klart omöjligt att bara bestämma hur folk inte får vara eller tycka... [...] Det går tyvärr inte...* (Kvinna, skolår 9)
7. *Inget kan eller behöver göras*: det finns inget som kan eller behöver göras. De olika motiven bakom detta kan vara: yttrandefrihet, nazisterna har sig själva att skylla, människor har alltid hatat varandra och inget har hittills kunnat ändra på det, eller det finns inget problem. Exempel på svar i denna kategori: *Nej, i Sverige finns ändå*

röstfrihet man ska få demonstrera och tycka vad man vill även om jag inte delar deras åsikter nånstans. (Kvinna, skolår 12)

8. *Udda förslag*: svar som inte passar in i någon av de övriga kategorierna, t ex att man borde tvinga demonstranter och invandrare att mötas och samtala, att man bör hålla sina åsikter för sig själv och inte visa dem offentligt. Bland waldorfelevernas udda förslag identifierades en relativt stor grupp som handlade om *Mera kärlek och omtanke*: människor bör bry sig och ta hand om varandra och sina barn mer än vad de gör, då skulle nazistiska och rasistiska idéer inte uppkomma och/eller spridas. Ett exempel på ett sådant svar: *Man behöver älska alla så mer kärlek, MER KÄRLEK ÅT FOLKET! Nazism är inte en åsikt det är bara djävulskap. Kärlek är bästa motståndet mot våld! [...] Om det fanns mer kärlek i världen så skulle allt hat minska och ingen skulle behöva använda våld mer.* (Kvinna, skolår 9)
9. *Passiva lösningar*: något bör förvisso göras åt demonstrationer av denna typ men man beskriver inte närmare vad som skulle göras.
10. *Vet ej/inget svar*: svar som antingen lämnat alla eller de flesta av delfrågorna obesvarade, eller svarat ”vet inte” på dem.

Kategorierna ”Rättsliga åtgärder” och ”Informationsspridning” var i båda skolformerna de vanligast förekommande lösningsförslagen till problemet i uppgift Växjö (Tabell 25). I kategorin ”Rättsliga åtgärder” ser man skärpt lagstiftning, strängare straff och mer poliser som en lösning till problemet. Dessa lösningar riktar sig främst mot demonstranterna. I kategorin ”Informationsspridning” ligger lösningen istället i att informera demonstranterna eller människor överhuvudtaget om i första hand nazismen, judeutrotningen och andra världskriget. Man menar även att barn tidigt måste få lära sig om andra folkslag och om alla människors lika värde. Båda lösningsförslagen förekom i högre grad i svaren från de kommunala eleverna. Totalt hamnade 36% av dessa elevers svar i kategorin ”Rättsliga åtgärder” och 34% i kategorin ”Informationsspridning”. Bland waldorfeleverna omfattade de två kategorierna 24% vardera.

Tabell 25. Lösningsförslag i uppgift Växjö. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Lagar, poliser och straff	25***	45	20	21	28	7	24***	36	12
Informationsspridning	21**	36	15	33	32	1	24**	34	10
Samhälleliga lösningar	6	6	0	13	10	3	8	8	0
Solidaritet och civilkurage	11	3	8	12***	2	10	11***	2	9
Självkontroll	0	1	1	0	1	1	0	1	1
Suspenderat omdöme	3	1	2	1	2	1	3	1	2
Inget kan/behöver göras	2	6	4	3	8	5	2	7	5
Udda svar	7	14		10	13		9	14	
<i>Ny: Mer kärlek&omtanke</i>	6	-	1	13	-	10	7	-	2
Passiva lösningar	14***	3	11	1	2	1	11***	2	9
Vet ej/inget svar	21	14	7	24	18	6	22	16	6

** $p < .01$; *** $p < .001$

Den största skillnaden mellan de två skolformerna fanns i skolår 9. Här föreslog 45% av de kommunala eleverna mot 25% av waldorfeleverna att problemet kunde lösas med någon form av rättsliga åtgärder. När det gäller lösningsförslaget ”Informationsspridning” var motsvarande siffror 36% respektive 21%. Dessa skillnader är statistiskt signifikanta.

På gymnasienivån dominerade lösningsförslaget ”Informationsspridning” i båda skolformerna. Här fanns inga signifikanta skillnader i fördelningen på kategorierna ”Informationsspridning” och ”Rättsliga åtgärder”.

Det tredje vanligaste lösningsförslaget på problemet i uppgift Växjö var i båda skolformerna kategorin ”Udda svar”. I denna kategori föreslår eleven en lösning som inte passar in i någon av de övriga kategorierna. Störst skillnad fanns i skolår 12. Där föreslog 23% av waldorfeleverna en ”udda” lösning. Motsvarande siffra hos de kommunala eleverna var 13%. Bland de udda svaren hos waldorfeleverna kunde en ny svarskategori urskiljas, som vi benämnde ”Mer kärlek och omtanke”. De flesta svaren av denna typ fanns i skolår 12, där föreslog 13% av eleverna mer kärlek och omtanke som en lösning på problemet, i skolår 9 utgjorde de 6%.

Ytterligare en skillnad mellan de två skolformerna fanns i kategorin ”Solidaritet och civillikage”. Svaren i denna kategori menar att allmänheten borde reagera och bry sig mer och utveckla mer civillikage. Bland waldorfeleverna var denna kategori det fjärde vanligast förekommande förslaget på lösning. Elva procent av waldorfeleverna mot 2% av de kommunala eleverna föreslog solidaritet och civillikage som en lösning ($p < .001$). Även inom de två skolåren är skillnaderna signifikanta. Däremot fanns det ingen skillnad mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna i kategorin ”Samhälleliga lösningar” (8% i båda skolformerna).

När det gäller kategorin ”Passiva lösningar”, dvs svar där man menar att något förvisso bör göras men utan att närmare specificera vad som kan göras, fanns en skillnad mellan de båda skolformerna i skolår 9. Här hamnade 14% av waldorfelevernas svar men endast 3% av de kommunala elevernas svar i denna kategori ($p < .001$).

Antinazistiska eller antirasistiska lösningar i uppgift Växjö

Eftersom nazism och rasism är ett aktuellt samhällsfenomen kan det vara av intresse att se i vilken utsträckning eleverna tar avstånd från dessa ideologier. Ett sådant mått kan man få om man undersöker hur många av lösningsförslagen som går ut på att stoppa eller begränsa nazism och rasism. I jämförelsen nedan har vi dock tagit bort kategorierna ”Inget kan eller behöver göras”, ”Suspended omdöme”, ”Självkontroll”, ”Vet ej/inget svar”, samt ”Samhälleliga lösningar”. Bakom dessa lösningsförslag *kan* det nämligen *ibland* dölja sig sympatier med demonstranterna (den sistnämnda handlade t ex ibland om att minska eller stoppa invandringen).

Det visade sig att flertalet elever i båda skolformerna och i båda skolåren tog avstånd från demonstranternas åsikter (Tabell 26). Andelen elever som föreslog antinazistiska eller antirasistiska lösningar var emellertid högre bland waldorfeleverna än bland de kommunala eleverna. Totalt föreslog 93% av waldorfeleverna lösningar som gick ut på att på olika sätt motverka nazism och rasism. Motsvarande siffra bland de kommunala eleverna var 72%. Störst skillnad mellan skolformerna fanns på gymnasienivån. Här föreslog 90% av waldorfeleverna mot 67% av de kommunala eleverna antinazistiska eller antirasistiska lösningar på problemet. Skillnaderna är statistiskt signifikanta.

Tabell 26. Andel elever som föreslagit antinazistiska eller antirasistiska lösningar. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Föreslagit lösning för att stoppa nazism/rasism	94***	78	16	90**	67	23	93***	72	21

** $p < .01$; *** $p < .001$

Lösningförslagen i uppgift Foster

Utifrån elevernas svar urskiljdes följande nio kategorier av sätt att lösa problemet i uppgift Foster:

1. *Förbud eller mer strikt lagstiftning*: att man bör förbjuda experiment med foster eller att man bör ha lagliga restriktioner kring experimenten. Exempel på svar i denna kategori: *Nej! Jag tycker inte att man får göra vad som helts med varelser som lever, även om de just påbörjat livet. Eftersom att det är väldigt svårt att ta reda på exakt vilken tidpunkt själen flyger in i kroppen, är de t dumt att experimentera. Eftersom fostret lever i allra högsta grad om än med moderns hjälp, finns det något i den som jag skulle kalla besjälade. [...] Sluta experimentera så förbannat med allt. [...] Lagstifta om det. Och diskutera lite med biologerna om vad en människa är.* (Kvinna, skolår 12)
2. *Fråga modern eller föräldrarna*: att forskarna överlåter beslutet på modern eller föräldrarna. Exempel på svar i denna kategori: *Ja, leder det någonstans i medicinsk forskning är det bara bra. Men självklart ska det vara frivilligt. Mamman/föräldrarna får bestämma om hon/de vill det eller inte. [...] Om det är frivilligt kan jag inte se något orätt i det. Om det skulle skada mamman är det självklart fel, men blir hon inte tvingad utan kan bestämma om hon vill det själv eller inte, kan det u inte vara någonting med det som är orätt.* (Kvinna, skolår 9)
3. *Gör andra experiment*: att forskarna bör göra andra experiment som kan ersätta dem på foster. Exempel på svar i denna kategori: *Det beror på syftet med forskningen. Men jag tycker det är oetiskt att använda foster på samma sätt som djur används i försök. [...] Hitta andra sätt att forska på. [...] Man bör reglera forskningen. Det finns viktigare saker att lägga energi på, t.ex. medicinskt bistånd till u-länder.* (Kvinna, skolår 12)
4. *Skaffa mer fakta*: att man måste skaffa fram mer fakta kring det frågan gäller, t ex huruvida fostret känner smärta eller vad forskarna egentligen hoppas att uppnå. Exempel på svar i denna kategori: *Moraliska aspekter så klart. Jag vill inte uttala mig med så lite fakta på hand. [...] Som sagt, har inte alla fakta.* (Man, skolår 12)
5. *Diskutera, demonstrera, protestera*: att lösningen ligger i att människor diskuterar, för fram sina åsikter och protesterar mot det de tycker är orätt. Exempel på svar i denna

kategori: *Diskutera. [...] Föra att alla har olika åsikter och det är viktigt att lyssna på alla. Kompromissa.* (Kvinna, skolår 12)

6. *Inget behöver eller kan göras*: att inget behöver göras därför att ingenting är direkt orätt, åtminstone inte så länge modern ger sitt medgivande.
7. *Passiva lösningar*: att något bör göras, utan närmare specificering av vad.
8. *Udda förslag*: förslag som inte passar in i någon av de övriga kategorierna, t ex att använda preventivmedel, att mödrarna inte ger sitt medgivande.
9. *Vet ej/inget svar*: svar som antingen lämnat alla eller de flesta av delfrågorna obesvarade, eller svarat ”vet inte” på dem.

Bland de kommunala eleverna var det vanligast förekommande lösningsförslaget kategorin ”Förbud eller striktare lagstiftning”. Dessa utgjorde 27% (Tabell 27). Förslagen i denna kategori menade att man helt enkelt bör förbjuda experiment på levande foster, eller åtminstone införa juridiska restriktioner kring experimenten. Bland waldorfeleverna utgjorde dessa svar 13%. Störst skillnad fanns i skolår 12. Här hamnade 32% av de kommunala elevernas mot 12% av waldorfelevernas svar i denna kategori ($p < .001$).

Tabell 27. Lösningsförslag i uppgift Foster. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Förbud eller striktare lagar	13	21	8	12***	32	20	13***	27	14
Fråga modern/föräldrarna	13	7	6	13	5	8	13	6	7
Gör andra experiment	6	5	1	2	5	3	5	5	0
Skaffa mer fakta	6	2	4	5	2	3	6	2	4
Diskutera, demonstrera	3	3	0	10	3	7	5	3	2
Inget behöver göras	19	18	1	13	15	2	17	16	1
Passiva lösningar	6	1	5	6	1	5	6	1	5
Udda svar	11	6	5	9	10	1	10	8	2
Vet ej/inget svar	27	33	6	37	33	4	29	33	4

*** $p < .001$

De vanligast förekommande lösningsförslagen bland waldorfeleverna var istället kategorierna ”Inget behöver eller kan göras” och ”Fråga modern eller föräldrarna”. Svaren i kategorin ”Inget behöver eller kan göras” uttryckte oftast att inget behöver göras för att inget är direkt orätt, åtminstone inte så länge modern ger sitt medgivande till försöken. Några få elever menade att inget kan göras, även om de själva inte tyckte om försöken. Svaren i kategorin ”Fråga modern eller föräldrarna” gick istället ut på att helt överlåta beslutet åt modern eller föräldrarna. Även om dessa typer av svar var de vanligaste bland waldorfeleverna fanns inga större skillnader mellan det två skolformerna i dessa avseenden. Totalt svarade 17% av waldorfeleverna och 16% av de kommunala eleverna att inget behöver eller kan göras åt problemet. Inte heller fanns det några direkta skillnader mellan skolformerna inom de två skolåren. Däremot fanns en viss skillnad mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna i kategorin ”Fråga modern eller föräldrarna”. Totalt föreslog 13% av waldorfeleverna mot 6% av de kommunala eleverna att man skulle överlåta beslutet till modern eller föräldrarna. Denna skillnad är dock inte statistiskt signifikant.

När det gäller de övriga lösningsförslagen fanns inga större skillnader. Totalt svarade ca en tredjedel av eleverna i båda skolformerna vet ej eller avgav inget svar.

För eller emot experimenten i uppgift Foster

Eleverna i de båda skolformerna skilde sig åt i frågan om forskarna skulle få tillstånd att göra experimenten eller inte, se Tabell 28a. De kommunala eleverna svarade i större utsträckning än waldorfeleverna både ”Ja” (38% respektive 32%) och ”Nej” (43% respektive 33%) på denna fråga. Waldorfeleverna uttryckte istället oftare tveksamhet (18% respektive 10%), svarade ”Vet ej” eller undvek att ge något svar (17% respektive 8%). Dessa resultat kan ses som ett tecken på att waldorfeleverna inte tycks bli ”indoktrinerade” till ett allmänt avståndstagande från dagens biotekniska forskning.

I Skolverkets utvärdering av kommunala skolor noterades en skillnad mellan flickornas och pojkarnas svar. Flickorna tenderade generellt att i större utsträckning svara Nej på frågan om tillstånd borde ges. Denna skillnad ökade också med åldern. Av datatekniska skäl kan vi inte göra en total jämförelse mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna i detta avseende. Vi kan dock jämföra flickor och pojkar på gymnasienivån i de båda skolformerna, se Tabell 28b. Det framgår då att den generella skillnaden kvarstår även om man jämför flickor och pojkar var för sig. I waldorfskolan är andelen Ja- respektive Nej-svar mindre bland både flickorna och pojkarna, jämfört med den kommunala skolan.

Tabell 28a. Elevernas svar på frågan om man tycker att forskarna ska få tillstånd att göra experimenten. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Tillstånd?	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Ja	35	43	8	23	34	11	32	38	6
Nej	33	37	4	33*	48	15	33*	43	10
Tveksam	17	11	6	18	10	8	18	10	8
Vet ej/Inget svar	14	9	5	25	8	17	17***	8	9

* $p < .05$; *** $p < .001$

Tabell 28b. Skillnaderna mellan flickor och pojkar i skolår 12 i huruvida man tyckte att forskarna skulle få tillstånd att göra fosterexperiment. Procent av svaren från vardera skolform och kön. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Tillstånd?	Skolår 12					
	Flickor			Pojkar		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Ja	20	28	8	33	44	11
Nej	44	55	11	23	37	14
Tveksam/Vet ej/Inget svar	36	17	19	44	19	25

Motiveringar till lösningarna i uppgift Växjö

I svaren på uppgift Växjö har följande kategorier för motiveringar till lösningsförslagen framkommit:

1. *Det rätta/orätta eller det rättvisa*: refererar till ”det rätta” eller ”orätta”, t ex att nazismen är orätt. Exempel på svar i denna kategori: *Man bör för det första inte tillåta en sådan upprörande demonstration. Risken är väl att nynazisterna istället visar åsikterna på mer extrema, farliga och olagliga sätt, men man får väl lägga ned mer arbete på att förhindra sådant.[...] Därför att så pass felaktiga åsikter och handlingar inte bör få existera, i alla fall inte på detta offentliga sätt. Jag förstår inte hur de kan tänka så lågt om andra medmänniskor.* (Man, skolår 12)
2. *Människors lika värde och/eller rättigheter*: refererar till alla människors lika värde och/eller rättigheter. Exempel på svar i denna kategori: *Alla är trots allt lika mycket värda. [...] Vi måste få folk att förstå att utplåna, hata och radera människor leder ingen stans!!* (Kvinna, skolår 12)
3. *Yttrandefriheten*: refererar till åsikts- och yttrandefriheten. Man menade då oftast att demonstranterna har rätt att föra fram sina åsikter så länge de inte griper till våld mot andra. Exempel på svar i denna kategori: *Man bör prata med dom människor som har människoåsikter och försöka att få dom att ändra sina tankar. [...] För att man får ju inte straffa dom för att dom har åsikter.* (Man, skolår 12)
4. *Minskat våld*: man menar att våldet minskar till följd av de föreslagna åtgärderna. Exempel på svar i denna kategori: *Polisen borde vara hårdare. Jag vet inte vad straffen är men dom kanske skulle vara högre? Politikerna borde också var hårdare mot nazism och såna saker. [...] För då kanske det blir mindre våld i Sverige.* (Kvinna, skolår 9)
5. *Demonstranterna ändrar sig*: att åtgärderna leder till att demonstranterna ändrar sina åsikter och/eller sina handlingar. Exempel på svar i denna kategori: *Man borde på något sätt informera dom ... visa dom att det dom gör och tänker är förnedrande och fel. [...] För att nazisterna ska förstå vad dom egentligen håller på med... de måste inse att det dom gör är fel.* (Kvinna, skolår 9)
6. *Bättre samhälle*: att samhället på olika sätt blir bättre om åtgärderna genomförs. Exempel på svar i denna kategori: *Kämpa emot! Om alla människor går ihop mot dessa svaga, så klarar de inte av det. Ingen människa vill ha ett orättvist samhälle. Man demonstrerar eller visar att de gör fel. [...] För att samhället ska bli bättre och människorna lyckligare.* (Kvinna, skolår 9)
7. *Stoppa nazismen*: att åtgärderna leder till att nazismens utbredning stoppas eller att den upphör att finnas. Exempel på svar i denna kategori: *Se till roten och bakgrunden om hur nazister blir nazister. Hjälp ungdomar i riskzonen. Undervisa sakligt i skolan om nazismens ideologier och politik. [...] Eftersom det viktiga ju är att folk inte dras till sådana grupper och metoder. Eftersom problemet skulle försvinna med denna metod.* (Man, skolår 12)
8. *Udda motiveringar*: förslag som inte passar in i någon av de övriga kategorierna. Här tillkom för waldorfeleverna en ny kategori som handlade om att åtgärderna *leder till medmänsklighet*. Här ett exempel på denna typ av svar: *Alla, hela samhället, tjänar på att folk är lyckliga och positiva till sig själva. Alla mår dåligt av att hata. Alla människor är i grunden goda, lyft fram det. Att dom hamnar så snett tror jag beror på*

att ungdomar förväntas så mycket, de blir överösta med regler och direktiv från alla, i samhället, media, familj, skola, kompisar. Passar man inte in är det lätt att man hamnar fel. (Kvinna, skolår 9)

9. *Vet ej/inget svar*: svar som antingen lämnat alla eller de flesta av delfrågorna obesvarade, eller svarat ”vet inte” på dem.

I båda skolformerna var den vanligaste motiveringen till varför man bör följa elevernas lösningsförslag till problemet i uppgift Växjö svar av typ ”för att stoppa nazismen” (Tabell 29). Man motiverade de åtgärder man hade föreslagit med att de på olika sätt kunde sätta stopp för nazism och rasism. Bland waldorfelevna var denna motivering vanligare än bland de kommunala eleverna. Totalt motiverade 32% av waldorfelevna mot 23% av de kommunala eleverna sina lösningsförslag på detta sätt. Störst skillnad mellan de två skolformerna fanns i skolår 9. Dessa skillnader är statistiskt signifikanta.

De näst vanligaste motiveringarna föll inom kategorierna ”Det rätta/orätta eller det rättvisa” samt ”Människors lika värde och/eller rättigheter”. I den förstnämnda kategorin refererade man till det moraliskt rätta eller orätta, ibland också till att nazismen är orätt. I kategorin ”Människors lika värde och/eller rättigheter” refererade man mer specifikt till just alla människors lika värde och rättigheter. Totalt motiverade 21% av eleverna i båda skolformerna sina lösningsförslag med någon av dessa två kategorier. Skolformerna skilde sig dock något inom de två skolåren. I skolår 9 motiverade 27% av de kommunala eleverna och 20% av waldorfelevna sina lösningsförslag med antingen ”Det rätta/rättvisa” eller ”Människors lika värde/rättigheter”. I skolår 12 var förhållandet det omvända: 22% av waldorfelevna och 15% av de kommunala eleverna motiverade sina lösningsförslag med någon av de två kategorierna. Skillnaderna är dock inte signifikanta. Bland waldorfelevna var kategorin ”Det rätta/rättvisa” överlag något vanligare än bland de kommunala eleverna.

Tabell 29. Lösningsförslagets motiveringar i uppgift Växjö. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Det rätta/rättvisa	12	11	1	10	5	5	12	8	4
Människors lika värde	8	16	8	12	10	2	9	13	4
Yttrandefrihet	2	6	4	7	12	5	3	9	6
Mindre våld	8	14	6	1**	10	9	6	12	6
Demonstranterna ändrar sig	9	9	0	13	5	8	10	7	3
Stoppa nazismen	33*	23	10	29	23	6	32**	23	9
Bättre samhälle	6	6	0	10	4	6	7	5	2
Udda svar	9	8	4	14	12	7	11	10	4
Ny: Leder till medmänsklighet	3			5			3		
Vet ej/inget svar	35***	18	17	31	23	8	34***	21	13

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Den tredje vanligaste motiveringen bland waldorfelevna var av typen ”Udda svar”. Totalt använde 14% av waldorfelevna motiveringar som inte passade in i någon av de övriga kategorierna. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 10%. Störst var skillnaden på gymnasienivån. Här motiverade 19% av waldorfelevna mot 12% av de kommunala eleverna sina lösningsförslag med en ”udda” motivering. Skillnaden är dock inte statistiskt

signifikant. Bland de udda motiveringarna hos waldorfelevna kunde dock en ny svarskategori urskiljas, som vi valde att kalla "Leder till medmänsklighet". Dessa motiveringar gick ut på att de föreslagna lösningarna skulle leda till ökad solidaritet och medmänsklighet i samhället. Denna kategori utgjorde 3% av waldorfelevnas svar, av vilka de flesta fanns på gymnasienivå (5%).

Bland de kommunala eleverna var den tredje vanligaste motiveringen kategorin "Mindre våld". Motiveringarna i denna kategori menade att våldet i samhället minskar till följd av de föreslagna åtgärderna. Ibland refererades också till det psykiska våld som demonstranterna utövar genom att uttrycka invandrarfientliga åsikter. Totalt motiverade 12% av de kommunala eleverna sina svar på detta sätt. Motsvarande siffra bland waldorfelevna var 6%. Störst skillnad mellan de två skolformerna fanns på gymnasienivån. Här motiverade 10% av de kommunala eleverna och 1% av waldorfelevna sina lösningsförslag med "Mindre våld" ($p < .01$).

Den mest markanta skillnaden mellan de två skolformerna fanns dock i antalet "Vet ej/inget svar". Totalt hamnade 34% av waldorfelevnas svar i denna kategori. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 21%. Skillnaden var störst i skolår 9. Där svarade 35% av waldorfelevna och 18% av de kommunala eleverna "Vet ej" eller gav inget svar alls ($p < .001$).

Motiveringar till lösningsförslagen i uppgift Foster

Utifrån svaren på uppgiften konstruerades tio kategorier för motiveringar till lösningsförslagen. Fyra av dem var motiveringar för att tillåta experimenten, de övriga sex var motiveringar till att experimenten inte borde tillåtas.

Motiveringar för att tillåta experimenten:

1. *Den medicinska nyttan*: den medicinska nytta man kan ha av experimenten – man framhäver de goda följder som vetenskapens utveckling har. Exempel på svar: *Ja det skulle jag i och med att det gynnar den medicinska vetenskapen och gör så att vi får mer kunskap om livet och kroppen innan födseln.* (Kvinna, skolår 9)
2. *Moderns eller föräldrarnas samtycke*: så länge modern eller föräldrarna ger sitt samtycke till experimentet finns det ingen anledning att inte tillåta dem. Exempel på svar: *Om det är frivilligt kan jag inte se något orätt i det. Om det skulle skada mamman är det självklart fel, men blir hon inte tvingad utan kan bestämma om hon vill det själv eller inte, kan det ju inte vara någonting med det som är orätt.* (Kvinna, skolår 9)
3. *Fostret ska ändå aborteras eller är "inget liv"*: eftersom fostret ändå ska aborteras gör det inget om man gör experiment med det. Exempel på svar: *Om barnet ändå inte skulle få komma till världen är det väl lika bra att det genom att bli utsatt för experiment räddar andra barns liv. Jag tror inte heller att barnet på denna fosternivå har någon uppfattning om experimenten eller smärta. [...] Jag anser idet inte vara några större problem med dessa experiment.* (Man, skolår 12)
4. *Villkorade Ja-svar*: är egentligen inga riktiga motiveringar, istället sätter man upp vissa förutsättningar för att tillståndet ska ges, t ex att syftet måste vara "angeläget",

att det inte får handla om genmanipulation etc. Exempel på svar: *Ja, men det måste vara under villkoret att varken fostret eller dess mor lider. Och mödrarna skall tillfrågas i god tid och få rikligt med information om vad experimenten är till för. Men den största anledningen till att jag skulle säga ja är att forskningens resultat skulle hjälpa framtida patienter, och skull edet inte det skulle jag säga nej.* (Kvinna, skolår 12)

Motiveringar för att inte tillåta experimentet:

1. *Det är orätt:* det orätta i att överhuvudtaget experimentera med levande varelser i allmänhet, eller med människor i synnerhet. Exempel på svar: *Nej, det är inte rätt. Man utnyttjar ett ofött liv som inte själv kan säga till om saker. [...] Förbjuda forskarna att utföra dessa experiment.* (Kvinna, skolår 12)
2. *Det kan orsaka skador eller liknande:* att försöken kan orsaka skador eller lidande för antingen fostret eller modern, eller bägge. Exempel på svar: *Nej! Det är en risk för modern, som hon utsätts för men antagligen inte vet så mycket om. Eftersom experiment är experiment kan ingen forskare veta vad följderna blir för både modern och fostret.* (Kvinna, skolår 12)
3. *Modern kan ändra sig och vilja behålla barnet:* refererar till den möjligheten att modern senare ändrar sig och inte vill göra abort. Exempel på svar: *Skulle det vara totalt riskfritt och smärtfritt så kanske. Annars ett rakt NEJ. [...] Vet ej, (Forska på annat sätt). [...] För att modern kan komma att ångra sig, och få men för livet.* (Kvinna, skolår 9)
4. *Det är onaturligt:* att experimenten är ”onaturliga” eller strider mot naturens ordning. Exempel på svar: *Nej, för att det är ganska onaturligt. [...] Ja, man bör säga nej. [...] Svaret nej på ansökan [...] För att det är onaturligt. Man ska inte göra abort.* (Man, skolår 9)
5. *Udda motiveringar:* förslag som inte passar in i någon av de övriga kategorierna.
6. *Vet ej/inget svar:* svar som antingen lämnat alla eller de flesta av delfrågorna obesvarade, eller svarat ”vet inte” på dem.

Den vanligaste motiveringen till varför man bör följa framförda lösningsförslag på problemet i uppgift Foster var i båda skolformerna kategorin ”Det är orätt” (Tabell 30). Man motiverade helt enkelt sitt ställningstagande *mot* försöken med att det är orätt att experimentera med liv. Bakom dessa motiveringar tycks ligga en princip om (människo-) livets helgd. Bland de kommunala eleverna var denna motivering betydligt vanligare än bland waldorfeleverna. Totalt motiverade 32% av de kommunala eleverna och 20% av waldorfeleverna på detta sätt. Störst skillnad mellan de två skolformerna fanns i skolår 12. Här motiverade 36% av de kommunala eleverna och 21% av waldorfeleverna sina lösningsförslag med det orätta i att experimentera med liv ($p < .01$). Däremot fanns inga större skillnader mellan skolformerna i skolår 9.

Tabell 30. Lösningförslagets motiveringar i uppgift Foster. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
För Ja till försöken									
Medicinsk nytta	21**	36	15	10**	25	15	18***	30	12
Samtycke från modern	13	18	5	10	13	3	12	15	3
Fostret ska ändå aborteras eller är ”inget liv”	9	10	1	10	7	3	10	8	2
Villkorande Ja-svar	8	2	6	5	5	0	7	4	3
För Nej till försöken									
Det är orätt	20	26	6	21**	36	15	20***	32	12
Skador eller lidande	9	13	4	6	11	5	8	12	4
Modern kan ändra sig	1	2	1	1	3	2	1	3	2
Det är onaturligt	1	1	0	6	2	4	2	1	1
Övriga									
Udda svar	11	10	1	15	17	2	12	14	2
Vet ej/inget svar	35***	14	21	46***	8	38	38***	11	27

** $p < .01$; *** $p < .001$

Den näst vanligaste motiveringen till elevernas lösningförslag på problemet var kategorin ”Den medicinska nyttan”. I denna kategori motiverade man sitt ställningstagande för försöken med den medicinska nytta man kan ha av dem. Svaren i denna kategori refererade ibland också till det goda med vetenskapens allmänna utveckling. Även denna motivering var betydligt vanligare bland de kommunala eleverna. Totalt svarade 30% av de kommunala eleverna mot 18% av waldorfeleverna på detta sätt. Skillnaden mellan skolformerna var lika stor i båda skolåren (15%). Skillnaderna är också statistiskt signifikanta ($p < .01$). Motiveringen var överlag något vanligare i skolår 9, där den också utgjorde den vanligaste motiveringen till lösningförslaget på problemet.

När det gäller de övriga kategorierna av motiveringar fanns inga större skillnader mellan de två skolformerna.

Den största skillnaden mellan de två skolformerna fanns dock även denna gång i antalet ”Vet ej/inget svar”. Totalt hamnade 38% av waldorfelevernas svar i denna kategori. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 11%. Störst skillnad fanns denna gång på gymnasienivå. Här svarade nästan hälften av waldorfeleverna (46%) men endast 8% av de kommunala eleverna ”Vet ej” eller gav blanka svar. Skillnaden mellan skolformerna är statistiskt signifikant ($p < .001$).

Den stora andelen Vet ej/inget svar bland waldorfeleverna

Vi nämnde inledningsvis att det bakom svar av typen ”Vet ej” eller blanka svar kan dölja sig en ovilja eller en oförmåga att uttrycka sina tankar och åsikter. Sådana svar kan dock även hänga samman med hur man upplevde uppgifterna. För att undersöka om den relativt stora andelen ”Vet ej/inget svar” bland waldorfeleverna hängde samman med hur dessa upplevde uppgifterna konstruerades två nya kvantitativa variabler, en för uppgift Växjö och en för uppgift Foster. Variablerna konstruerades som fyra- respektive femgradiga skalor från 0 – 3 respektive 0 – 4 (fyragradig för uppgift Växjö och femgradig för uppgift Foster). Variabelvärdena anger hur många av elevens svar på frågorna ”Att identifiera och förklara

problem”, ”Att föreslå lösningar på problem” respektive ”Att motivera sina lösningsförslag” som hamnade i kategorin ”Vet ej/inget svar”.

Det visade sig att ju *viktigare* och *intressantare* waldorfeleverna upplevde uppgifterna, desto *mindre* var förekomsten av ”Vet ej/inget svar”. Sambanden varierade mellan -0.27 och -0.20 (se Tabell 31 nedan). Det fanns också samband mellan hur *svåra att besvara* respektive *att förstå* man upplevde uppgifterna och förekomsten av ”Vet ej/inget svar”. Sambandet varierade här mellan 0.21 och 0.09 (Tabell 31). Upplevelsen av hur viktiga och intressanta uppgifterna var tycks således ha spelat en *något* större roll för om man svarat eller inte, jämfört med hur svåra man tyckte uppgifterna var.

Om man sedan undersöker dessa samband inom de två skolorna, visar det sig att sambandet mellan hur *svåra att besvara* och *förstå* man upplevde att uppgifterna var och förekomsten av ”Vet ej/inget svar” endast fanns i skolår 9 (se Tabell 32 nedan). I skolår 12 var dessa samband istället nära noll, förutom i uppgift Foster, där det fanns ett positivt samband mellan *svåra att besvara* och antalet ”Vet ej/inget svar”. I skolår 12 var emellertid sambandet mellan hur *viktiga* man upplevde att uppgifterna var och antalet ”Vet ej/inget svar” mycket starkt (-0.42 i uppgift Växjö och -0.35 i uppgift Foster). Dessa samband var också statistiskt signifikanta. Däremot var sambandet mellan hur *intressanta* man upplevde att uppgifterna var och antalet ”Vet ej/inget svar” i uppgift Växjö (-0.19) inte signifikant.

I skolår 9 var samtliga samband mellan elevernas upplevelser av uppgifterna och antalet ”Vet ej/inget svar” signifikanta. Ju *svårare att förstå* och *att besvara* uppgifterna var, samt ju *oviktigare* och *ointressantare* man tyckte de var, desto mer tycks man inte heller ha velat, orkat eller kunnat svara.

Tabell 31. Samband mellan antal ”Vet ej/inget svar” och waldorfelevernas syn på huvuduppgifterna. Pearsons *r*.

Upplevelse av uppgifterna	Antalet Vet ej/inget svar	
	Uppgift Växjö	Uppgift Foster
Hur svåra uppgifterna var att besvara	0.21**	0.14*
Hur svåra uppgifterna var att förstå	0.09	0.12*
Hur viktiga uppgifterna var	-0.27**	-0.24**
Hur intressanta uppgifterna var	-0.25**	-0.20**

* $p < .05$; ** $p < .01$

Tabell 32. Samband mellan antalet ”Vet ej/inget svar” och waldorfelevernas syn på huvuduppgifterna inom varje skolår. Pearsons *r*.

Upplevelse av uppgifterna	Antalet Vet ej/inget svar			
	Skolår 9		Skolår 12	
	Växjö	Foster	Växjö	Foster
Hur svåra uppgifterna var att besvara	0.28***	0.21**	0.01	0.07
Hur svåra uppgifterna var att förstå	0.12*	0.26**	0.02	0.22
Hur viktiga uppgifterna var	-0.20**	-0.19**	-0.42***	-0.35**
Hur intressanta uppgifterna var	-0.27***	-0.16*	-0.19	-0.33**

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Det verkar alltså som om upplevelsen av uppgifterna har spelat en ganska stor roll för förekomsten av blanka svar i skolår 9, men inte lika stor i skolår 12. Man kan då fråga sig huruvida waldorfeleverna i jämförelse med de kommunala eleverna ansträngde sig mindre i arbetet med uppgifterna om de upplevde dem som svåra, oviktiga eller ointressanta. Vi har ovan noterat att frekvensfördelningen för waldorfeleverna och de kommunala eleverna endast skiljde sig marginellt i hur mycket de upplevde att de hade ansträngt sig i arbetet med huvuduppgifterna. Totalt svarade 62% av waldorfeleverna och 60% av eleverna från den kommunala skolan att de hade ansträngt sig mycket eller ganska mycket i arbetet med uppgifterna. Det visade sig inte heller finnas några *stora* skillnader i sambanden mellan ansträngning och upplevelse av uppgifterna (se nedan, Tabell 33). Ju viktigare och intressantare eleverna upplevde att uppgifterna var, desto mer hade de ansträngt sig i sitt arbete med dem. Sambanden är också statistiskt signifikanta.

Det fanns dock en viss skillnad mellan skolformerna när det gällde sambandet mellan ansträngning och hur *svåra att besvara* och *svåra att förstå* uppgifterna upplevdes vara. Bland de kommunala eleverna var dessa positiva samband något starkare än bland waldorfeleverna. Detta gällde framförallt sambandet mellan ansträngning och svårigheten att förstå (0.11 bland kommunala mot 0.03 bland waldorf). Bland waldorfeleverna i skolår 12 hade sambanden till och med en svagt negativ tendens (dvs ju lättare man upplevde att uppgifterna var att förstå ju mindre hade man ansträngt sig i sitt arbete med dem). Sambanden var dock endast signifikanta bland de kommunala eleverna. Slutsatsen av denna analys torde vara att waldorfeleverna, särskilt i skolår 12, tycks ha tagit något mindre allvarligt på enkätens huvuduppgifter, jämfört med de kommunala eleverna.

Tabell 33. Samband mellan hur mycket eleverna har ansträngt sig att besvara huvuduppgifterna och deras upplevelse uppgifterna. Pearsons *r*. (W = waldorf, K = kommunala skolan).

Upplevelse av uppgifterna	Ansträngning					
	Skolår 9		Skolår 12		Totalt	
	W	K	W	K	W	K
Hur svåra uppgifterna var att besvara	0.11	0.05	-0.01	0.16*	0.08	0.11*
Hur svåra uppgifterna var att förstå	0.08	0.12	-0.08	0.12	0.03	0.11*
Hur viktiga uppgifterna var	0.30**	0.26**	0.42***	0.39***	0.33**	0.33**
Hur intressanta uppgifterna var	0.26**	0.27***	0.34**	0.38***	0.28**	0.33**

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Kategorisering av svarens formegenskaper

Förutom de kategorier som baserar sig på svarens innehåll skapades också kategorier på basis av själva sättet att svara, svarens ”form”. Dessa kategorier benämndes Dilemmakänslighet, Multikausalitet, Ställer frågor, Uttrycker åsikter istället för frågor, Känslostyrka/empati samt Ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig. Dessutom tillkom för uppgift Växjö kategorierna Optimism och Pessimism beträffande utbredningen av nynazistiska rörelser i framtiden. Kännetecknen för dessa kategorier beskrevs ovan (s 11). Nedan ges några illustrationer till några av dessa kategorier, hämtade från waldorfelevernas svar.

Exempel på dilemmakänsliga svar:

Uppgift Växjö: *Jag tänker på yttrandefriheten. Man borde inte få uttala nazistiska (eller rasistiska) åsikter. Ändå kan man inte börja förbjuda åsikter, då lämnar vi mer och mer demokratin och blir mer fascistiska precis som nazisterna. [Bör något göras?] Absolut! Vi måste få slut på främlingsfientligheten, öka toleransen och vänskapen – få ett mer mänskligt samhälle. [Vad bör man göra?] Det är väldigt svårt att säga, fascistiska åsikter måste egentligen inte kvävas, utan överkommas. Det handlar mycket om rädsla, om för lite kunskap och om uppväxt. Jag kan inte ge något exakt förslag till hur man skall bära sig åt. Jag tror mycket att det handlar om mänskligt växande. [Varför bör man göra så?] Därför att vi inte kan tillåta att vissa människor hatar andra, eller till och med skadar andra. (Kvinna, skolår 9)*

Uppgift Foster: *Är det rätt att experimentera med foster? Är det rätt med abort? Är det rätt med djurförsök? När blir ett foster en människa? Får man experimentera med människor? Vad har man rätt att göra för att bota sjukdomar? [Bör något göras?] Frågan är väldigt svår. Det finns både för och motsättningar. Det lutar nog lite åt svaret nej, p.g.a. att det är en människa man experimenterar på... Fast samtidigt så är det inte speciellt långt från djurförsök, vilket är tillåtet... Känner foster smärta? [Vad bör man göra?] Man bör förbjuda experiment på människor som inte gett sitt medgivande tycker jag... Frågan är vad som är en människa... [...] Sätta ett förbud. [Varför bör man göra så?] Därför att man måste göra en tydlig markering av vad man bör och inte bör göra med människor... Att kлона en människa borde i alla fall vara förbjudet... (Man, skolår 9)*

Exempel på multikausala svar:

Uppgift Växjö: *Bakom vad? Gumman vill väl inte ha nazisterna, hon tycker de gör fel. Eller menar ni orsakerna bakom nazismen? Gruppträck och osäkerhet, "vilja vara cool" säger jag då. Och de försöker stärka sitt egna vilsna självförtroende genom att säga att de är värda mer än andra. (Kvinna, skolår 9)*

Uppgift Foster: *För att utveckla mediciner. För att man har en ganska så biologisk syn på livet inom naturvetenskapen. (Kvinna skolår 12)*

Exempel på känslostarka/empatiska svar:

Uppgift Växjö: *Jag är nazist och jag är mentalstörd, jag tror mig som fan och det skiner om min rakade skalle. Mitt mål i livet är att utrota lalla dom andra skitraserna så att mitt folk kan leva ensamma och vita i et rent Sverige. Detta tycker jag för att jag är obildad, egoistisk, rädd liten nassesvin, och jag är rädd för allt som är annorlunda och i min oförståndighet och omogenhet behöver jag nåt att skylla på för att min liv suger. Så nu står jag här på torget och skriker, plötsligt får jag et slag i huvudet och ramlar omkull. Vafan håller jag på med? (Kvinna, skolår 9)*

Uppgift Foster: *Nej, det tror jag inte. Jag personligen skulle inte klara av att döma en annan varelse till död och utsättas för sådana experiment. [...] Bara för att klarlägga en sak så anser jag att det finns varken rätt eller fel, bara handlingar med konsekvenser. [Vad bör man göra?] Var mänsklig. [Varför bör man göra så?] Därför att människan är sjuk! Vetgirig, sniken och självisk. Men om det skulle hjälpa tusentals barn med det experimentet så visst, men jag vill inte ha något med det att göra. Mord och vidrigt är vad det är. Ett hjälplöst litet foster. Monster! Vidriga, vidriga Monster! (Kvinna, skolår 9)*

Exempel på ironiserande eller destruerande svar:

Uppgift Växjö: *Detta är en vedervärdig scen. Man blir rädd när man ser att sådant här händer i Sverige. Produktplacering i en kvällstidning?! [...] Ja, det kan bero på många saker. För låga löner, krisen i Kosovo. Detta har vi diskuterat mycket i skolan. [...] Som flaggan på bilden känner jag mig ganska yr i huvudet. För lite mat, för mycket kaffe. Kanske till och med tagit en öl kvällen innan. [...] Om ni hade läst på någon som helst samhällsvetenskap skulle ni ha vetat att året 1930 var året då [...] På grund av hemlig information kan jag ej uttala mig. [...] Jag frågar mig varför? Och när jag säger varför uttalar jag ordet lite frågande men samtidigt en smula upprört. [...] All makt åt Tengil*

vår befriare!! [...] Då jag känner denna fråga kränkande avstår ja gatt svara. [...] Det är min medborgerliga rätt. (Man, skolår 12)

Uppgift Foster: Orätt – nej. Rätt- vet ej. Icke så insatt. [...] Ja för att utveckling är cleant. [...] Yeah, Yeah [...] För att jag är en drömmare. JAG JAG JAG lever i en drömvärld och är braaaa (Kön?, skolår 12)

Exempel på optimism respektive pessimism angående utbredningen av nynazism i framtiden:

Jag tror den sortens åsikter kommer att var utplånade då. Folk kommer förstå hur idiotiskt det är att döma någon efter hudfärgen. (Man, skolår 9)

Ja människor är ju så egoistiska dom bara hatar och dödar sina egna. Typ den enda arten som dödar sej själv. (Man, skolår 9)

Uppgift Växjö

Totalt fanns inga större skillnader i formegenskaperna mellan waldorfelevnas och de kommunala elevernas svar i uppgift Växjö (Tabell 34). Omkring 15% av eleverna i båda skolformerna uttryckte en dilemmakänslighet i svaren; drygt 30% angav multikausala svar; ca 40% ställde frågor och ca 10% uttryckte starka känslor och/eller empati.

Om man bara såg till gymnasienivån fanns dock vissa skillnader. Det gällde framförallt kategorierna ”Multikausala svar”, ”Känslostarka och/eller empatiska svar”, ”Optimism” och svar i kategorin ”Ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig”.

Tabell 34. Formegenskaper i svaren på uppgift Växjö. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
Kognitiva kategorier									
Dilemmakänsliga svar	14	9	5	22	18	4	16	14	2
Multikausala svar	32	25	7	47	37	10	36	32	4
Ställer frågor	40	39	1	33	42	9	38	41	3
Uttrycker åsikter	40	36	4	38	38	0	39	33	6
Emotionella kategorier									
Känslostarka o/e empatiska svar	9	10	1	18**	6	12	12	8	4
Optimism	15	13	2	15**	6	9	15	7	8
Pessimism	8	11	3	12	10	2	9	10	1
Attitydkategori									
Ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig svar	3	2	1	16**	5	11	7	4	3

** $p < .01$

Nästan hälften av waldorfelevnas svar i skolår 12 (47%) var av multikausal karaktär. Motsvarande siffra för de kommunala gymnasieeleverna var 37%. Även i skolår 9 fanns ett större antal multikausala svar bland waldorfelevna jämfört med de kommunala eleverna (32% respektive 25%). Ingen av skillnaderna är dock statistiskt signifikant.

På gymnasienivån fanns den största skillnaden i kategorin ”Känslostarka och/eller empatiska svar”. 18% av waldorfelevnas svar mot 6% av de kommunala elevernas svar uttryckte

känslstyrka och/eller empati ($p < .01$). I skolår 9 fanns däremot ingen nämnvärd skillnad mellan skolformerna i detta avseende (9% respektive 10%). Däremot fanns en skillnad mellan waldorfskolans skolår 9 och 12. Dubbelt så många svar i skolår 12 uttryckte känslstyrka och/eller empati jämfört med svaren i skolår 9. Denna skillnad är statistiskt signifikant ($p < .05$). Bland de kommunala eleverna fanns ingen nämnvärd skillnad mellan de två skolåren.

Waldorfelevna i skolår 12 uttryckte också oftare optimism om att främlingsfientlighet och nynazism sannolikt kommer att minska eller försvinna i framtiden. Femton procent av waldorfelevnas och 6% av de kommunala elevernas svar uttryckte sådan optimism. Även denna skillnad är statistiskt signifikant ($p < .01$). I skolår 9 fanns här dock inte någon nämnvärd skillnad mellan skolformerna (15% respektive 13%).

Slutligen uttryckte betydligt fler av waldorfelevna i skolår 12 (16%) en ”ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig”-inställning till uppgiften, jämfört med de kommunala eleverna (5%). Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .01$). Däremot fanns ingen sådan skillnad i skolår 9.

Uppgift Foster

I uppgift Foster var andelen multikausala svar högre bland waldorfelevna (Tabell 35). Totalt uttryckte 8% av waldorfelevna och 1% av de kommunala elevernas svar av multikausal karaktär. Skillnaden är dock inte statistiskt signifikant. När det gäller dilemmakänsligheten uttryckte dubbelt så många av de kommunala elevernas svar i skolår 9 en dilemmakänslighet inför uppgiften (16% respektive 8%). På gymnasienivån fanns det däremot ingen större skillnad mellan skolformerna (12% av waldorfelevna och 10% av de kommunala eleverna).

Tabell 35. Formegenskaper i svaren på uppgift Foster. Procentuell fördelning inom varje skolår samt totalt. (W = waldorfskolan; K = kommunala skolan; Δ% = procentskillnad).

Kategori	Skolår 9			Skolår 12			Totalt		
	W	K	Δ%	W	K	Δ%	W	K	Δ%
<i>Kognitiva kategorier</i>									
Dilemmakänsliga svar	8	16	8	12	10	2	9	13	4
Multikausala svar	7	1	6	9	2	7	8	1	7
Ställer frågor	26	32	6	40	40	0	30	37	7
Uttrycker åsikter	41	38	3	30	41	11	38	40	2
<i>Emotionella kategori</i>									
Känslostarka o/e empatiska svar	7	5	2	8	7	1	7	6	1
<i>Attitydkategori</i>									
Ironiserande/destruerande/orkar inte engagera sig svar	3	3	0	9	2	7	4	2	2

Skolform, uppgiftens innehåll och svarens form

För att få en helhetsbild av sambanden mellan skolformerna, uppgifternas innehåll och svarens form konstruerades Tabell 36a nedan. I båda skolformerna förekom Dilemmakänsliga, Multikausala, Känslostarka/empatiska svar samt Ställer frågor i högre grad i uppgift Växjö. Den största skillnaden *mellan uppgifterna* gällde de multikausala svaren. Bland de kommunala eleverna var 32% av svaren till uppgift Växjö multikausala, men endast 1% av svaren till uppgift Foster. Motsvarande siffror för waldorfeleverna var 36% respektive 8%.⁶

Tabell 36a. Formegenskaper hos svaren på de två huvuduppgifterna. Procent av svaren på varje uppgift. ($\Delta\%$ = procentskillnad).

Kategori	Waldorf			Kommunal		
	Växjö	Foster	$\Delta\%$	Växjö	Foster	$\Delta\%$
Dilemmakänsliga svar	16	9	7	14	13	1
Multikausala svar	36	8	28	32	1	31
Ställer explicita frågor	38	30	8	41	36	5
Känslostarka och/eller empatiska svar	12	7	5	7	6	1

Bland waldorfeleverna fanns något färre dilemmakänsliga svar och svar som ställde explicita frågor i uppgift Foster, jämfört med de kommunala eleverna. Waldorfeleverna hade däremot något fler känslostarka/empatiska svar i uppgift Växjö. Det framgår av Tabell 36a att skillnaden mellan de två skolformerna i dessa avseenden är tämligen marginell.

Som vi inledningsvis påpekade tydde resultaten från den nationella utvärderingen emellertid på att elevernas socialgruppstillhörighet samvarierade med en del av svarens formegenskaper. Eftersom det bland waldorfeleverna fanns en överrepresentation av högre socialgrupper ger det en mer rättvisande bild om man jämför waldorfskolorna med de så kallade Typ1-skolorna i Skolverkets nationella utvärdering. Även bland dem var ju de högre socialgrupperna överrepresenterade (se ovan, Tabell 6). För att undersöka socialgruppens betydelse jämförde vi hur stor andel av svaren från waldorfskolorna och från de kommunala Typ1-skolorna som innehöll dilemmakänsliga etc svar på båda, en eller ingen av de två huvuduppgifterna. Det visade sig att en statistiskt signifikant skillnad fanns bara i skolår 9 och gällde andelen multikausala svar, av vilka waldorfeleverna hade en något större andel, se Tabell 36b nedan.

Tabell 36b. Hur många av de två huvuduppgifterna (0, 1 eller 2) som eleverna i skolår 9 har besvarat dilemmakänsligt, multikausalt, känslostarkt/empatiskt och genom att ställa frågor. Procent för varje formegenskap inom waldorf- resp kommunala typ1-skolor. (N=102 för de kommunala eleverna).

Formegenskap	Waldorf			Kommunal (Typ1)			p
	0	1	2	0	1	2	
Dilemmakänslighet	80	18	2	77	20	3	> .05
Multikausalitet	63	35	2	78	22	0	< .05*
Ställer frågor	54	27	19	48	31	21	> .05
Känslostyrka o/e empati	85	14	1	86	13	1	> .05

⁶ Dessa skillnader kan bero på en brist i enkätens frågeformuleringar. I uppgift Växjö frågades efter *orsakerna* (plural) till händelsen, i uppgift Foster frågades däremot efter *anledningen* (singular).

Ansvarskänsla, diskussioner hemma, eget funderande och ”privatmoral”

För att på ett enklare sätt kunna undersöka sambanden mellan svarens form och en del av frågorna med bundna svarsalternativ, såsom grad av ansvarskänsla, hur ofta man diskuterar moraliska frågor i hemmet och liknande, konstruerades fem kvantitativa variabler för dilemmakänslighet, multikausalitet, ställandet av frågor, känslstyrka/empati samt generell ansvarskänsla för sociala och moraliska frågor. Skalan på de första fyra variablerna blev tregradig: eftersom huvuduppgifterna var två till antalet blev skalvärdena 0, 1 och 2, beroende på hur många av uppgifterna man besvarat med dilemmakänslighet, multikausalitet etc. (I jämförelserna nedan har de kommunala elevernas svar behandlats på samma sätt, dvs den tredje huvuduppgiften i enkäten har räknats bort.)

Variabeln för generell ansvarskänsla konstruerades genom att slå samman de tre av enkätfrågorna som handlade om känslan av ansvar för 1) samhällets framtida moraliska utveckling (*Jag känner ansvar för samhällets moraliska utveckling i framtiden*); 2) att göra något åt de problem som huvuduppgifterna handlar om ”redan nu” (*Hur stort ansvar känner Du för att göra något åt dem redan nu (innan du blivit myndig?)*); samt 3) att göra något åt dem när man blir vuxen (*Om Du tycker något borde göras åt de saker som uppgifterna har handlat om, hur stort ansvar känner Du för att göra något när Du blivit vuxen och myndig?*). Genom att summera svaren på dessa frågor skapades således en variabel för ansvarskänsla i mer generell mening.

Av samma anledning som i föregående avsnitt har vi i nedanstående jämförelser bara beaktat svaren från de så kallade Typ1-skolorna, vilka var 102 st från skolår 9 och 90 st från gy år 3. Analyserna visade att elevernas generella känsla av ansvar tycks spela en viss roll för svarens formegenskaper. I båda skolformerna gick sambanden mellan elevernas ansvarskänsla och svarens formegenskaper i övervägande positiv riktning (Tabell 37). Det fanns signifikanta samband mellan samtliga av de fyra formegenskaperna och elevernas generella känsla för ansvar, undantaget dilemmakänsligheten, som endast visade ett signifikant samband med ansvarskänsla bland waldorfeleverna. Starkast samband i båda skolformerna fanns mellan ansvarskänsla och ställandet av frågor (0.22 för båda skolformerna). Därefter kom sambandet mellan ansvarskänsla och känslstyrka/empati (0.18 för båda skolformerna).

Tabell 37. Korrelationer mellan ansvarskänsla och svarens formegenskaper. Pearsons *r*.

Formegenskap	Ansvarskänsla	
	Waldorf	Kommunal (Typ1)
Dilemmakänslighet	0.12*	-0.02
Multikausalitet	0.12*	0.06
Ställer frågor	0.22**	0.22**
Känslstyrka/empati	0.18**	0.18**

* $p < .05$; ** $p < .01$

Förutom frågorna om ansvarskänsla ingick i enkäten ytterligare tre frågor av intresse i detta sammanhang. En av dem handlade om hur ofta man i hemmet diskuterade ”hur man bör vara och hur man bör leva”. Det visade sig att ju oftare man upplevde att man hemma diskuterade sådana frågor, desto större ansvar kände man. Bland waldorfeleverna var detta samband bara något starkare än bland de kommunala eleverna (0.36 mot 0.28, se Tabell 38). Båda sambanden var statistiskt signifikanta ($p < .01$).

Tabell 38. Samband mellan ”Diskuterar moral hemma”, ”Funderar på vilket slags liv”, ”Moral är en privatsak” och svarens formegenskaper. Pearsons *r*.

Formegenskap	Waldorf			Kommunal (Typ1)		
	Diskuterar hemma	Vilket slags liv	Moral en privatsak	Diskuterar hemma	Vilket slags liv	Moral en privatsak
Dilemmakänslighet	0.18**	0.08	- 0.13*	0.04	0.02	-0.08
Multikausalitet	0.13*	0.13*	- 0.16**	-0.02	0.10	0.03
Ställer frågor	0.09	0.11	-0.11	0.23**	0.15*	-0.17*
Känslstyrka o/e empati	0.09	0.10	-0.08	0.12	0.20**	-0.17*
Ansvarskänsla	0.36**	0.23**	-0.17**	0.28**	0.24**	-0.21**

* $p < .05$; ** $p < .01$

En annan fråga handlade om i vilken utsträckning man funderade på ”vilken slags människa jag vill vara och vilket slags liv jag vill leva”. Även här visade analyserna att ju oftare man upplevde att man funderade på sådana frågor, desto större ansvar kände man. Detta samband var lika starkt bland waldorfelevorna och de kommunala eleverna (0.23 resp 0.24). Båda sambanden var statistiskt signifikanta.

Den tredje frågan gällde huruvida man tyckte att åsikter i moraliska frågor egentligen är ”vars och ens ensak, samhället har inget med det att göra”. Vi sammanfattar detta som ”privatmoral”, dvs att moral anses vara en privat angelägenhet. Här visade sig alla samband gå i *negativ* riktning i båda skolformerna (dvs ju mer benägen man var att hålla med om detta påstående, desto färre dilemmakänsliga, multikausala och känslostarka/empatiska svar uttryckte man). Sambanden är dock ganska svaga, de starkaste fanns hos de kommunala eleverna mellan privatmoral å ena sidan och ansvarskänsla å den andra (-0.21, $p < .01$).

Bland waldorfelevorna visade det sig även finnas svagt positiva samband mellan å ena sidan elevernas upplevelse av hur ofta man hemma diskuterade hur man bör ”vara och leva”, å andra sidan dilemmakänslighet och multikausalitet (0.18 respektive 0.13, se Tabell 38 ovan). Bland de kommunala eleverna var dessa samband däremot nästan noll (0.04 och -0.02).

Bland de kommunala eleverna visade det sig istället finnas ett positivt samband mellan elevernas upplevelse av hur ofta de hemma diskuterade hur man bör vara och leva, och ställandet av frågor respektive känslstyrka/empati (0.23 och 0.12). Dessa samband var istället något svagare bland waldorfelevorna (båda = 0.09).

Slutligen visade analysen även vissa samband mellan hur ofta man diskuterade moraliska frågor i hemmet, hur mycket man funderade själv på vilket slags liv man bör leva, samt om man ansåg moral vara en privatsak. Sambanden förekom i båda skolformerna, se Tabell 39 nedan. (Här har vi beaktat alla svar från de kommunala skolorna.) Sambandet mellan hur ofta man diskuterade hemma och hur mycket man själv funderade på vilket slags liv man vill leva var starkast (0.25 bland waldorfelevorna och 0.22 bland kommunala elever). I båda skolformerna fanns också ett negativt samband mellan hur ofta man diskuterade hemma och

om man ansåg att moral är en privatsak (-0.17 bland waldorf och -0.12 bland kommunala elever). Sambanden var statistiskt signifikanta.

Tabell 39. Samband mellan ”Diskutera moral hemma”, ”Funderar på vilket slags liv jag vill leva” och ”Moral är en privatsak”. Pearsons *r*.

	<i>Waldorf</i>		<i>Kommunal</i>	
	Diskuterar hemma	Vilket slags liv	Diskuterar hemma	Vilket slags liv
Vilket slags liv	0.25**	---	0.22**	---
Moral en privatsak	-0.17**	-0.07	-0.12*	-0.08

* $p < .05$; ** $p < .01$

Progressionen mellan skolåren

Ett kännetecken för waldorfpedagogiken är anpassningen av undervisningens innehåll till elevernas ålder, vilket grundar sig på en allmän teori om barns utveckling. Det kan därför vara av intresse att jämföra svarsmönstren i de olika skolåren, dels i waldorfskolan, dels i den kommunala skolan. En sådan jämförelse kan ge en bild av hur eleverna i de två skolformerna utvecklas mellan skolår 9 och skolår 12/gy år 3. (Vi har dock inte följt samma grupp elever, som man gör i en longitudinell studie, utan jämfört två grupper av elever från respektive stadium, en så kallad kohortstudie.) Tabell 40a och 40b nedan bygger på ett antal enkätfrågor som hade bundna svarsalternativ och som redovisats i föregående tabeller. I Tabell 36a har de svar som är mest ”positiva” på skalan plockats ut, medan Tabell 36b bygger på de mest ”negativa” svarsalternativen.

Tabell 40a. Jämförelse av andelen ”positiva” svar på ett antal enkätfrågor. Procent inom resp skolår och skolform. (W9 = waldorfskolans skolår 9 etc; K9 = kommunala skolans skolår 9 etc; Δ% = procentskillnad).

Enkätfråga	W9	W12	Δ%	K9	K12	Δ%
Tycker uppgifterna är lätta att förstå	15	26	+11	13	13	0
Tycker uppgifterna är viktiga	34	58	+24	25	22	-3
Tycker uppgifterna är intressanta	23	41	+18	12	16	+4
Anser sig duktig i SO-ämnena	31	39	+8	35	19	-16
Tycker SO är intressant	45	66	+21	44	36	-8
Tycker skolans SO-undervisning är bra	27	50	+23	46	22	-24
Känner ansvar som vuxen för det uppgifterna berör	22	33	+11	15	16	+1
Känner ansvar för samhällets moraliska utveckling	24	35	+11	17	17	0
Diskuterar frågor om moral i hemmet	14	20	+6	15	10	-5

Av Tabell 40a framgår att andelen waldorfelever som tyckte att huvuduppgifterna var viktiga, intressanta och lätta att förstå ökade rätt markant från skolår 9 till 12 (mellan 11 och 24%). Bland eleverna i den kommunala skolan var däremot skillnaderna mellan skolåren i dessa avseenden mycket marginella. Vidare blir inställningen till SO-ämnena, procentuellt sett, betydligt mer positiv bland waldorfeleverna medan den snarare blir mer negativ bland den kommunala skolans elever. Slutligen tycks engagemanget i moraliska frågor öka med åldern hos waldorfeleverna, medan det är tämligen konstant bland den kommunala skolans elever.

Tabell 40b. Jämförelse av andelen ”negativa” svar på ett antal enkätfrågor. Procent inom resp skolår och skolform. (W9 = waldorfskolans skolår 9 etc; K9 = kommunala skolans skolår 9 etc; Δ% = procentskillnad).

Enkätfråga	W9	W12	Δ%	K9	K12	Δ%
Tycker uppgifterna är svåra att förstå	10	10	0	16	16	0
Tycker uppgifterna är oviktiga	4	8	+4	12	13	+1
Tycker uppgifterna är ointressanta	8	8	0	13	16	+3
Anser sig inte alls bra i SO-ämnena	1	1	0	1	2	+1
Tycker SO är ointressant	3	2	-1	3	4	+1
Tycker skolans SO-undervisning är inte alls bra	3	0	-3	3	8	+5
Känner inget ansvar som vuxen för det uppgifterna berör	1	6	+5	5	5	0
Känner inget ansvar för samhällets moraliska utveckling	5	10	+5	5	3	-2
Diskuterar sällan frågor om moral i hemmet	21	18	-3	21	25	+4

Den bild som framträder i Tabell 40a revideras inte nämnvärt om man istället jämför andelen ”negativa” svar, som redovisas i Tabell 40b. I båda skolformerna är skillnaderna mellan skolåren här tämligen marginella. Det verkar således som om waldorfeleverna i större utsträckning genomgår en i dessa avseenden positiv utveckling, jämfört med den kommunala skolans elever. Kan det ha att göra med att waldorfpedagogiken under större delen av grundskolans skolår lägger större vikt vid de estetiska förmågorna och mindre vid de intellektuella, medan den kommunala skolan tenderar att redan tidigt lägga tonvikten vid den kognitiva utvecklingen? I waldorfskolorna väntar man istället med denna aspekt av undervisningen till de högre skolåren, särskilt gymnasienivån. Detta kan vara en anledning till de skillnader som framkom i Tabell 18 och 19 ovan, som handlade om hur mycket eleverna upplevde att de i skolan arbetat med frågor som berörde huvuduppgifternas innehåll. En liknande jämförelse som i Tabell 40a/b redovisas i Tabell 41. Den visar att andelen elever som anser sig arbetat *mycket* med frågor av denna typ ökar i waldorfskolan men minskar eller är konstant i den kommunala skolan. Samtidigt minskar andelen waldorfelever som *inte alls* arbetat med dessa frågor med ca 40%, medan den är konstant eller ökar bland de kommunala eleverna.

Tabell 41. Andelen elever som i skolan arbetat mycket med frågor som anknyter till huvuduppgifterna. (W9 = waldorfskolans skolår 9 etc; K9 = kommunala skolans skolår 9 etc; Δ% = procentskillnad).

Arbetat mycket med frågor av typ...	W9	W12	Δ%	K9	K12	Δ%
Uppgift Växjö	1	14	+13	11	3	-8
Uppgift Foster	0	7	+7	1	1	0
Arbetat ingenting med frågor av typ...						
Uppgift Växjö	39	3	-36	10	19	+9
Uppgift Foster	74	29	-45	54	52	-2

Sammanfattning

I detta avsnitt summerar vi de mest markanta skillnader som framkommit mellan svaren från waldorfeleverna och de kommunala skolornas elever. Vi har sett att en större andel av waldorfeleverna i båda åldersgrupperna ansåg att enkätens huvuduppgifter var intressanta (Tabell 10). I skolår 9 var det signifikant fler waldorfelever som tyckte att uppgifterna var

viktiga (Tabell 9). I gymnasiets sista år var det signifikant fler waldorfelever som tyckte att uppgifterna var lätta att förstå (Tabell 8).

I skolår 9 hade signifikant fler elever från den kommunala skolan arbetat med frågor som anknöt till uppgift Växjö (nazism, rasism, invandrarfientlighet), i gymnasiets sista år var det tvärtom signifikant fler waldorfelever som uppgav att de arbetat med sådana frågor (Tabell 19). I gymnasiets sista år var det också signifikant fler waldorfelever som hade arbetat med frågor som anknöt till uppgift Foster (genteknik o likn) (Tabell 20).

I gymnasiets sista år var det signifikant fler waldorfelever som menade sig vara duktiga i SO-ämnena. De hade också signifikant högre medelvärde på Rosenbergs självvärderingstest (Tabell R1). De tyckte i signifikant större omfattning att SO-ämnena var intressanta och att skolans SO-undervisning var bra (Tabell 15, 16 och 17).

I båda åldersgrupperna var det signifikant fler waldorfelever som kände ansvar för att som vuxna göra något åt de problem som uppgifterna handlade om (Tabell 11). I gymnasiets sista år var det signifikant fler waldorfelever som diskuterade moraliska frågor i hemmet dagligen eller någon gång i veckan (Tabell 14).

När det gäller elevernas sätt att behandla de två huvuduppgifterna kunde vi i uppgift Växjö notera en signifikant större andel waldorfelever som uttryckte sig i termer av solidaritet och civilt mod. Man såg en brist på dessa kvaliteter bland människor och menade att det bidrog till problemet. I analogi därmed fanns det visserligen få men ändå starka uttryck för att ”mer kärlek och omtanke” skulle lösa problemen med rasism och invandrarfientlighet. De kommunala eleverna såg istället i signifikant större omfattning samhälleliga orsaker till problematiken (arbetslöshet, lågkonjunktur, invandringspolitik o likn). De föreslog också i signifikant större utsträckning lösningar som att stifta strängare lagar eller att informera om nazism och rasism. Andelen lösningar som gick ut på att stoppa nazismen var signifikant större bland waldorfeleverna.

I uppgift Foster fanns det bland waldorfeleverna i skolår 9 en signifikant större andel svar som pekade på riskerna för skador och lidande. I gymnasiets sista år menade waldorfeleverna också i signifikant större omfattning att forskningen ”går för långt” och att det var orsaken bakom problematiken. De kommunala gymnasieeleverna föreslog i signifikant större utsträckning en striktare lagstiftning som lösning på problemet. I skolår 9 var det signifikant fler bland waldorfeleverna som inte kunde ange någon orsak till problemet. Waldorfeleverna hade också svårare att ta ställning till om man skulle ge tillstånd till fosterexperimenten och på gymnasienivån var det signifikant färre waldorfelever som sade klart nej till experimenten.

När det gäller svarens så kallade formegenskaper fanns det signifikant fler känsloladdade och/eller empatiska svar i de äldre waldorfelevernas bearbetning av uppgift Växjö, jämfört med de kommunala gymnasieeleverna. På detta stadium uttryckte waldorfeleverna också oftare optimism beträffande samhällets utveckling, dvs man menade att nazism och liknande skulle få allt mindre utbredning i framtiden. Här fanns också en betydligt större andel ironiserande och destruerande svar bland waldorfeleverna.

Eftersom Skolverkets nationella utvärdering visade att det fanns en viss samvariation mellan svarens form och elevernas sociala bakgrund gjordes en särskild jämförelse mellan waldorfskolorna och de kommunala så kallade Typ1-skolorna, vilka hade en likartad fördelning för elevernas socialgruppsstillhörighet. Denna jämförelse visade att

waldorfelevnas svar i signifikant större utsträckning kännetecknades av multikausalitet, dvs att man såg flera orsaker bakom de problem som uppgifterna handlade om (Tabell 36b).

Det är också intressant att notera att en del av svarens formegenskaper visade sig ha relativt starka samband med känslan av moraliskt ansvar. Det gällde svarsformerna multikausalitet och dilemmakänslighet (Tabell 37). Dessa samband var starkare bland waldorfelevna.

Slutligen har framgått att andelen waldorfelever som tyckte att huvuduppgifterna var viktiga, intressanta och lätta att förstå ökade markant från skolår 9 till gymnasiets sista år. Bland eleverna i den kommunala skolan var däremot skillnaderna mellan skolåren i dessa avseenden mycket marginella. Vidare blev inställningen till SO-ämnena, procentuell sett, betydligt mer positiv bland waldorfelevna medan den snarare blev mer negativ bland den kommunala skolans elever. Engagemanget i sociala och moraliska frågor tycktes öka med åldern hos waldorfelevna, medan det var tämligen konstant bland den kommunala skolans elever.

Diskussion

Elevernas upplevelse av huvuduppgifterna och arbetet med dem

Waldorfeleverna skilde sig från de kommunala eleverna i synen på huvuduppgifterna. Över två tredjedelar i båda skolformerna menade att frågorna till uppgifterna hade varit svåra eller ganska svåra att *svara* på. Däremot upplevde en större del av waldorfeleverna att uppgifterna hade varit lätta att *förstå*. Störst skillnad fanns i gymnasiets sista år, där över två tredjedelar av waldorfeleverna men knappt hälften av de kommunala eleverna upplevde att uppgifterna hade varit lätta eller ganska lätta att förstå.

En annan skillnad i synen på huvuduppgifterna var hur pass *viktiga* och *intressanta* man ansåg att de var. Över 80% av waldorfeleverna och knappt 70% av de kommunala eleverna ansåg att uppgifterna var viktiga eller ganska viktiga. Dessutom ansåg fler av waldorfeleverna att uppgifterna var intressanta. Nästan tre fjärdedelar av waldorfeleverna mot lite över hälften av de kommunala eleverna ansåg att uppgifterna var intressanta eller ganska intressanta. Störst skillnad mellan skolformerna fanns här i skolår 9.

Flertalet elever i båda skolformerna ansåg att uppgifterna överlag var ganska svåra att svara på. Detta hänger troligtvis ihop med komplexiteten i de frågor som uppgifterna berörde. Samtidigt tycks alltså waldorfeleverna i större utsträckning ha upplevt uppgifterna som viktiga, intressanta och lätta att förstå, jämfört med de kommunala eleverna.

Kan dessa skillnader ha något med waldorfskolans SO-undervisning att göra? Kan det betyda att waldorfeleverna är mer vana vid öppna, reflekterande frågeställningar av den typ som huvuduppgifterna innehåller? Eller att man på något sätt har utvecklat en större beredskap att ta sig an sådana uppgifter? Eller har det att göra med hemmiljön och föräldraengagemanget? Kanske är det så att waldorfelevernas mer positiva syn på uppgifterna sammanhänger med den självständighet och det självförtroende som waldorfpedagogiken tycks utveckla hos sina elever, vilket vi också noterade i den föregående rapporten från denna undersökning (Dahlin, Andersson & Langmann, 2003).

Ungefär 60% av eleverna i båda skolformerna svarade att de hade ansträngt sig mycket eller ganska mycket i sitt arbete med uppgifterna. Att waldorfeleverna överlag oftare ansåg att uppgifterna var viktiga, intressanta och lätta att förstå tycks således inte ha inverkat nämnvärt på hur mycket de ansträngde sig för att besvara dem. Spelar således upplevelsen av huvuduppgifternas betydelse och begriplighet ingen större roll för elevernas benägenhet att anstränga sig att besvara uppgifterna? Eller skulle waldorfeleverna ha ansträngt sig mindre än de kommunala eleverna om de inte hade upplevt uppgifterna som viktiga, intressanta och begripliga? Detta kan hänga samman med att waldorfeleverna är mer ovana – kanske också mer ovilliga – att besvara enkäter och frågeformulär. Det *kan* ha varit så att de tyckte att uppgifternas innehåll var viktigt och intressant, men att själva formen för arbetet var oengagerande, tråkigt, ”fyrkantigt” eller liknande. Ett belegg för denna tolkning är de relativt många ”elaka” kommentarer om enkätfrågorna och undersökningen som helhet som fanns med bland svaren (vilka oftast tyvärr helt misstolkade undersökningens syfte). (Liknande kommentarer förekom förvisso även bland svaren från de kommunala eleverna.) För att visa hur åtminstone *en del* av waldorfeleverna upplevde undersökningen ger vi några exempel på sådana kommentarer:

Nu orkar jag inte skriva mer på detta skittest! Gå i Waldorfskolan så lär du dig ett och annat! Detta test är IQ befriat och är värdelöst! (Kvinna, skolår 12)

Dålig undersökning om ni vill lära känna oss. Bra om ni är sluga. (Kvinna, skolår 12)

(Efter frågan om vilken skola man går i) Hehe sätt dit dom. (Kvinna, skolår 12)

Jag vill torka mig i ARSLET med eran gudsförgätna enkät. (---) (I slutet av enkäten) Ps. Fy faan vad ni e dumma! Ds (Kvinna, skolår 12)

(I uppgift Växjö) Det tar jävligt lång tid att sätta sig in i sånt här, och tid är dyrbart i dessa dagar. Sorry! (---) Jätteroligt, jättelulligt! Jättefull var jag i helgen! Var du? Jag spydde som fan! Skit. Jag har legat hemma i sjukstugan. [...] Vi skriver så här för att ni ska se hur oengagerade vi är. (Kvinna, skolår 12)

Hurm, ni får allt ta och hitta på vettigare frågor... Eller typ be oss skriva en uppsats. (Man, skolår 12)

(I slutet av enkäten) Ok. Älskade undersökningsförfattare. I viss mån tycker jag dessa frågor är ganska självklara. Det känns inte helt intressant att svara sida upp och sida ner på varför nazismen är dålig. De flesta människor här i landet är vettiga sådana. Dock inte alla som bilden visar. Men låt oss med det i skallen göra något åt dem. (Kön ?, skolår 12)

Tolkning av elevernas svar på huvuduppgifterna

Det bästa underlaget för en jämförelse mellan waldorfeleverna och eleverna från den kommunala skolan finns troligen i svaren på uppgift Växjö. En anledning till detta är att det problem som uppgiften berör är mer välkänt som diskussionsämne, både i skolan och i samhället i övrigt, än det problem som tas upp i uppgift Foster. Därför blir svaren mer uttömmande och uttrycker mer av reflektion och engagemang, vilket gör dem lättare att jämföra. En annan viktig anledning är att uppgift Växjö helt enkelt är den första huvuduppgiften i enkäten. Eleverna har då ännu inte hunnit tröttna på frågorna på samma sätt som de har gjort när de kommer till uppgift Foster. Frågorna var ju till stor del formulerade på samma sätt i alla tre uppgifterna. Det var även i samband med uppgift Foster som irriterande kommentarer om frågornas formuleringar dök upp. Det stora antalet ”vet ej/inget svar” bland waldorfeleverna i denna sista uppgift kanske till stor del beror på att eleverna har tappat lusten. Waldorfeleverna har förmodligen inte heller samma vana att svara på enkätfrågor i allmänhet, som eleverna från den kommunala skolan. Det kan vara anledningen till att waldorfelevernas svar ofta var kortfattade och något ogenomtänkta – om man överhuvudtaget svarade. Detta trots att en större andel waldorfelever både ansåg att de hade diskuterat problemet i skolan och att uppgifterna var intressanta och viktiga.

Lärare i waldorfskolorna kan också omfatta en större skepsis inför enkätundersökningar, jämfört med lärarna i den kommunala skolan där det sannolikt finns en större vana vid sådana undersökningar. En sådan inställning hos waldorflärarna kan ha påverkat hur mycket eleverna har ansträngt sig med att svara på uppgifterna, vilket kan ha tagit sig uttryck i att det var mer accepterat att ”ge upp” mot slutet. Om man tycker att undersökningen är dålig och ”opedagogisk” kan man också anse det legitimt att inte svara på frågorna. Av dessa anledningar har vi valt att kommentera svaren på de två huvuduppgifterna var för sig, samt att lägga störst vikt vid svaren på uppgift Växjö.

Svaren på uppgift Växjö

I båda skolformerna såg majoriteten av eleverna människors olika åsikter och känslor som den främsta orsaken till bildens problematik. En skillnad mellan de två skolformerna var dock

waldorfelevnas betoning av solidaritet och civilkurage som identifikation och förklaring till problemet i uppgift Växjö. Bland waldorfelevna var denna kategori det näst vanligaste sättet att identifiera problemet i uppgiften. Man såg kvinnans handling som ett uttryck för civilkurage eftersom hon gjorde det som ingen annan vågade (men borde) göra. Flest sådana svar fanns i skolår 12, där 23% av waldorfelevna identifierade och förklarade problemet på detta sätt. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var endast 8%.

Bland de kommunala eleverna var istället det näst vanligaste sättet att identifiera och förklara problemet i uppgiften olika former av samhällsliga orsaker, som arbetslöshet och lågkonjunktur. Även här fanns den största skillnaden mellan skolformerna i skolår 12, där 21% av de kommunala eleverna men endast 8% av waldorfelevna, identifierade och förklarade problemet på detta sätt.

En ”vardagspsykologisk” tolkning av problemet i uppgift Växjö låg således närmast till hands för alla elever oavsett skolform och ålder. Bland waldorfelevna uppmärksammas dock även det civilkurage som kvinnan visar och som man menar att allmänheten borde visa mer av men inte vågar, medan de kommunala eleverna istället ser till ”objektiva” samhällsförhållanden som arbetslöshet, lågkonjunktur och dåligt skött integrationspolitik. Medan de kommunala eleverna i detta avseende i större utsträckning ser till yttre sociala förhållanden tycks således waldorfelevna se mer till människors medborgerligt-moraliska sinnelag. Kanske kan man bakom dessa svar ana två olika typer av ”moralkoder”, där det i waldorfelevnas (eller ”waldorfkulturens”) moralkod ingår en betoning på *individens* ansvar och skyldigheter. De kommunala elevernas moralkod skulle då istället betona *samhällets* ansvar (jfr även hur waldorfelevna i uppgift Foster oftare betonade moderns eller föräldrarnas ansvar).

Lösningförslagen till uppgift Växjö dominerades i båda skolformerna av någon eller av båda kategorierna ”Rättsliga åtgärder” och ”Informationsspridning”. Dessa förslag var dock något vanligare bland de kommunala eleverna, särskilt i skolår 9. Där föreslog lite mer än en tredjedel av eleverna att problemet kunde lösas genom informationsspridning och nästan hälften av eleverna att det kunde lösas genom någon form av rättsliga åtgärder. Bland waldorfelevna i samma skolår låg båda dessa lösningförslag lägre, runt 20%. Istället låg fler av waldorfelevnas svar i någon av kategorierna ”Passiva lösningar” (14%) eller ”Solidaritet och civilkurage” (11%), jämfört med de kommunala eleverna (3% i båda kategorierna).

Även i skolår 12 var lösningförslagen ”Rättsliga åtgärder” något vanligare bland de kommunala eleverna. Däremot fanns det ingen större skillnad mellan de två skolformerna i kategorin ”Informationsspridning”. I waldorfskolorna låg betydligt fler av eleverna i någon av kategorierna ”Udda lösningar” (23% mot 13%) eller ”Solidaritet och civilkurage” (12% mot 2%). Drygt hälften av waldorfelevnas udda lösningförslag bestod av den nya kategorin ”Mer kärlek och omtanke”. Även dessa svar stämmer med den ovan föreslagna skillnaden mellan de två gruppernas ”moralkod”.

Eleverna i den kommunala skolan tycks med andra ord i större utsträckning förlita sig på rättsliga åtgärder – skärpt lagstiftning, strängare straff och/eller mer poliser – som lösningar på de problem som berörs i uppgift Växjö, än eleverna i waldorfskolorna gör. Detta gäller framförallt i skolår 9, där nästan hälften av de kommunala skolornas elever angav sådana lösningar. Vad som gömmer sig bakom den relativt stora mängden passiva lösningförslag bland waldorfelevna i detta skolår är dock svårt att säga. Oviljan eller oförmågan att föreslå något bestämt kan tolkas som en känsla för problemets komplexitet. Det behöver i varje fall

inte betyda att man inte velat eller kunnat tänka efter. Att svara ”förbjud nazistiska demonstrationer” eller ”sätt dom i fängelse” kräver ju egentligen inte mycket mer tankearbete än att svara ”något bör göras men jag vet inte riktigt vad” eller ”det är svårt att säga”.

Vad föreslår då waldorfelevorna som alternativa lösningar på problemet? Gemensamt för båda waldorfskolans skolår är det relativt höga antalet förslag som går ut på att människor borde bli mer solidariska och utveckla mer civilkurage. Istället för att lägga ansvaret på rättssystemet betonar dessa svar individens ansvar att göra något åt det som är fel. Detta stämmer med att fler av waldorfelevorna kände ansvar för samhällets moraliska utveckling (se ovan, Tabell 12) samt att de i större utsträckning pekade på kvinnans civilkurage i identifikationen av problemet. En annan närliggande alternativ lösning, som framförallt fanns i gymnasiets sista år, var kategorin ”Kärlek och omtanke”. Svaren i denna kategori menade att lösningen låg i att människor borde ge mer kärlek och omtanke till varandra. Om alla barn får en trygg och kärleksfull uppväxt, och om vi *tar hand om* människor/ungdomar som ”hamnat fel”, istället för att straffa dem, kommer hat och förtryck – och därmed även nazism och rasism – att minska. Bakom sådana uttalanden gömmer sig troligen en bild av människan som i grunden god. Om människan bara får utvecklas i en varm och kärleksfull miljö kommer denna godhet att blomma. Sådana tankar och värderingar ligger också till grund för waldorfpedagogiken. Enligt en av våra tidigare undersökningar tycks de också prägla de hemmiljöer som waldorfelevorna kommer ifrån (Dahlin, Andersson & Langmann, 2004).

Att det var fler av waldorfelevornas förslag som gick ut på att stoppa eller begränsa nazistiska och rasistiska ideologier stämmer också med denna tolkning (Tabell 26 ovan). Drygt 90% av waldorfelevorna tog klart avstånd från demonstranternas åsikter i sina svar. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 72%. Den största skillnaden fanns på gymnasienivån. Där angav 90% av waldorfelevorna men bara 67% av de kommunala eleverna klart antinazistiska eller antirasistiska lösningar. Är således eleverna i waldorfskolorna mer benägna att ta ställning mot nazism och rasism, jämfört med eleverna i den kommunala skolan? Finns det några samband mellan å ena sidan detta avståndstagande, å andra sidan den mer utbredda känslan av ansvar för samhällets moraliska utveckling och den större andelen lösningsförslag som gick ut på att människor borde bli mer solidariska och visa mer civilkurage? Resultaten kan tolkas i den riktningen.

Svaren på uppgift Foster

I båda skolformerna identifierade majoriteten av eleverna problemet i uppgift Foster som en etisk fråga om vad som är rätt eller orätt att göra med ett levande foster. Hälften av eleverna i båda skolformerna identifierade detta som problemet, eller ett av problemen. Bland waldorfelevorna var det näst vanligaste sättet att identifiera problemet de skador och lidanden som experimenten riskerar att föra med sig, både för modern och för fostret. Denna identifikation var mer ovanlig bland de kommunala eleverna, där det näst vanligaste istället var kategorin ”Inget problem (så länge modern/föräldrarna ger sitt tillstånd)”. I gymnasiets sista år fanns även en signifikant skillnad mellan de båda skolformerna i kategorin ”Forskningen går för långt”. Hela 17% av waldorfelevorna men endast 4% av de kommunala eleverna menade att det var ett problem att forskningen går för långt i sin strävan efter (bio)teknisk utveckling.

Skillnaderna i identifikationen av problemet bland gymnasieeleverna kan bland annat botten i att man i waldorfskolorna i högre grad tycks ha diskuterat de problem som uppgift Foster berör (se ovan, Tabell 20-21). Skillnaderna i skolår 9 kan dock inte bero på det. Här måste

det vara något annat som ligger bakom waldorfelevernas högre andel svar av typen ”Skador och lidanden”.

Bland eleverna i den kommunala skolan var det vanligaste lösningsförslaget på problemet i uppgift Foster kategorin ”Förbud eller striktare lagstiftning”. 27% av de kommunala eleverna föreslog att problemet kunde lösas genom att helt enkelt förbjuda experiment på levande foster, eller åtminstone införa restriktioner kring experimenten. Motsvarande siffra för waldorfeleverna var 13%.

Det tycks således som om eleverna i den kommunala skolan även i denna uppgift i större utsträckning förlitade sig på rättsliga åtgärder som lagstiftning, jämfört med waldorfeleverna. Detta hänger troligtvis också ihop med att betydligt fler bland de kommunala eleverna svarade ”nej” på frågan om de själva skulle ge forskarna tillstånd att utföra experimenten (se nedan). Att så pass många elever inte föreslog någon lösning på problemet, dvs svarade ”vet ej/inget svar”, beror till viss del på att 15% i båda skolformerna inte ansåg att det fanns något problem att föreslå en lösning på.

Eleverna i de båda skolformerna skilde sig åt i frågan om forskarna skulle få tillstånd att göra experimenten. Medan de kommunala eleverna i högre grad än waldorfeleverna svarade ”Ja” (38% respektive 32%) eller ”Nej” (43% respektive 33%) uttryckte waldorfeleverna i större utsträckning en tveksamhet inför frågan: 18% respektive 10% i gymnasiets sista år. Waldorfeleverna tycks således vara mer tveksamma eller ovilliga att ta ställning i frågan. Kan det ha att göra med att man bland waldorfeleverna på gymnasienivå oftare ansåg att man hade diskuterat frågan i undervisningen? Kan känslan för det komplexa i problemet genom dessa diskussioner ha blivit mer utbredd? Att andelen multikausala svar i denna uppgift också var något större bland waldorfeleverna, 8% mot 1% av de kommunala eleverna, stödjer en sådan tolkning. Denna skillnad är dock inte statistiskt signifikant. När det gäller dilemmakänsligheten fanns det å andra sidan ingen större skillnad mellan skolformerna i på gymnasienivån.

Jämförelse med delar av Skolverkets nationella utvärdering 2003

I föregående kapitel jämförde vi resultaten från en av Skolverkets tidigare nationella utvärderingar med resultaten från samma frågor ställda till waldorfelever flera år senare. I detta kapitel bygger jämförelsen på datamaterial som samlats in under samma termin, nämligen vårterminen 2003, då Skolverket genomförde sin senaste nationella utvärdering.

Mätinstrument

Utvärderingen bestod av en mängd enkätfrågor uppdelade på flera enkäter. Av dessa har vi gjort ett urval av frågor som vi menar är av speciellt intresse för vår jämförelse mellan waldorfelever och elever i den kommunala skolan, se Bilaga 4. I denna rapport behandlar vi de frågor som handlar om elevernas sociala och moraliska erfarenheter och attityder (fråga #25 och följande).

Vår jämförelse inriktar sig här enbart på skolår 9, eftersom den nationella utvärderingen i dessa frågor inte omfattade gymnasieskolan. Enkäterna till waldorfskolorna skickades till respektive klasslärare med ett följebrev där denne ombads att låta sina elever svara på enkäten under en lektionstimma. Eleverna uppmanades lägga de besvarade enkäterna i ett förslutet kuvert, för anonymitetens skull, och lärarna skickade sedan tillbaka materialet.

Analysförfarande

Analyserna i denna del av undersökningen är enbart statistiska och bygger på procentuella skillnader. Sådana analyser förutsätter dock en någorlunda god jämförbarhet mellan svarandegrupperna beträffande bakgrundsvariabler. I Skolverkets enkät ingick ett flertal frågor för att fånga in de svarandes sociala bakgrund. I en av dessa variabler, ”antalet böcker i hemmet”, visade sig markanta skillnader mellan waldorfeleverna och eleverna i den kommunala skolan. Detta föranledde vissa modifikationer i jämförelserna (se vidare nedan).

Medverkande skolor och svarandegruppernas sammansättning

Totalt sände Skolverket ut 6 788 enkäter till elever i de kommunala skolorna. Antalet svarande var 5 941, vilket motsvarade ett bortfall på 13%. Merparten av enkäterna, 70%, gick till skolor i storstäder och större städer, 23% gick till mellanstora kommuner samt 6% till skolor i glesbygden. För mer exakta siffror, se Tabell 42. Fördelningen mellan flickor och pojkar var mycket jämn; 50.5% pojkar och 49.5% flickor.

Tabell 42. De kommunala skolornas fördelning på storstad, större städer, mellanstora kommuner samt glesbygd i Skolverkets utvärdering 2003.

	Utskick		Svar		Bortfall	
	N	%	N	%	N	%
Storstad	2384	35	2047	86	337	14
Större städer	2390	35	2072	87	318	13
Mellanstora kommuner	1589	23	1432	90	157	10
Glesbygd	425	6	390	92	35	8

Waldorfeleverna svarade på vårt urval av frågor från Skolverkets generella enkät under maj och juni 2003. Enkäten skickades till nio waldorfskolor: Kristofferskolan (Sthlm), Martinskolan (Sthlm), Björkö Friskola (Linköping), Umeå Waldorfskola, Rudolf Steinerskolan i Lund, Sophiaskolan (Simrishamn), Fredkullaskolan (Kungälv), Johannaskolan (Örebro) och Örjanskolan (Järna).⁷ Antalet svarande var 196. Andelen flickor var här större än andelen pojkar: 56%. Vi kan notera att glesbygdsskolor är underrepresenterade i Skolverkets material, vilket ökar jämförbarheten med waldorfskolornas svarandegrupp eftersom dessa inte heller kommer från glesbygd.

I enkäten fanns ingen fråga om i vilken skola eleven gick, därför redovisas alla skolor sammantaget. Svarsfrekvensen verkade dock från de flesta deltagande skolklasserna vara normal utifrån de uppgifter vi har om antalet elever på skolorna. Ett bortfall på 3-5 elever/klass förekommer, vilket överensstämmer med normal frånvarofrekvens. Martinskolan har dock ett större bortfall på 15 elever och på Kristofferskolan fanns det två klasser i skolår 9, men vi fick bara in svar från en klass.

I enkäten ingick ett antal frågor med avsikt att fånga elevernas sociala och kulturella bakgrund (se fråga 3 – 5 resp 8 – 9 i Bilaga 4). Dessa frågor är viktiga att beakta med tanke på att våra tidigare undersökningar (Dahlin, Andersson & Langmann 2003; 2004) tyder på att waldorfelever och deras föräldrar utgör en ”särskild grupp” i socialt och kulturellt avseende. Föräldrarna är i stor utsträckning högt utbildade, de omfattar ”röd-gröna” politiska värderingar och har ofta en andlig livs- eller världsåskådning. Den enkätfråga som visade på tydligast skillnad mellan de två svarandegrupperna i detta avseende handlade om antalet böcker man hade i hemmet (fråga 9). Tabell 43 nedan redovisar fördelningen av svaren på denna fråga.

Tabell 43. Hur många böcker finns det i hemmet? Procent av resp skolform.

Antal böcker	Waldorfelever	Kommunala skolans elever	p
Inga eller väldigt få	0	3	<.01**
10 – 50 böcker	3	16	
50 – 200 böcker	28	38	
200 – 500 böcker	37	27	
Fler än 500 böcker	32	16	

⁷ I denna undersökning ingick inte Rudolf Steinerskolan i Göteborg och Solvikskolan. Den förstnämnda för att utvärderingen riktade sig enbart till skolår 9 och med denna skola hade vi avtalat att endast skolår 12 skulle medverka; den andra på grund av deras ringa elevantal i skolår 9 (5 elever).

Nästan 70% av waldorfelevna hade fler än 200 böcker i hemmet, motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 43%. Nästan 20% av de kommunala skolornas elever hade få böcker, från inga böcker till ca 50 böcker, bland waldorfelevna är den andelen bara 3%.

För att få ett så bra jämförelsematerial som möjligt lyfte vi från datamaterialet bort de elever som svarade att de i hemmet hade ”inga eller väldigt få böcker (0-10 böcker)” samt de som svarade ”10-50 böcker”. Detta innebar att 3% av waldorfelevna (6 elever) och 19% av de kommunala eleverna (ca 1000 elever) inte har tagits med i de jämförelser som redovisas i resultaten. Resultaten bygger således på jämförelser mellan 189 waldorfelever och 4571 elever från den kommunala skolan. När dessa svar lyftes bort visade sig svarandegrupperna också bli mera likartade beträffande en del andra bakgrundsfaktorer. Tillgången till bil, fritidshus, segel- eller motorbåt, dator och Internet samt morgontidning (fråga 8) var då i stort sett lika fördelad. Detsamma gällde andelen elever med svenska som modersmål.

Validitet och reliabilitet

Validiteten i denna typ av jämförande studier handlar bland annat om huruvida man kan utgå ifrån att eleverna svarar i enlighet med sin genuina uppfattning (vi tillåter oss att för tillfället glömma frågan vad som i detta fall egentligen menas med ”genuin”). Det kan inte uteslutas att waldorfelevna känner starkare solidaritet med ”sin” skola än de kommunala eleverna gör. De kan därför vara mer benägna att förskjuta sina svar åt det positiva hållet. Särskilt som de troligen är medvetna om att deras skola kommer att jämföras med kommunala skolor.

En annan validitetsfråga handlar om huruvida de svarande uppfattar frågornas innebörd på samma sätt. Det kan hända att det finns generella skillnader mellan waldorfelever och kommunala elevers sätt att förstå frågornas innehåll och betydelse. Det vet vi dock inte något om. Slutligen kan det finnas skillnader i de båda undersökningsgruppernas sätt att besvara enkätfrågor överhuvudtaget. Man vet t ex att vissa grupper kan vara mer villiga eller benägna att använda ytterlighetspunkterna på en graderad svarsskala. Det är inte otänkbart att den höga grad av självförtroende och frimodighet som tidigare observerats hos waldorfelever (Skolverket, 1995; Dahlin, Andersson & Langmann, 2003) bidrar till en sådan benägenhet. Resultaten av våra jämförelser måste alltså ses mot bakgrund av dessa tänkbara svagheter i undersökningen.

Resultat

Elevernas upplevelse av sina föräldrar

Vissa skillnader framträdde när det gällde elevernas uppfattning om föräldrarnas och andra anhörigas engagemang i deras egen skolgång (fråga 10). Dessa presenteras i Tabell 44 nedan.

Tabell 44. Hur bra stämmer dessa påståenden på dig och dina anhöriga? W = waldorfelever; K = kommunala skolans elever. Procent av resp skolform.

De där hemma...	Stämmer helt		Stämmer nästan		Stämmer lite		Stämmer inte alls		p
	W	K	W	K	W	K	W	K	
Hjälper mig gärna med hemuppgifter	67	69	21	22	10	7	2	2	>.05
Frågar alltid hur det går på proven	38	69	32	22	22	7	8	2	<.01**
Följer noga hur det går för mig i skolan	35	51	42	36	19	11	4	2	<.01**
Tycker inte att det lönar sig att jag läser vidare	2	10	1	3	1	4	96	83	<.01**
Tycker att skolan är min ensak	4	5	13	13	27	31	56	51	>.05
Skulle gärna delta i aktiviteter i skolan efter skoltid	15	13	24	22	38	36	23	29	>.05

Den kommunala skolans föräldrar frågar hur det går på proven och följer noga med hur det går för sina barn i skolan i större utsträckning än vad waldorfföräldrarna gör, enligt vad eleverna själva upplever. Ca 90% av de kommunala föräldrarna följer noga med och frågar om prov jämfört med 70-77% av waldorfföräldrarna. Däremot tycks waldorfföräldrarna i något större utsträckning anse att det lönar sig att läsa vidare (96 respektive 83%). När det gäller att hjälpa till vid läxläsning och föräldraengagemang efter skoltid så skiljer sig inte grupperna åt. Föräldrarna i båda grupperna hjälper gärna sina barn med hemuppgifter (ca 90%) samt är måttligt intresserade av att engagera sig i skolan efter skoltid.

Elevernas upplevelse av lärarna i skolan

På frågan ”Hur många av dina lärare lägger tonvikt vid att respektera allas lika människovärde i sin undervisning” (Fråga 26a) svarade hälften av waldorfeleverna att alla eller de flesta lärare gör det, se Tabell 45 nedan. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var lägre, 28%. Nio procent av waldorfeleverna svarade att inga eller endast några lärare lägger tonvikt vid man ska respektera allas lika värde. Bland de kommunala eleverna var motsvarande siffra 16%. Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .01$).

Tabell 45. ”Skolan har många viktiga uppgifter. Några av dem räknar vi upp i den här frågan. Hur många av dina lärare lägger vikt vid följande i undervisningen?” W = waldorfelever; K = kommunala skolans elever. Procent av resp skolform.

Uppgift	Alla lärare		De flesta lärare		Några lärare		Ingen lärare		p
	W	K	W	K	W	K	W	K	
<i>Att respektera allas lika människovärde</i>	50	28	41	56	8	14	1	2	<.01**
<i>Att reagera mot mobbing och annat som gör att någon lider</i>	44	28	42	48	12	21	2	3	<.01**
<i>Att flickor och pojkar är jämställda.</i>	51	28	32	44	14	23	3	5	<.01**
<i>Att vara rädd om och skydda den miljö vi lever i.</i>	45	18	42	47	13	31	0	4	<.01**
<i>Att vi får lära oss ta ställning i frågor om rätt och orätt.</i>	27	23	47	50	24	24	2	3	>.05

Flertalet av waldorfeleverna, 86%, ansåg även att alla eller de flesta lärare lägger vikt vid att reagera mot mobbing och liknande. Andelen var något lägre bland de kommunala eleverna, 76%. Drygt 80% av waldorfeleverna och 72% av de kommunala eleverna ansåg att alla eller de flesta lärare betonade att flickor och pojkar är jämställda. På frågan om hur många lärare som betonar att man ska vara rädd om och skydda den miljö vi lever i, svarade 87% av waldorfeleverna och 65% av de kommunala eleverna att alla eller de flesta lärare gör det. Alla dessa skillnader är statistiskt signifikanta ($p < .01$).

På frågan om hur många av lärarna som lägger vikt vid att eleverna ska lära sig att ta ställning i frågor om rätt och orätt fanns däremot inga större skillnader. Över 70% i båda skolformerna svarade att alla eller de flesta lärare lägger vikt vid uppövandet av moraliska omdömen i sin undervisning. Endast runt 3% i båda skolformerna ansåg att inga lärare gör det.

Bland waldorfeleverna ansåg 85% av eleverna att alla eller de flesta lärarna på skolan lägger vikt vid att eleverna ska samarbeta och hjälpa varandra, se Tabell 46 nedan. Motsvarande siffra bland de kommunala eleverna var något lägre, 77%. Drygt 70% av waldorfeleverna ansåg även att alla eller de flesta lärarna lade vikt vid att de som har svårast att lära sig också ska få mest hjälp. Denna siffra var bara något lägre bland de kommunala eleverna, 67%. Skillnaderna är statistiskt signifikanta.

Tabell 46. ”Skolan har många viktiga uppgifter. Några av dem räknar vi upp i den här frågan. Hur många av dina lärare lägger vikt vid följande i undervisningen?” W = waldorfelever; K = kommunala skolans elever. Procent av resp skolform.

Uppgift	Alla lärare		De flesta lärare		Några lärare		Ingen lärare		p
	W	K	W	K	W	K	W	K	
<i>Att vi samarbetar och hjälper varandra</i>	37	26	48	51	14	20	1	3	<.05*
<i>Att de som har svårast att lära sig får mest hjälp</i>	29	20	44	47	26	28	1	5	<.01**
<i>Att vi lever och trivs med oss själva och har ett bra självförtroende</i>	37	23	38	42	22	27	3	8	<.01**

På frågan om hur många lärare som lägger vikt vid att eleverna trivs med sig själva och har ett bra självförtroende svarade 75% av waldorfeleverna att alla eller de flesta lärare gör det. Bland de kommunala eleverna var motsvarande siffra 65%. Även denna skillnad är statistiskt signifikant ($p < .01$).

Om mobbing

I enkäten fanns två frågor som berörde mobbing och trakasserier på skolan (Fråga 30). På frågan om eleverna kände sig orättvist behandlad av lärare eller andra vuxna på skolan svarade 61% av waldorfeleverna att de sällan eller aldrig gjorde det, se Tabell 47 nedan. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var något lägre, 51 %. Antalet elever som kände sig orättvist behandlade av lärare eller annan vuxen varje dag var också något högre bland de kommunala eleverna (6% respektive 2%). Skillnaden är statistiskt signifikant ($p < .05$). På frågan om eleverna kände sig mobbade eller trakasserade av någon av lärarna på skolan svarade 71% av waldorfeleverna och 69% i den kommunala skolan att de aldrig gjorde det. På frågan om eleverna kände sig mobbade eller trakasserade av andra elever i skolan svarade 69% av waldorfeleverna att de aldrig gjorde det. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var något lägre, 60 %. Även denna gång var antalet elever som svarade ibland eller varje dag på frågan något högre bland de kommunala eleverna (13 % respektive 8,5 %). Denna skillnad är också statistiskt signifikant ($p < .05$).

Tabell 47. Hur ofta eleverna känner sig mobbade eller trakasserade. W = waldorfelever; K = kommunala skolans elever. Procent av resp skolform.

Hur ofta känner Du dig...	Varje dag		Ibland		Sällan		Aldrig		p
	W	K	W	K	W	K	W	K	
<i>Orättvist behandlad av lärare eller andra vuxna i skolan?</i>	2	6	37	43	39	32	22	19	<.05*
<i>Mobbad eller trakasserad av andra elever i skolan</i>	0.5	3	8	10	22	27	69.5	60	<.05*
<i>Mobbad eller trakasserad av någon av dina lärare?</i>	2	3	4	8	23	20	71	69	>.05

Den störst skillnaden fanns i svaren på frågan om hur snabbt läraren eller någon annan vuxen griper in när någon blir mobbad. Nästan hälften av waldorfeleverna, 48%, men endast 24% av de kommunala eleverna svarade att läraren eller någon annan vuxen genast ingriper, se Tabell 48 nedan. Bland de kommunala eleverna svarade även hela 43% att läraren eller någon annan vuxen aldrig eller först efter en längre tid ingriper när någon blir mobbad. Motsvarande siffra för waldorfeleverna var 18%. Skillnaderna är statistiskt signifikanta ($p < .01$).

Tabell 48. Om någon elev blir mobbad – hur snabbt ingriper läraren eller någon annan vuxen om någon elev blir mobbad? W = waldorfelever; K = kommunala skolans elever. Procent av resp skolform.

	Aldrig	Efter en längre tid	Efter några dagar	Genast	p
W	4	14	34	48	< .01**
K	8	35	33	24	

Det tycks således som om frågan om mobbing hanteras något bättre i waldorfskolan jämfört med den kommunala skolan. Waldorfeleverna upplevde i större utsträckning att lärarna genast ingriper om någon blir mobbad, jämfört med eleverna från den kommunala skolan. Waldorfeleverna upplevde också i något större omfattning att de inte behandlades orättvist av lärare eller andra vuxna på skolan samt att de inte trakasserades eller mobbades av andra elever på skolan.

Värdegrunden

Enkätfrågorna 27, 28 och 29 berörde den så kallade ”värdegrunden”. Mer specifikt handlade de om elevernas värderingar och attityder i förhållande till kamrater som i ett eller annat avseende avviker från ”det normala”. För att öka jämförbarheten har vi här valt att jämföra elevernas svar inom svarsalternativen ”50-200 böcker/200-500 böcker” och ”Fler än 500 böcker”. Trots att bokfrågans lägsta svarsalternativ ”Inga eller väldigt få böcker” och ”10-50 böcker” redan tidigare räknats bort, kommer waldorfeleverna nämligen fortfarande från hemmiljöer med signifikant fler böcker än de kommunala eleverna, se Tabell 49. Nedan redovisas waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar på frågorna 27, 28 och 29 således med hänsyn taget till antalet böcker i hemmet.⁸

Tabell 49. Hur många böcker finns det i hemmet? Efter att svarsalternativen ”Inga eller väldigt få böcker” och ”10-50 böcker” har räknats bort. Procent.

Antal böcker	W	K	p
50 – 200 böcker	29	46	<.01**
200 – 500 böcker	38	34	
Fler än 500 böcker	33	20	

Waldorfelever tycks i högre utsträckning än elever från den kommunala skolan vara öppna för att umgås med elever från utsatta grupper i samhället, som homosexuella och personer med inlärningssvårigheter. Den sociala och pedagogiska miljö som Waldorfskolan utgör tycks bidra till en större öppenhet bland eleverna för dessa grupper, jämfört med eleverna i den kommunala skolan.

⁸ Det är här viktigt att uppmärksamma att ju fler individer ett urval innehåller, desto större är sannolikheten att en statistisk signifikant skillnad framträder. Antalet elever i svarskategorierna ”50-500 böcker” och ”Fler än 500 böcker” skiljer sig markant. Totalt svarade 126 waldorfelever och 3895 kommunala elever att de hade ”50-500 böcker” men endast 63 waldorfelever och 966 kommunala elever att de hade ”Fler än 500” böcker. Därför blir det missvisande att bara se till p-värdena i tabellerna nedan. Dessa måste ses i relation till de faktiska procentskillnaderna.

Tabell 50. En jämförelse mellan waldorfelevernas och de kommunala skolornas elevers svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att umgås med en homosexuell elev i klassen” med hänsyn till antalet böcker i hemmet. Procent.

Vad skulle du tycka om...		Antal böcker i hemmet			
		50-500 böcker		Fler än 500 böcker	
		W	K	W	K
<i>Att sitta bredvid eleven i klassrummet</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	5	19	2	14
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	6	14	8	11
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	18	28	11	21
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	71	40	79	53
	p	<.01**		<.01**	
<i>Att sitta bredvid eleven i matsalen</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	4	20	2	17
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	2	16	8	12
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	20	28	11	22
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	75	36	79	49
	p	<.01**		<.01**	
<i>Att vara i samma lag som eleven i idrott</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	4	16	3	12
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	1	10	3	7
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	18	29	10	23
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	77	45	84	58
	p	<.01**		<.01**	
<i>Att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	4	16	5	13
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	2	12	3	8
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	23	30	15	24
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	71	42	77	55
	p	<.01**		<.01**	
<i>Att vara tillsammans med eleven på håltimmarna</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	5	23	6	19
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	8	21	5	15
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	27	27	19	24
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	60	29	69	42
	p	<.01**		<.01**	
<i>Att vara tillsammans med eleven på fritiden</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	6	25	5	20
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	13	24	5	19
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	27	26	19	24
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	54	25	71	37
	p	<.01**		<.01**	

Av Tabell 50 ovan framgår att drygt 70% av waldorfeleverna menade att de mycket väl kunde tänka sig att i klassrummet och i matsalen sitta bredvid en elev som var homosexuell, att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete och att vara i samma lag som eleven i idrott. Av de waldorfelever som kom från hem med fler än 500 böcker var siffran något högre, runt 80%. Bland de kommunala eleverna var öppenheten mot en homosexuell elev inte lika stor.

Cirka 40% av de kommunala elever som kom från hem med 50-500 böcker och runt 50% av de som kom från hem med över 500 böcker, svarade att de mycket väl kunde tänka sig att på dessa sätt umgås med eleven under skoltid.

Waldorfeleverna var också mer öppna för möjligheten att umgås med en homosexuell elev på håltimmarna eller på fritiden. Cirka 60% av dem som kom från hem med 50-500 böcker svarade att de mycket väl kunde tänka sig att umgås med eleven även utanför skoltid. Bland dem som kom från hem med över 500 böcker låg siffran på ca 70%. Även dessa siffror var lägre bland de kommunala eleverna: ca 30% respektive 40%. Ungefär 5% av waldorfeleverna svarade att det absolut inte kunde tänka sig att sitta bredvid, arbeta tillsammans med eller umgås med eleven utanför skoltid. Bland de kommunala eleverna varierade denna andel mellan 12 och 25%. Alla dessa skillnader är statistiskt signifikanta ($p < .01$).

Även på frågan om eleverna kunde tänka sig att i klassrummet och i matsalen sitta bredvid en elev med inlärings svårigheter, svarade över 70% av waldorfeleverna i båda ”bokkategorierna” att det mycket väl kunde tänka sig det. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna låg mellan 40 och 50%. Endast 1% av waldorfeleverna svarade att de absolut inte skulle vilja sitta bredvid eleven. Bland de kommunala eleverna var denna andel ungefär 6%, se Tabell 51 nedan.

Waldorfeleverna var även i något mindre utsträckning tveksamma till att vara i samma lag som eleven i idrott och arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete. Cirka 60% av waldorfeleverna och ca 50% av de kommunala eleverna svarade att det mycket väl kunde tänka sig att vara i samma lag som eleven. Vidare svarade nästan hälften av waldorfeleverna (48%) mot ca 30% av de kommunala eleverna att de mycket väl skulle kunna tänka sig att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete. Bland waldorfeleverna var dessa elever dock något färre i svars-kategorin ”Fler än 500 böcker” än i svars-kategorin ”50-500 böcker”. Skillnaden mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna i denna kategori var inte heller statistiskt signifikant.

På frågan om eleverna skulle kunna tänka sig att umgås med en elev med inlärings svårigheter på håltimmarna svarade hälften av de waldorfelever som kom från hem med 50-500 böcker, att de mycket väl skulle kunna tänka sig det. Även denna gång var dessa elever något färre i svars-kategorin ”Fler än 500” böcker (ca 40%). Motsvarande siffror för de kommunala eleverna var ca 25% respektive 30%. Inte heller denna gång var skillnaden mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna i svars-kategorin ”Fler än 500 böcker” statistiskt signifikant. På frågan om eleverna skulle kunna tänka sig att umgås med eleven på sin fritid svarade över 40% av waldorfeleverna och 20-30% av de kommunala eleverna att de mycket väl kunde göra det. Skillnaden mellan skolformerna var även denna gång något lägre i svars-kategorin ”Fler än 500 böcker”, jämfört med kategorin ”50-500 böcker”.

Waldorfelever tycks även i större utsträckning än elever i den kommunala skolan vara öppna för att bo grannar med invandrare, homosexuella eller politiska och religiösa extremister (Tabell 52 nedan).

Tabell 51. En jämförelse mellan waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att umgås med en elev med inlärningsvärigheter i klassen” med hänsyn till antalet böcker i hemmet. Procent.

Vad skulle du tycka om...		Antal böcker i hemmet			
		50-500 böcker		Fler än 500 böcker	
		W	K	W	K
<i>Att sitta bredvid eleven i klassrummet</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	1	6	1	7
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	6	11	7	10
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	23	37	21	31
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	70	46	71	52
	p	<.01**		<.05 *	
<i>Att sitta bredvid eleven i matsalen</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	0	6	1	6
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	1	10	0	10
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	26	42	23	40
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	74	42	76	44
	p	<.01**		<.01**	
<i>Att vara i samma lag som eleven i idrott</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	6	6	3	8
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	8	10	11	9
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	29	37	17	30
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	57	47	69	53
	p	>.05		<.05 *	
<i>Att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	4	9	3	12
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	13	18	18	19
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	33	43	34	33
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	50	31	45	36
	p	<.01**		>.05	
<i>Att vara tillsammans med eleven på håltimmarna</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	5	9	5	9
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	9	22	10	18
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	35	43	44	40
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	51	26	42	33
	p	<.01**		>.05	
<i>Att vara tillsammans med eleven på fritiden</i>	<i>Skulle jag absolut inte vilja göra</i>	2	11	3	9
	<i>Skulle jag knappast vilja göra</i>	12	26	18	23
	<i>Skulle jag nog kunna göra</i>	44	43	36	41
	<i>Skulle jag mycket väl kunna göra</i>	42	21	44	27
	p	<.01**		<.05 *	

Tabell 52. En jämförelse mellan waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att ha dessa grupper som grannar” med hänsyn till antalet böcker i hemmet. (Procent).

Vad skulle du tycka om att bo granne med...		Antal böcker i hemmet			
		50-500 böcker		Fler än 500 böcker	
		W	K	W	K
<i>Invandrare</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	5	25	0	19
	<i>Spelar ingen roll</i>	92	64	100	74
	<i>Vet inte</i>	3	11	0	7
	p	<.01**		<.01**	
<i>Homosexuella</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	6	28	2	21
	<i>Spelar ingen roll</i>	89	61	97	73
	<i>Vet inte</i>	5	11	2	6
	p	<.01**		<.01**	
<i>Vänsterextremister</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	20	42	13	41
	<i>Spelar ingen roll</i>	68	35	81	41
	<i>Vet inte</i>	12	24	6	18
	p	<.01**		<.00**	
<i>Muslimska fundamentalister</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	30	48	21	50
	<i>Spelar ingen roll</i>	53	28	68	29
	<i>Vet inte</i>	17	24	11	21
	p	<.01**		<.01**	
<i>Högerextremister</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	50	80	49	81
	<i>Spelar ingen roll</i>	33	11	43	13
	<i>Vet inte</i>	17	9	8	7
	p	<.01**		<.01**	
<i>Jehovas vittnen</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	47	54	42	53
	<i>Spelar ingen roll</i>	35	29	50	34
	<i>Vet inte</i>	19	16	8	14
	p	>.05		<.05*	

Ungefär 90% av waldorfelever som kom från hem med 50-500 böcker tyckte inte att det spelade någon roll om deras grannar var invandrare eller homosexuella. Bland de elever som kom från hem med över 500 böcker tyckte så gott som samtliga att det inte spelade någon roll (97-100%). Motsvarande siffror för de kommunala eleverna var 60-70%. Antalet elever som svarade ”Vet ej” var även högre bland de kommunala eleverna (ca 9% mot ca 3%).

Waldorfelever tycks även i högre utsträckning än elever från den kommunala skolan vara öppna för att bo grannar med olika politiska och religiösa extremgrupper i samhället. Ungefär 70% av waldorfeleverna i kategorin ”50-500 böcker” tyckte inte att det spelade någon roll om deras grannar var vänsterextremister. Bland de kommunala eleverna var motsvarande siffra 35%. Bland de elever som kom från hem med över 500 böcker svarade hela 80% av waldorfeleverna men endast ca 40% av de kommunala eleverna att de inte tyckte att det spelade någon roll. Även denna gång var antalet elever som svarade ”Vet ej” högre bland de kommunala eleverna (ca 20% mot ca 9%).

Drygt hälften av waldorfelever och ca 30% av kommunala elever som kom från hem med 50-500 böcker kunde tänka sig att bo grannar med muslimska fundamentalister. Bland de elever som kom från hem med över 500 böcker tyckte 68% av waldorfeleverna att det inte spelade någon roll. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var 29%. Antalet elever som svarade ”Vet ej” var även denna gång något högre bland de kommunala eleverna (ca 20% mot ca 15%).

På frågan om eleverna kunna tänka sig att bo grannar med högerextremister svarade över 30% av de waldorfelever som kom från hem med 50-500 böcker och över 40% av de som kom från hem med över 500 böcker, att de inte tyckte att det spelade någon roll. Motsvarande siffror för de kommunala eleverna var återigen lägre, cirka 12%.

När det gällde att ha Jehovas vittnen som grannar var skillnaderna mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna betydligt mindre. Endast runt 30% av dem som kom från hem med 50-500 böcker i båda skolformerna svarade att det inte spelade någon roll om de bodde grannar med Jehovas vittnen. Bland dem som kom från hem med över 500 böcker var skillnaderna dock något större. Hälften av waldorfeleverna och ca 35% av de kommunala eleverna i denna grupp svarade att det inte spelade någon roll. Denna gång svarade dock något fler av waldorfeleverna i kategorin ”50-500 böcker” ”Vet ej”, jämfört med de kommunala eleverna (19% respektive 16%).

Waldorfelever tycktes även i högre utsträckning än elever i den kommunala skolan vara öppna för att bo grannar med fysiskt och psykiskt sjuka människor, som drogmissbrukare, psykiskt sjuka och människor med AIDS (Tabell 53 nedan). Drygt 70% av waldorfelever som kom från hem med 50-500 böcker och hela 95% av de waldorfelever som kom från hem med över 500 böcker tyckte inte att det spelade någon roll om de bodde grannar med människor med AIDS. Motsvarande siffror för de kommunala eleverna var lägre, 56% respektive 66%. När det gällde grupperna psykiskt sjuka och drogmissbrukare var både waldorfeleverna och de kommunala eleverna mer reserverade. Bland dem som kom från hem med 50-500 böcker svarade endast 25 resp 32% av waldorfeleverna och 12 resp 14% av de kommunala eleverna att det inte spelade någon roll om de bodde grannar med någon av dessa grupper. Bland de elever som kom från hem med över 500 böcker var siffran något högre, 30-40% bland waldorfeleverna och 15-20% bland de kommunala eleverna.

Ungefär 60% av waldorfeleverna menade att de *inte* skulle vilja bo grannar med kriminellt belastade. Motsvarande siffra för de kommunala eleverna var lägre, drygt 40%. Andelen elever som svarade ”Vet ej” var här relativt hög i båda skolformerna.

På frågan om eleverna kunde tänka sig att bo grannar med rasister, nazister och/eller skinheads svarade nästan 90% av waldorfeleverna att de *inte* skulle vilja göra det. Bland de kommunala eleverna var siffran något lägre, knappt 80%. Minst skillnad mellan de båda skolformerna fanns i kategorin ”Fler än 500 böcker”. I denna kategori var inte heller skillnaden statistiskt signifikant. Andelen elever som svarade ”Vet ej” på denna fråga var också relativt låg i båda skolformerna (5-9%).

Tabell 53. En jämförelse mellan waldorfelevernas och de kommunala elevernas svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att ha dessa grupper som grannar” med hänsyn till antalet böcker i hemmet. (Procent).

Vad skulle du tycka om att bo granne med...		Antal böcker i hemmet			
		50-500 böcker		Fler än 500 böcker	
		W	K	W	K
<i>Människor med AIDS</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	17	29	3	25
	<i>Spelar ingen roll</i>	71	56	95	66
	<i>Vet inte</i>	12	15	2	9
	p	<.01**		<.01**	
<i>Psykiskt sjuka</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	48	70	45	65
	<i>Spelar ingen roll</i>	32	14	39	21
	<i>Vet inte</i>	20	16	16	15
	p	<.01**		<.01**	
<i>Drogmissbrukare</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	56	76	57	75
	<i>Spelar ingen roll</i>	25	12	27	15
	<i>Vet inte</i>	18	12	16	11
	p	<.01**		<.01**	
<i>Kriminellt belastade</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	57	47	62	41
	<i>Spelar ingen roll</i>	18	33	27	41
	<i>Vet inte</i>	25	20	11	18
	p	<.01**		<.01**	
<i>Rasister/nazister/ skinheads</i>	<i>Skulle jag inte vilja</i>	89	77	89	78
	<i>Spelar ingen roll</i>	6	14	6	15
	<i>Vet inte</i>	5	9	5	7
	p	<.01**		>.05	

Jämförelser mellan flickor och pojkar i waldorfskolan och i kommunala skolan

Tabell 54 – 56 nedan redovisar hur flickor och pojkar i respektive skolform har svarat på frågorna 27 – 29 i enkäten. Generellt sett har flickorna i båda skolformerna mer öppna och toleranta attityder än pojkarna. Könsskillnaderna i kommunala skolor är både tydliga och statistiskt signifikanta i samtliga frågor.⁹ I waldorfskolorna skillnaderna dock signifikanta bara i ett fåtal fall: när det gäller att sitta bredvid, umgås med eller ha homosexuella personer som grannar samt ha högerextremister som grannar. Det tycks således som om ”waldorfflickorna” och ”waldorfpojkarna” är mer lika varandra i sina attityder till vissa ”avvikande” grupper, jämfört med flickor och pojkar i den kommunala skolan.

⁹ Se not 8 ovan. Gruppen waldorfelever är betydligt mindre än gruppen kommunala elever. De statistiska p-värdena måste därför ses i relation till de faktiska procentskillnaderna

Tabell 54. En jämförelse mellan flickornas och pojkarnas svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att umgås med en homosexuell elev i klassen” i waldorfskolor resp kommunala skolor. Procent.

Vad skulle du tycka om...		Waldorfelever			Kommunala elever		
		Flickor	Pojkar	Δ%/p	Flickor	Pojkar	Δ%/p
att sitta bredvid eleven i klassrummet	Ok	95	82	13	88	51	37
	Inte ok	5	18	p<.01**	12	49	p<.01**
att sitta bredvid eleven i matsalen	Ok	96	89	7	86	56	30
	Inte ok	4	11	p>.05	14	44	p<.01**
att vara i samma lag som eleven i idrott?	Ok	97	91	6	92	57	35
	Inte ok	3	9	p>.05	8	43	p<.01**
att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete	Ok	96	89	7	91	55	36
	Inte ok	4	11	p>.05	9	45	p<.01**
att vara tillsammans med eleven på håltimmarna	Ok	92	83	9	78	63	15
	Inte ok	8	17	p>.05	22	37	p<.01**
att vara tillsammans med eleven på fritiden	Ok	91	75	16	74	69	5
	Inte ok	9	25	p<.01**	26	31	p<.01**

Ok = jag skulle nog/mycket väl kunna göra det; Inte ok = Jag skulle knappast/absolut inte vilja göra det

Tabell 55. En jämförelse mellan flickornas och pojkarnas svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att umgås med en elev med inlärnings svårigheter i klassen” i waldorfskolor resp kommunala skolor. Procent.

Vad skulle du tycka om...		Waldorfelever			Kommunala elever		
		Flickor	Pojkar	Δ%/p	Flickor	Pojkar	Δ%/p
att sitta bredvid eleven i klassrummet	Ok	94	90	4	90	75	15
	Inte ok	6	10	p>.05	10	25	p<.01**
att sitta bredvid eleven i matsalen	Ok	100	98	2	91	77	14
	Inte ok	0	2	p>.05	9	23	p<.01**
att vara i samma lag som eleven i idrott?	Ok	88	85	3	90	77	13
	Inte ok	12	15	p>.05	10	23	p<.01**
att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete	Ok	80	84	- 4	82	63	19
	Inte ok	20	16	p>.05	18	37	p<.01**
att vara tillsammans med eleven på håltimmarna	Ok	84	89	- 5	77	61	16
	Inte ok	16	11	p>.05	23	39	p<.00**
att vara tillsammans med eleven på fritiden	Ok	82	85	- 3	72	56	16
	Inte ok	18	15	p>.05	28	44	p<.01**

Ok = jag skulle nog/mycket väl kunna göra det; Inte ok = Jag skulle knappast/absolut inte vilja göra det

Tabell 56. En jämförelse mellan flickornas och pojkarnas svar på frågan ”Vad skulle du tycka om att ha dessa grupper som grannar i waldorfskolor resp kommunala skolor. Procent.

Vad skulle du tycka om att ha dessa grupper som grannar?		Waldorfelever			Kommunala elever		
		Flickor	Pojkar	p	Flickor	Pojkar	p
<i>Invandrare</i>	<i>Inte vilja</i>	1	6	>.05	14	33	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	97	91		76	56	
	<i>Vet inte</i>	2	3		10	10	
<i>Homosexuella</i>	<i>Inte vilja</i>	1	9	<.05*	10	44	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	95	86		81	45	
	<i>Vet inte</i>	4	5		9	11	
<i>Vänsterextremister</i>	<i>Inte vilja</i>	14	21	>.05	26	58	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	75	69		44	27	
	<i>Vet inte</i>	11	10		29	16	
<i>Muslimska fundamentalister</i>	<i>Inte vilja</i>	26	29	>.05	36	61	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	57	58		33	24	
	<i>Vet inte</i>	17	13		31	15	
<i>Högerextremister</i>	<i>Inte vilja</i>	38	64	<.01**	83	78	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	44	26		8	15	
	<i>Vet inte</i>	17	10		9	7	
<i>Jehovas vittnen</i>	<i>Inte vilja</i>	41	51	>.05	43	66	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	42	36		38	22	
	<i>Vet inte</i>	17	13		19	12	
<i>Människor med AIDS</i>	<i>Inte vilja</i>	9	17	>.05	16	42	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	83	74		70	46	
	<i>Vet inte</i>	8	9		14	12	
<i>Psykiskt sjuka</i>	<i>Inte vilja</i>	42	54	>.05	64	75	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	34	34		17	14	
	<i>Vet inte</i>	24	11		19	11	
<i>Drogmissbrukare</i>	<i>Inte vilja</i>	56	58	>.05	73	79	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	22	31		13	12	
	<i>Vet inte</i>	22	11		15	8	
<i>Kriminellt belastade</i>	<i>Inte vilja</i>	58	60	>.05	40	52	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	18	25		34	34	
	<i>Vet inte</i>	24	15		26	14	
<i>Rasister/nazister/skinheads</i>	<i>Inte vilja</i>	87	91	>.05	80	74	<.01**
	<i>Spelar ingen roll</i>	7	6		10	18	
	<i>Vet inte</i>	6	3		10	8	

Inte vilja = Skulle jag inte vilja ha som grannar; *Spelar ingen roll* = Tycker inte att det spelar någon roll

Sammanfattning och diskussion

Resultaten tyder på att den kommunala skolans föräldrar frågar hur det går på proven och följer noga hur det går för deras barn i skolan i signifikant större utsträckning än vad waldorfföräldrarna gör. Däremot tycks waldorfföräldrarna i något större utsträckning anse att det lönar sig att studera vidare. Denna skillnad kan sammanhånga med olika syn på barns lärande och utveckling. Waldorfföräldrarna ansluter sig måhända till den waldorffpedagogikens grundtanke som säger att barns kognitiva kunskapsutveckling, åtminstone under förpuberteten, är mindre viktig än den estetiska, sociala och moraliska utvecklingen. Det betyder inte att man undervärderar kunskapsutvecklingen men att man ”sparar” den tills barnen blir äldre. Man ser gärna att barnen går vidare till högre studier.

Waldorfelevorna upplevde i signifikant större utsträckning att deras lärare lade vikt vid allas lika människovärde, jämställdhet mellan könen, miljövard och avståndstagande från mobbing. De upplevde också signifikant större omfattning att lärarna lade vikt vid samarbete och att de som har det svårast får mest hjälp. De upplevde sig i signifikant mindre utsträckning vara mobbade eller orättvist behandlade. Waldorfelevorna upplevde också i signifikant större utsträckning att lärare eller annan vuxen snabbt ingrep om någon elev blev mobbad. Alla dessa skillnader ligger i linje med waldorffpedagogikens värderingar samt den underliggande natur- och människosynen. En grundtanke är att individen ska ha frihet att utvecklas i enlighet med sina egna förutsättningar. Ett villkor för det är att människovärdet tas på största allvar och att alla tendenser till mobbing motverkas. Sålunda kan tendensen att snabbt ingripa ha vid mobbing hänga samman med en större trygghet i lärarrollen och/eller en starkare betoning av lärarens roll som förebild för barnen. I waldorffpedagogiken poängteras också att läraren själv med hela sin personlighet är ett av de viktigaste instrumenten i undervisningen. Lärarens arbete med sig själv och sin personliga utveckling, både som människa och som lärare, är ett centralt inslag i waldorffläroinbildningen. Detta kan lägga grunden till en starkare disposition att ingripa i mobbing- och andra liknande situationer.

Waldorfelevorna hade mer öppna och toleranta attityder till homosexuella elever och elever med inlärningssvårigheter. De hade också mer öppna och toleranta attityder till såväl invandrare som religiösa och politiska extremistgrupper. Skillnaderna gentemot elever i kommunala skolan var dock mindre när det gällde gruppen Jehovas vittnen. Endast när det gällde inställningen till kriminella och till nazister/rasister/skinheads var förhållandet mellan de båda svarandegrupperna det omvända: här uppvisade waldorfelevorna en mindre tolerant attityd.

Man kan undra varför waldorfelevorna tycks vara mer tolerant mot muslimska fundamentalister än mot Jehovas vittnen. En trolig anledning är att Jehovas vittnen är kända för att vara tämligen påträngande och påstridiga i sina försök att rekrytera medlemmar, genom upprepade dörrknackningar och ihärdigt argumenterande. En annan kan vara okunskap om vad Jehovas vittnen står för och att man då så att säga tar det säkra före det osäkra. Möjligen kan närheten till den egna familjens livsåskådning också spela in: i vår undersökning av waldorfföräldrarna visade sig många omfatta en andlig och kristen livssyn. I livsåskådningsfrågor gäller ofta samma ordspråk som i familjen, nämligen att ”släkten är värst”. Det är lättare att tolerera en främmande men avlägsen åskådning än en främmande men närbesläktad, eftersom den senare ofta innebär ett starkare ”angrepp” på de egna övertygelserna. Det är alltså möjligt att eleverna här speglar sina föräldrars attityder.

Att waldorfeleverna var mindre toleranta mot nynazister och skinheads kan också ses som uttryck för den vikt man tillmäter principen om allas lika människovärde. Det är ju den värdering som man upplever att dessa grupper helt förnekar. Det stämmer också med vad som framkom i vår jämförelse i föregående kapitel mellan svaren på uppgift Växjö. Där tog waldorfeleverna i större utsträckning än den kommunala skolans elever aktivt avstånd från de demonstrerande nynazisterna. Den mindre toleransen för kriminella kan ha en liknande förklaring: även sådana grupper kan uppfattas som att de bryter mot eller förnekar grundläggande och väsentliga etiska och moraliska värden.

Slutligen kunde vi notera att även om flickorna generellt hade mer öppna och toleranta attityder än pojkarna så var skillnaderna mellan könen i dessa avseenden betydligt mindre bland waldorfeleverna. En liknande tendens fanns i resultaten från jämförelsen med NU98. Dessa resultat påminner om vad som framkommit även i andra undersökningar, där man jämfört könsskillnader i olika kulturer (Hakvoort & Hägglund, 2001). En förklaring till detta fenomen kan vara, att i vissa (sub)kulturer blir den gemensamma kulturella identiteten viktigare än könsidentiteten. Flickor och pojkar respektive män och kvinnor har då inte samma behov att definiera sig i förhållande till varandra, de grundar istället sin identitet i sin gemensamma kultur och/eller dennas förhållande till den omgivande, dominerande kulturen. Men skillnaderna kan i vårt fall också sammanhånga med den speciella betoning av individens kärna eller ”jag”, som är en grundprincip i waldorfpedagogiken. Läraren strävar efter att möta varje elev som en unik individualitet, där könsidentiteten är av sekundär och underordnad betydelse.

Skillnader i medborgerligt-moralisk kompetens?

Huvudsyftet med denna studie var att undersöka i vilken mån waldorfelever utvecklar de värderingar och de sociala förmågor som krävs för att vara aktiv medborgare i ett demokratiskt och mångkulturellt samhälle. Vi har gjort detta genom att anknyta till det begrepp för medborgerligt-moralisk kompetens som användes i Skolverkets nationella utvärdering 1998 (NU98) och använt detta mätinstrument på vårt urval av waldorfskolor. Dessutom har vi använt ett urval av enkätfrågor från den nationella utvärderingen 2003 (NU03), vilka också speglar elevernas erfarenheter och attityder i moraliska frågor. Avslutningsvis ställer vi nu frågan hur de skillnader mellan de båda skolformerna som framkommit ska värderas. Blir waldorfeleverna mer eller mindre ”demokratiskt kompetenta” jämfört med sina likar i de kommunala skolorna?

I den första jämförelsen, som byggde på Skolverkets nationella utvärdering 1998, konstruerades de fyra variablerna *dilemmakänslighet*, *multikausalitet*, *ställandet av frågor* samt *känslstyrka/empati* för att få övergripande mått på den medborgerligt-moraliska kompetensen (som vi där definierade den). Skillnaderna mellan waldorfeleverna och de kommunala eleverna i dessa fyra variabler visade sig vara tämligen marginella. De största skillnaderna fanns i variablerna *multikausalitet* och *ställandet av frågor*. Medan de kommunala elevernas svar i något högre grad innehöll explicita frågor (0.78 mot 0.67), uttryckte waldorfelevernas svar en något högre grad av multikausalitet (0.44 mot 0.33). Endast skillnaden i multikausalitet var dock statistiskt signifikant.

På denna mycket övergripande nivå tycks således den moraliskt-medborgerliga kompetensen, som den definierades och mättes i denna undersökning, vara tämligen likartad bland waldorfskolornas och de kommunala skolornas elever. En mer närsynt granskning av specifika resultat visar dock att waldorfeleverna i något större utsträckning känner ansvar för sociala och moraliska frågor och att de är mer benägna att referera till moraliska kvaliteter som kärlek, medkänsla, solidaritet och civilkurage. De tycks också präglas av större eftertänksamhet, större förtroende för människans inneboende godhet och mindre tillit till att mer poliser eller skärpt lagstiftning kan lösa moraliska problem på en samhällelig nivå. Det starkare sambandet mellan ansvarskänsla och dilemmakänslighet respektive multikausalitet bland waldorfeleverna kan – låt vara något spekulativt – tolkas som att de kognitiva och affektiva funktionerna är mer integrerade med varandra. Det skulle i så fall stämma med ett av waldorfpedagogikens övergripande syften, att integrera hjärna och hjärta. Waldorfpedagogiken strävar efter att utveckla det som med Spiecker och Steutels (1997) termer kan kallas ”rationella passioner och intellektuella dygder”.

Samtidigt kan man bakom de relativt många blanka, ironiserande eller destruerande svaren i den första enkätundersökningen ana en viss misstro mot, eller rebellisk inställning till, etablerade samhälleliga eller politiska institutioner. Man kan tolka detta positivt, som ett uttryck för autonomi och frihetslängtan. Men det finns också en baksida av denna starka tilltro till enskilda medborgares självständighet och civilkurage. Det kan i förlängningen bidra till ett isolationistiskt avståndstagande från ”det etablerade”, det som inte är ”waldorfkultur” eller harmonierar med denna.

Till de mest intressanta resultaten av den första jämförande analysen hör dock skillnaden i ”progressionen” mellan skolåren. Det visade sig att andelen waldorfelever som tyckte att uppgifterna Växjö och Foster var viktiga, intressanta och lätta att förstå ökade markant mellan

skolår 9 och gymnasiets sista år. Bland eleverna i den kommunala skolan var skillnaderna däremot mycket marginella. Vidare blev inställningen till SO-ämnena betydligt mer positiv bland waldorfeleverna medan den snarare blev mer negativ bland den kommunala skolans elever. Slutligen tycktes engagemanget i moraliska frågor öka med åldern hos waldorfeleverna, medan det var tämligen konstant bland den kommunala skolans elever.

Kan det vara så att waldorfpedagogiken bidrar till att eleverna i större utsträckning genomgår en positiv utveckling på detta område? Kan det i så fall ha att göra med att waldorfpedagogiken under större delen av grundskolan lägger större vikt vid de estetiska förmågorna och mindre vid de kognitiva, medan den kommunala skolan tenderar att redan tidigt lägga tonvikten vid den kognitiva utvecklingen? I waldorfskolorna väntar man istället med denna aspekt av undervisningen till de högre skolåren, särskilt gymnasienivån. Läger detta grunden för att intresset för sociala och moraliska frågor blommar upp under tonåren? Är det så att barnen i den kommunala skolan istället i större utsträckning hinner "tröttna" på sådana frågor?

Om man svarar ja på dessa frågor kan resultaten bilda underlag för slutsatsen att waldorfeleverna, om man följer dem upp till gymnasiets sista år, faktiskt i större utsträckning når upp till läroplanens mål om demokratisk fostran. Denna slutsats finner ytterligare stöd i resultaten från den andra jämförande analysen, som visade att waldorfeleverna i skolår 9 i större omfattning uppfattade att deras lärare lade vikt vid skolans demokratiska värdegrund och att de själva omfattade mer öppna och toleranta attityder mot "avvikande" samhällsgrupper – förutom kriminella, nazister och rasister, som de tvärtom tog mer aktivt avstånd ifrån.

De positiva egenskaper som vi ovan tillskrivit waldorfeleverna kan ses som viktiga komponenter i ett "aktivt medborgarskap". En av skolans huvuduppgifter är enligt läroplanen att främja elevernas utveckling till ansvars-kännande människor, som aktivt deltar i och utvecklar samhällslivet. Waldorfskolorna tycks i stor utsträckning fostra både aktiva, ansvars-kännande, demokratiska och "humanistiska" medborgare. Detta är rimligtvis en följd både av waldorfskolornas speciella pedagogik och waldorfelevernas specifika sociala och kulturella bakgrund (föräldrarnas värderingar och sociala engagemang). Vilken av dessa två faktorer som spelar störst roll är givetvis omöjligt att säga, men pedagogiken är förvisso inte oväsentlig.

Referenser

- Ahlberg, M. (2001). På gränsen – om genteknik och människans värde. Samtal med Walter Liebendörfer. *Balder* nr 3/2001, 4-9.
- Blasi, A. (1980). Bridging Moral Cognition and Moral Action: A Critical Review of the Literature. *Psychological Bulletin*, 88(1), 1-45.
- Dahlin, B., Andersson, C., & Langmann, E. (2003). *Waldorfelever i högre utbildning. En uppföljningsstudie*. Karlstad: Institutionen för utbildningsvetenskap, Karlstads universitet.
- Dahlin, B., Andersson, C., & Langmann, E. (2004). *Waldorfskolorna och segregationsfrågan. En undersökning av "waldorfföräldrars" sociala och kulturella homogenitet*. Karlstad: Institutionen för utbildningsvetenskap, Karlstads universitet.
- Dahlin, B., Kåräng, G., & Osbeck, C. (1999). *Den medborgerligt-moraliska aspekten av SO-undervisningen i grundskolan och gymnasieskolan. Delrapport av US98. Skolverkets rapport 99:486*. Stockholm: Liber Distribution.
- Hakvoort, I., & Hägglund, S. (2001). Concepts of peace and war as described by Dutch and Swedish girls and boys. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 7(1); 29-44.
- Spiecker, B., & Steutel, J. (1997). Rational passions and intellectual virtues. A conceptual analysis. *Studies in Philosophy and Education*, 16(1-2), 59-71.
- Staughan, R. (1986). Why act on Kohlberg's moral judgment? (Or how to reach stage 6 and remain a bastard). I S. Modgil & C. Modgil (Eds.), *Lawrence Kohlberg: Consensus and Controversy* (ss. 149-161). Philadelphia: Farmer Press.
- Skolverket. (1995). *Undervisningen i Waldorfskolor*. Huvudrapport 1995-10-16, Dnr 94:1701. Stockholm: Skolverket.

Bilagor

Högskolan i Karlstad

Institutionen för utbildningsvetenskap
Institutionen för samhällsvetenskap

Till Eleven

De frågor vi ställer här ingår i en stor undersökning som genomförs i hela Sverige. Meningen är att få reda på vad elever i åk 5, 9 och gymnasiets åk 3 kan och tycker om saker som tillhör ämnena Samhällskunskap, Religion, Historia och Geografi.

Det är viktigt att just Du svarar!

Du ska arbeta ensam hela tiden. När Du svarar på uppgifterna ska Du använda Dina *kunskaper* men också Din *fantasi* och Dina *åsikter*. Om Du ställer dig *frågor* får Du skriva dom också.

När Du har svarat på alla frågor lägger Du häftet i kuvertet och slickar igen det. Sedan lämnar Du in kuvertet till Din lärare. Vi vill att Du gör så för att Du ska känna Dig säker på att det bara är vi som genomför utvärderingen som får läsa hur just Du svarat.

Svara så utförligt som möjligt, så att vi förstår vad Du menar. Ju mer noga Du svarar desto bättre. Dina svar kan leda till att skolan och undervisningen blir bättre i framtiden.

HON JAGADE UT NYNAZISTERNA

Foto: Hans Runesson

1. Vad händer på bilden?
2. Varför händer det? Vilka är orsakerna bakom?
3. Låtsas att Du är någon av personerna på bilden och skriv en liten berättelse utifrån den personens upplevelse av den händelse som bilden visar!
- 4a. Tror Du att något liknande skulle kunna ha hänt i Sverige år 1930? Varför?
- 4b. Tror Du att något liknande kan komma att hända i Sverige år 2030? Varför?
5. Finns det några frågor om rätt eller orätt som Du ställer Dig när Du ser bilden? I så fall vilka frågor?
6. Om det är något i detta Du tycker är orätt, bör man göra något åt det?
7. Vad bör man i så fall göra så att sådana här saker inte händer?
8. Varför bör man göra så som Du har föreslagit?
9. Hur mycket har ni i skolan arbetat med dessa saker?
Sätt kryss i lämplig ruta!

Ingenting Lite grann Ganska mycket Mycket
10. Hur mycket har ni arbetat med detta på SO-timmarna?

Ingenting Lite grann Ganska mycket Mycket

Foto: Lennart Nilsson

En grupp forskare vid Huddinge sjukhus utanför Stockholm ansökte våren 1997 om tillstånd att få göra medicinska experiment på levande foster som befinner sig i sina mödrars livmoder. Detta skulle dock göras bara på foster som senare skulle aborteras.

1. Vad är det för tillstånd forskarna vill ha? *(Endast skolår 5)*
2. Vad är anledningen till att forskarna söker detta tillstånd, tror Du?
3. Finns det några frågor om rätt eller orätt som Du ställer Dig när Du läser om forskarna? I så fall vilka frågor?
4. Om Du fick bestämma, skulle Du ge forskarna tillstånd att göra sådana experiment? Varför, eller varför inte?
5. Om det är något i detta Du tycker är orätt, bör man göra något åt det?
6. Vad bör man i så fall göra så att sådan här saker inte händer?
7. Varför bör man göra så som Du har föreslagit?
8. Hur mycket har ni i skolan arbetat med dessa saker?
Sätt kryss i lämplig ruta!
 Ingenting   Lite grann   Ganska mycket   Mycket
9. Hur mycket har ni arbetat med detta på SO-timmarna?
 Ingenting   Lite grann   Ganska mycket   Mycket

Läs Aftonbladets rubriker och texter om "Vi lever gärna på bidrag" på dessa båda sidor.

1. Vad handlar huvudrubrikerna om?
2. Vad tror Du är orsakerna bakom det som huvudrubrikerna handlar om?
3. Finns det några frågor om rätt eller orätt som Du ställer Dig när Du läser rubrikerna? I så fall vilka frågor?
4. Om det är något i detta Du tycker är orätt, bör man göra något åt det?

5. Vad bör man i så fall göra, så att sådana här saker inte händer?
6. Varför bör man göra så som Du har föreslagit?

7. Hur mycket har ni i skolan arbetat med dessa saker? Sätt kryss i lämplig ruta!

Ingenting Lite grann Ganska mycket Mycket

8. Hur mycket har ni arbetat med detta på SO-timmarna?

Ingenting Lite grann Ganska mycket Mycket

Till sist några frågor om dig själv och de uppgifter du besvarat!

Skola _____

Klass _____

1. Kön: Pojke Flicka

2. Vad tycker du om de uppgifter du arbetade med ovan? Kryssa för lämplig ruta

☐ Svåra att förstå	☐ Ganska svåra att förstå	☐ Ganska lätta att förstå	☐ Lätta att förstå
☐ Svåra att svara på	☐ Ganska svåra att svara på	☐ Ganska lätta att svara på	☐ Lätta att svara på
☐ Oviktiga	☐ Ganska oviktiga	☐ Ganska viktiga	☐ Viktiga
☐ Ointressanta	☐ Ganska ointressanta	☐ Ganska intressanta	☐ Intressanta

3. Hur mycket har Du ansträngt Dig för att svara på uppgifterna?

☐ Ingenting	☐ Lite grann	☐ Ganska mycket	☐ Mycket
---------------------------------------	--	---	------------------------------------

4. Hur duktig tycker Du att Du är i SO-ämnena, dvs i Samhällskunskap, Historia, Religion och Geografi?

☐ Inte alls bra	☐ Inte så bra	☐ Ganska bra	☐ Bra
--	--	---	---------------------------------

5. Hur duktig *skulle Du vilja vara* i SO-ämnena?

Inte alls
bra

Inte så
bra

Ganska
bra

Bra

6. Vad tycker Du om SO-ämnena?

Ointressanta

Ganska
ointressanta

Ganska
intressanta

Intressanta

7. Vad tycker Du om skolans SO-undervisning?

Inte alls
bra

Inte så
bra

Ganska
bra

Bra

8. Tänk efter hur mycket följande gäller för Dig:

"Jag tänker ofta på vilken slags människa jag vill vara och vilket
slags liv jag vill leva."

Stämmer
inte alls

Stämmer
inte så bra

Stämmer
ganska bra

Stämmer hel

9. Hemma diskuterar vi hur man bör vara och hur man bör leva.

Nästan
dagligen

Någon gång
i veckan

Någon gång i
månaden

Någon gång
per termin

Ännu mera
sällan

10. Mina föräldrar arbetar/arbetade som:

Mamma:

Pappa:

Här följer ett antal påståenden för dig att ta ställning till!

10. Moraliska frågor (=frågor om rätt och orätt) kommer säkert att vara mycket viktiga för mig i mitt liv som vuxen.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

11. Jag känner ansvar för samhällets moraliska utveckling i framtiden.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

12. Åsikter i moraliska frågor är egentligen vars och ens ensak, samhället har inget med det att göra.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

13. På det hela taget är jag nöjd med mig själv.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

14. Ibland tycker jag att jag inte är till någon nytta alls.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

15. Jag tycker att jag har många goda egenskaper.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

16. Jag klarar av att göra saker lika bra som de flesta andra.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

17. Jag tycker inte jag har så mycket att vara stolt över.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

18. Jag känner mig verkligen oduglig emellanåt.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

19. Jag tycker att jag är värd en hel del, åtminstone lika mycket som andra.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

20. Jag önskar jag kunde ha högre tankar om mig själv.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

21. På det hela taget har jag lätt för att känna mig misslyckad.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

22. På det hela taget uppfattar jag mig själv positivt.

Stämmer inte alls   Stämmer inte så bra   Stämmer ganska bra   Stämmer helt

Bilaga 2: Brev till skolorna

2002-08-13

Till lärarkollegiet vid X-skolan

Hej!

Vi är ett forskarlag av pedagoger som på uppdrag av Kempe-Carlgrenska stiftelsen arbetar med en utvärdering av waldorfpedagogiken i Sverige och svenska waldorfskolor. Projektet är baserat i Karlstads universitet men har förgreningar även till andra institutioner. Gruppen består av följande personer:

Bo Dahlin, Karlstads universitet (projektledare)

Agnes Nobel, Högskolan i Gävle

Ingrid Liljeroth, Bräcke Östergård

Cathrine Andersson, Karlstads universitet (projektassistent)

Elisabet Langmann, Kristofferskolan (projektassistent)

Eftersom antalet waldorfskolor är relativt många i förhållande till våra resurser är vi tvungna att göra ett urval. Er skola tillhör en av de elva skolor som blivit valda. Utvärderingen fokuserar på skolår 9 och 12 och behandlar följande sex frågeställningar:

- Hur stor andel av waldorfeleverna går vidare till universitet eller annan högre utbildning och hur lyckas de med dessa studier?
- Vilka kunskapsmål uppnås av waldorfelever och av jämförbara elever i kommunala grundskolor och gymnasier?
- Vad gör Waldorfskolorna för elever som har inlärningssvårigheter eller andra funktionshinder?
- I vilken mån får waldorfelever hjälp att utveckla de sociala och andra allmänmänskliga förmågor som behövs för att vara aktiv medborgare i ett demokratiskt samhälle?
- I sin egenskap av friskolor får waldorfskolorna många elever från speciella grupper av människor. I vilken mån bidrar detta till ökad segregation eller ökad förståelse mellan olika befolkningsgrupper?
- Kan den statliga lärarutbildningen få en sådan utformning som tillgodoser de krav som waldorfskolorna ställer på sina lärare, eller behöver dessa skolor en speciellt ”skräddarsydd” lärarutbildning?

Frågorna är formulerade av styrelsen för Kempe-Carlgrenska stiftelsen. Det är alltså inte på statens eller regeringens vägnar som vi genomför denna undersökning. Vi är positivt inställda till waldorfpedagogikens grundprinciper och ärligt intresserade av att se hur den konkreta, praktiska verkligheten ser ut. Vi hoppas därför att Ni i kollegiet är villiga att samarbeta med oss i denna undersökning.

Projektet pågår under 3 år (ht02-vt05). Vi avser att göra enkäter och intervjuer med både lärare och elever, i vissa fall vill vi också göra deltagande observationer av klassrum och lektioner. Under kommande höst tänker vi koncentrera oss på den första av de sex frågeställningarna ovan (om Er skola inte har skolår 12 berörs Ni alltså inte av detta).

Jag kommer att kontakta Er per telefon någon gång under vecka 34 eller 35 för att höra hur Ni ställer Er till att delta i undersökningen, men Ni är naturligtvis även välkomna att kontakta mig.

Med vänliga hälsningar

Bo Dahlin

Tel: 054 700 11 82

E-post: bo.dahlin@kau.se

Bilaga 3: Resultat av medbedömarproceduren för kategoriseringen av svaren från 1998 års utvärderingsinstrument

Kategorin "Det rätta" i uppgift Växjö

Den ursprungliga avvikelser var 35 % (7 fall). Efter jämförelse och reflektion över skillnaderna kunde avvikelser reduceras till 10 %. Svårigheterna bestod framför allt i hur man ska tolka uttryck som "Det är fel att ha nazistiska åsikter enligt mig". Att något är "fel" kan naturligtvis förstås som att det är motsatsen till det som är moraliskt rätt, dvs "det rätta". Men det behöver inte nödvändigtvis betyda det, det kan också vara frågan om att något är fel ur en rent instrumentell synvinkel. Den fråga som fortfarande inte besvarats i denna typ av svar är *varför* det är "fel".

Kategorin "Stoppa nazismen" i uppgift Växjö

Den ursprungliga avvikelser var 35 %. Efter jämförelse och reflektion över skillnaderna kunde avvikelser reduceras till 5 %. Svårigheten i detta fall var att uttrycket för att nazismen borde stoppas låg implicit i svaret på andra frågor än den i vilken eleven ombads att motivera sitt lösningsförslag.

Kategorin "Missuppfattningar av historien" i uppgift Växjö

Den ursprungliga avvikelser var 25 %. Denna kunde reduceras till 0 efter jämförelse och reflektion (kategorins innebörd hade missförstått).

Kategorin "Utveckla kunskaper och mediciner" i uppgift Foster

Den ursprungliga avvikelser var 30 %. Efter jämförelse och reflektion över skillnaderna kunde avvikelser reduceras till 0.

Kategorin "Inget problem" i uppgift Foster

Den ursprungliga avvikelser var 30 %. Efter jämförelse och reflektion över skillnaderna kunde avvikelser reduceras till 0. En av svårigheterna gällde huruvida kravet på moderns samtycke till experimenten skulle tolkas som att man såg ett moraliskt problem eller inte.

Kategorin "Inget kan eller behöver göras" i uppgift Foster

Den ursprungliga avvikelser var här hela 40 %. Efter gemensam diskussion kunde denna reduceras till 10 %. Problemen bestod bland annat i vaga eller delvis motsägelsefulla svar. En elev sade t ex att det var "onödigt" att göra experimenten, samtidigt som hon menade att det inte fanns något rätt eller fel i frågan. En annan tyckte att man kunde tillåta experimenten "till viss del" utan att närmare precisera detta.

Bilaga 4: Enkätfrågor från Skolverkets nationella utvärdering 2003

GENERELL ELEVENKÄT SKOLÅR 9

Den här enkäten består av ett urval av frågor från Skolverkets nationella utvärdering av svenska skolor, som pågår under 2003. Vi som ställer frågorna kommer från Karlstads universitet. Vi vill jämföra Waldorfskolor med ”vanliga” svenska skolor. Din skola har gått med på att delta i denna undersökning.

Syftet med undersökningen är att göra skolan ännu bättre. Då är det viktigt att veta hur elever har det i skolan, vad de tycker om skolan och vad de lär sig i skolan.

Ingen kommer att kunna se vem som besvarat enkäten.

Inga uppgifter kommer att lämnas ut om hur enskilda elever svarat.

Bara namnet på din skola och vilken klass du går i kommer att noteras.

Tack för din medverkan!

De flesta frågor har flera svarsalternativ.

Svara genom att sätta ett kryss vid det svarsalternativ som stämmer bäst vid varje påstående.

Bakgrundsfrågor

Födelseår: 19 ..... (Ange två siffror!)

Kön: Flicka
         Pojke

a) I vilket land är du född?

Sverige   Annat land   Vilket? .....

b) Om du inte är född i Sverige, vilket år kom du till Sverige?

År: 19.....

I vilket land är dina föräldrar födda?

a) Mamma: Sverige   Annat land   Vilket? .....

b) Pappa: Sverige   Annat land   Vilket? .....

Vilket språk lärde du dig tala först?

Svenska
Svenska och ett annat språk   Vilket?.....
Annat språk än svenska   Vilket?.....

Hur ofta använder du en dator?

	Nästan varje dag	Några gångar per vecka	Mellan en gång i veckan och en gång i månaden	Mindre än en gång i månaden	Aldrig eller nästan aldrig
a) I skolan	☐	☐	☐	☐	☐
b) Hemma, i samband med skolarbete (läxor/hemarbete)	☐	☐	☐	☐	☐
c) Hemma, på min fritid	☐	☐	☐	☐	☐

- d) På bibliotek eller annan plats, på min fritid
- e) På bibliotek eller annan plats i samband med skolarbete (läxor/hemarbete etc.)

7. Om du använder dator – hur ofta använder du den till följande?

	Nästan varje dag	Några gånger per vecka	Mellan en gång i veckan och en gång i månaden	Mindre än en gång i månaden	Aldrig eller nästan aldrig
a) Söka eller hämta information mm på Internet	☐	☐	☐	☐	☐
b) Kommunikation via Internet, t ex e-post, chat	☐	☐	☐	☐	☐
c) Spel	☐	☐	☐	☐	☐
d) Skriva (ordbehandling)	☐	☐	☐	☐	☐
e) Räkna/kalkylera etc.	☐	☐	☐	☐	☐
f) Grafik (rita, måla, multimedia etc.)	☐	☐	☐	☐	☐
g) Programmering	☐	☐	☐	☐	☐

8. Vilka av följande saker har din familj tillgång till?

(Du kan sätta flera kryss)

- a) Bil
- b) Fritidshus
- c) Segel- eller motorbåt
- d) Motorcykel/snöskoter
- e) Dator med Internetuppkoppling
- f) Morgontidning

9. Tänk efter hur det ser ut hemma och gör en uppskattning av hur många böcker som finns där. Du kan räkna med att det går ungefär 50 böcker i en vanlig hylla i en bokhylla.

(Räkna inte med tidningar, tidskrifter eller skolböcker)

- Inga eller väldigt få (0–10 böcker)
- 10 – 50 böcker
- 50 – 200 böcker
- 200 – 500 böcker
- Fler än 500 böcker

10. Hur bra stämmer dessa påståenden på dig och dina anhöriga?

De där hemma:	Stämmer helt	Stämmer nästan	Stämmer litet	Stämmer inte alls
a) Hjälper mig gärna med hemuppgifter	☐	☐	☐	☐
b) Frågar alltid hur det går på proven	☐	☐	☐	☐
c) Följer noga hur det går för mig i skolan	☐	☐	☐	☐
d) Tycker inte att det lönar sig att jag läser vidare	☐	☐	☐	☐
e) Tycker att skolan är min ensak	☐	☐	☐	☐
f) Skulle gärna delta i aktiviteter i skolan efter skoltid	☐	☐	☐	☐

11. Deltar du i möten eller aktiviteter i någon förening eller organisation?

	Varje dag	Varje vecka	Varje månad	Varje år	Aldrig
a) Partipolitisk eller elevfacklig	☐	☐	☐	☐	☐
b) Intresseförening/organisation som arbetar för en viss sak	☐	☐	☐	☐	☐
c) Idrottsförening	☐	☐	☐	☐	☐
d) Kulturförening (musik, dans eller teater)	☐	☐	☐	☐	☐
e) Annan förening eller organisation	☐	☐	☐	☐	☐

12. Hur ofta sysslar du med följande på din fritid / utanför skolan? Markera ett svar per rad.

	Varje dag	Varje vecka	Varje månad	Varje år	Aldrig
a) Umgås eller pratar med föräldrar och/eller syskon	☐	☐	☐	☐	☐
b) Umgås med andra släktingar	☐	☐	☐	☐	☐
c) Umgås eller pratar med kompisar	☐	☐	☐	☐	☐
d) Lyssnar på musik	☐	☐	☐	☐	☐
e) Spelar musik	☐	☐	☐	☐	☐
f) Går på bio, konserter, teater eller utställningar	☐	☐	☐	☐	☐
g) Arbetar med händerna, t. ex. snickra, sy, motorer, elektronik	☐	☐	☐	☐	☐
h) Sysslar med konstnärlig verksamhet, t. ex. målning, teckning, grafik, keramik	☐	☐	☐	☐	☐
i) Läser böcker eller facktidskrifter	☐	☐	☐	☐	☐
j) Läser serietidningar /veckotidningar	☐	☐	☐	☐	☐
k) Ser på TV, video, DVD	☐	☐	☐	☐	☐
l) Hjälper till hemma med städning, matlagning, tvätt, i trädgården etc.	☐	☐	☐	☐	☐
m) Idrottar, friluftsliv	☐	☐	☐	☐	☐
n) Går på sportevenemang, utan att delta själv	☐	☐	☐	☐	☐
o) Annat, ange vad.....	☐	☐	☐	☐	☐

Bedömning av skolan

13. Hur trivs du?

	Mycket bra	Ganska bra	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt	Mycket dåligt
a) I skolan du går i?	☐	☐	☐	☐	☐
b) Med andra elever?	☐	☐	☐	☐	☐
c) Med lärarna?	☐	☐	☐	☐	☐
d) Med skolarbetet?	☐	☐	☐	☐	☐

14. Skolans lokaler är trivsamma och fina.

Stämmer mycket bra	Stämmer ganska bra	Stämmer ganska dåligt	Stämmer mycket dåligt
☐	☐	☐	☐

15. Elever är olika och skolan ska ta hänsyn till detta. Hur tycker du att man på din skola tagit hänsyn till din egen förmåga?

Man har krävt...

- mycket mer än jag klarat av
- något mer än jag klarat av
- ungefär så mycket som jag klarat av
- något för lite av mig
- alldeles för lite av mig

16. Om man har svårt att hänga med i undervisningen – hur har man det då på din skola.

- Man får mest klara sig på egen hand. Det verkar som om skolan inte bryr sig så mycket om dem som har det besvärligt.
- Några enstaka elever kan få hjälp på skolan.
- Många av de elever som har svårigheter får hjälp på skolan.
- Skolan stödjer och hjälper alla elever som har det besvärligt.

17. Hur noga är lärarna på din skola med att alla elever kan läsa, skriva och räkna så bra att de klarar sig i livet?

- Nästan inga lärare bryr sig.
- Några enstaka lärare bryr sig.

- Rätt många lärare bryr sig.
- De flesta lärarna bryr sig.

18. Hur behandlar eleverna i din klass en klasskamrat som är duktig i skolan?

- De tycker inte om det.
- De visar honom/henne att de inte gillar sånt.
- De tycker nog inte om det, men de visar inte att de ogillar det.
- Var och en får vara som den är. Det är varje elevs ensak om man är duktig
- De ser upp till den som är duktig.

Frukost och lunch

19. Hur ofta äter du frukost hemma?

Varje dag	3-4 ggr/vecka	1-2 ggr/vecka	Sällan	Aldrig
☐	☐	☐	☐	☐

20. Hur ofta äter du skollunch?

Varje dag	3-4 ggr/vecka	1-2 ggr/vecka	Sällan	Aldrig
☐	☐	☐	☐	☐

21. Är det lugn och ro i skolans matsal?

Alltid eller nästan alltid	Ofta	Sällan	Aldrig eller nästan aldrig
☐	☐	☐	☐

22. Är maten på din skola bra?

Alltid eller nästan alltid	Ofta	Sällan	Aldrig eller nästan aldrig
☐	☐	☐	☐

23. Vid de tillfällen då du hoppar över skollunchen, vad äter du då?

- Jag hoppar aldrig över skollunchen
- Äter av tillbehören, t ex mjölk, smörgås, sallad
- Äter ingenting
- Går hem och äter
- Köper hamburgare eller annan mat

- Köper godis
- Äter medhavd matsäck

24. Jag kommer senare i livet att ha stor nytta av det jag lär mig i skolan.

Stämmer mycket bra	Stämmer ganska bra	Stämmer ganska dåligt	Stämmer mycket dåligt
☐	☐	☐	☐

25. När jag tänker tillbaka på de senaste åren i skolan så har jag...

	Stämme r mycket bra	Stämme r ganska bra	Stämmer ganska dåligt	Stämmer mycket dåligt
a) känt nyfikenhet och lust att lära mig.	☐	☐	☐	☐
b) fått tänka och arbeta på mitt eget sätt.	☐	☐	☐	☐
c) känt att jag blivit bättre och bättre.	☐	☐	☐	☐
d) lärt mig arbeta tillsammans med andra.	☐	☐	☐	☐
e) lärt mig ta reda på saker som jag vill veta mer om.	☐	☐	☐	☐
f) lärt mig diskutera, lyssna på andra och säga vad jag tycker.	☐	☐	☐	☐
g) lärt mig hur man kan komma fram till en bra lösning på ett problem.	☐	☐	☐	☐
h) lärt mig av det jag gjort för att göra ännu bättre nästa gång.	☐	☐	☐	☐
i) lärt mig kritiskt granska och värdera information av olika slag.	☐	☐	☐	☐
j) kunnat hänga med i studietakten utan bekymmer.	☐	☐	☐	☐
k) fått dela med mig om vad jag vet och varit med om	☐	☐	☐	☐
l) fått lära mig om det jag är intresserad av.	☐	☐	☐	☐
m) fått lära mig sådant som varit nyttigt att lära sig.	☐	☐	☐	☐

26. Skolan har många viktiga uppgifter. Några av dem räknar vi upp i den här frågan. Hur många av dina lärare lägger vikt vid följande i undervisningen?

	Alla lärare	De flesta lärare	Några lärare	Ingen lärare
a) Att respektera allas lika människovärde	☐	☐	☐	☐
b) Att reagera mot mobbing och annat som gör att någon lider	☐	☐	☐	☐
c) Att vara rädda om och skydda den miljö vi lever i	☐	☐	☐	☐
d) Att vi får bra kunskaper i skolans ämnen	☐	☐	☐	☐
e) Att vara nyfikna och tycka att det är roligt att lära oss	☐	☐	☐	☐
f) Att vi blir bra förberedda för arbetslivet	☐	☐	☐	☐
g) Att vi blir bra förberedda för att studera vidare	☐	☐	☐	☐
h) Att vi lär oss ta ställning i frågor om rätt och orätt	☐	☐	☐	☐
i) Att flickor och pojkar är jämställda	☐	☐	☐	☐
j) Att vi samarbetar och hjälper varandra	☐	☐	☐	☐
k) Att vi elever trivs med oss själva och har ett bra självförtroende	☐	☐	☐	☐
l) Att de som har svårast att lära sig får mest hjälp	☐	☐	☐	☐

Värdegrund

27. Till din klass har flyttat en elev från en annan klass på skolan. Allt du hört om eleven är att han är långsam och har svårt att hänga med i undervisningen. Vad skulle du tycka om...

	Jag skulle absolut inte vilja göra det	Jag skulle knappast vilja göra det	Jag skulle nog kunna göra det	Jag skulle mycket väl kunna göra det
a) Att sitta bredvid eleven i matsalen	☐	☐	☐	☐
b) Att vara tillsammans med eleven på fritiden	☐	☐	☐	☐
c) Att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete	☐	☐	☐	☐
d) Att vara i samma lag som eleven i idrotten	☐	☐	☐	☐
e) Att sitta bredvid eleven i klassrummet	☐	☐	☐	☐
f) Att vara tillsammans med eleven på håltimmarna	☐	☐	☐	☐

28. Till din klass har flyttat en elev från en annan klass på skolan. Ryktet säger att eleven är homosexuell. Vad skulle du tycka om...

	Jag skulle absolut inte vilja göra det	Jag skulle knappast vilja göra det	Jag skulle nog kunna göra det	Jag skulle mycket väl kunna göra det
a) Att sitta bredvid eleven i matsalen	☐	☐	☐	☐
b) Att vara tillsammans med eleven på fritiden	☐	☐	☐	☐
c) Att arbeta tillsammans med eleven i ett grupparbete	☐	☐	☐	☐
d) Att vara i samma lag som eleven i idrotten	☐	☐	☐	☐

e) Att sitta bredvid eleven i klassrummet

f) Att vara tillsammans med eleven på håltimmarna

29. Här är en lista över några olika grupper som finns i vårt samhälle. Är det någon av dessa grupper som du inte skulle vilja ha som grannar? Eller tycker du inte att det spelar någon roll?

	Skulle jag <u>inte</u> vilja ha som grannar	Tycker inte att det spelar någon roll	Vet inte
a) Jehovas vittnen	☐	☐	☐
b) Muslimska fundamentalister	☐	☐	☐
c) Vänsterextremister	☐	☐	☐
d) Invandrare	☐	☐	☐
e) Homosexuella	☐	☐	☐
f) Kriminellt belastade	☐	☐	☐
g) Rasister/ nazister/ skinheads	☐	☐	☐
h) Psykiskt sjuka	☐	☐	☐
i) Högerextremister	☐	☐	☐
j) Människor med AIDS	☐	☐	☐
k) Drogmissbrukare	☐	☐	☐

*Här nedan följer några påståenden som har att göra med mobbning på din skola.
Med mobbning avses en elev som regelbundet blir illa behandlad och trakasserad i skolan av andra.*

30. Om någon elev blir mobbad – hur snabbt ingriper läraren eller någon annan vuxen?

Genast	Efter några dagar	Efter längre tid	Aldrig
☐	☐	☐	☐

a) Känner du dig orättvist behandlad av lärare eller andra vuxna i skolan?

Varje dag   Ibland   Sällan   Aldrig

b) Känner du dig mobbad eller trakasserad av andra elever i skolan?

Varje dag   Ibland   Sällan   Aldrig

c) Känner du dig mobbad eller trakasserad av någon av dina lärare?

Varje dag   Ibland   Sällan   Aldrig

31. Anser du att man kan lita på människor i allmänhet?

Svara med hjälp av nedanstående skala!

Det går inte att lita
på människor

Det går att lita
på människor

0   1   2   3   4   5   6   7   8   9   10